

**УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР
ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА**

О.М. Задосенко

ДОНЕЧЧИНА ЛІТЕРАТУРНА

ХРЕСТОМАТІЯ З ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

для учнів 5-9-х класів

Книга видана за підтримки
Товариства Української Мови (м. Чикаго)

Східний видавничий дім – 2008

ББК 83.3 (2=Укр)

З 12

З 12 Задосенко О.М. Донеччина літературна. Хрестоматія з літератури рідного краю (5-9 класи). – Донецьк: Східний видавничий дім, Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, 2008. – 300 с.

ISBN 978-966-317-019-0

До хрестоматії увійшли твори письменників Донбасу С. Васильченка, В. Сосюри, Г. Бойка, М. Чернявського, М. Лісовської, К. Тесленка, П. Байдебури, С. Черкасенка, А. Косматенка, Є. Летюка, С. Жуковського, Х. Алчевської, Б. Грінченка, В. Гайворонського, М. Петренка, М. Сріблянського, В. Бендера. Користуючись цією книгою, учень зможе працювати згідно з програмою літератури рідного краю, затвердженою Міністерством освіти та науки України.

У посібнику-хрестоматії коротко представлено життєвий і творчий шлях письменників Донбасу, а також вміщені тестові завдання для перевірки знань учнів та відповіді на них.

Книгу підготовлено для реалізації варіативної складової Державного стандарту базової і повної середньої освіти (галузі «Українська література»). Рекомендується для учнів середніх шкіл, студентів-філологів, учителів-словесників.

ББК 83.3 (2=Укр)

Рецензенти:

Оліфіренко В.В. - кандидат педагогічних наук, доцент
Донецького національного університету

Харахоріна Т.О. – завідувач відділу української мови та літератури
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Ткачук Т.В. - методист відділу української мови та літератури
Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Приходченко К.І. – заслужений учитель України, кандидат педагогічних наук,
учитель української мови та літератури ЗОШ № 95 м. Донецька

Назар Р.М. - учитель української мови та літератури ЗОШ № 95
м. Донецька

ISBN 978-966-317-019-0

© Задосенко О.М., 2008

© Східний видавничий дім, 2008

ЗМІСТ

5 КЛАС

Програма	8
Урок № 1. Перекази, легенди про Савур-Могилу	9
Переказ «Про Саву-Савура»	10
Народна легенда «Савур-Могила»	10
Урок № 2. Казка С. Васильченка "Мені моє" (з циклу осетинських казок).....	15
Урок № 3. Образи дитинства, рідної Донеччини у віршах	
В.М. Сосюри. Розповіді про дитинство і юність поета	20
"Надходить вечір... Синім ланом"	22
"Лине пісня хутко..."	23
"Степ"	24
"Станції, рейки, заводи..."	25
"О мово моя!"	25
Урок № 4. Г. Бойко - донецький дитячий поет.	
Розповідь про письменника	27
"Подруги-говорушки"	29
"У шахті"	29
"Стану гірником"	30
"Про щоденник"	31
"Не лютуй, сніговію"	31
"Лампочка-шахтарочка"	32
"Терикони"	32
"Шахтарі на шахту йдуть"	33
"Чому Тимко подряпаний"	33
"Голубі простори"	33
"Колискова"	34
Урок № 5. М.Ф. Чернявський - співець рідного краю.	
Розповідь про письменника-земляка	35
"Донець"	36
"Савур-Могила"	37
Урок № 6. Оповідання К. Тесленка і М. Лісовської	
"Нічні сторожі"	39

6 КЛАС

Програма	46
Урок № 1. Пісні мого краю: історичні пісні про Морозенка і Супруна	47

"Ой, не знав козак та не знав Супрун"	48
"Де Савур-Могила, широка долина"	49
Тестові завдання до уроку № 1	50
Урок № 2. Оповідання П. А. Байдебури	
"На пароплаві". Шевченківська тема у творчості	
П.А. Байдебури.	51
Тестові завдання до уроку № 2	56
Урок № 3. "Письменники-земляки М.Ф.Чернявський і	
С.Ф.Черкасенко про шахтарську працю"	57
М.Ф. Чернявський. Біографічні відомості	57
"В Донецькому краї"	57
"Шахтар"	58
С.Ф.Черкасенко. Біографічні відомості	59
"Під землею"	59
"Шахтарі"	60
Тестові завдання до уроку № 3	62
Урок № 4. В.М. Сосюра про своїх учителів	63
"Незабутній"	63
"Ті озерні води, неба синь тонка..."	65
"Ганна Йванівна"	65
"Учитель"	66
Тестові завдання до уроку № 4	68
Урок № 5. Поет-гуморист А.Д. Косматенко.	
Життєвий шлях письменника.....	69
"Скіфська сережка" (легенда)	69
Тестові завдання до уроку № 5	88
Урок № 6. Вірші про рідний край поетів-земляків.	
Є. М. Летюк. Біографічні відомості.....	89
"Гончар".....	89
"Гостеві"	90
"Заплакала мати"	91
С. В. Жуковський. Біографічні відомості	91
"Рідний край"	92
Тестові завдання до уроку № 6	93

7 КЛАС

Програма	94
Урок №1. Донеччина в народних думках.	96
“Дума про втечу трьох братів з Азова”	96
“Вдова Сірка Івана”	98

“Дума про Сингура”	100
Тестові завдання до уроку №1	103
Урок № 2. С. Ф. Черкасенко. Розповідь про зв'язки письменника з Донбасом. Тема Донецького краю у творчості письменника.....	105
“Воронько”	106
Тестові завдання до уроку №2	113
Урок №3. Україна та Донбас у громадянській ліриці В. Сосюри	114
“Україно моя”	116
“Знов село”	117
“Вітчизна”	118
“Україна”	119
“Краю мій”	120
“Любіть Україну”	120
“Донеччино моя”	121
“Як передать, Донбас, твою красу і силу”	122
“Грай, шахтарю, грай”	123
“Шахти, терикони, заводські вогні... ”	124
“Як я люблю тебе, мій краю вугляний”	124
“День одсіяв і погаснув давно”	125
“Як не любити до нестями”	125
Тестові завдання до уроку №3	128
Урок №4. П. А. Байдебура. Розповідь про письменника-земляка, почесного громадянина міста Донецька.....	129
“Універсал гетьмана Богдана”	130
Тестові завдання до уроку №4 за оповіданням	
“Універсал гетьмана Богдана” (варіант 1)	143
Тестові завдання до уроку №4 за оповіданням	
“Універсал гетьмана Богдана” (варіант 2)	144
Урок №5. Оповідання донецького письменника	
Івана Омеляновича Білого про дітей шахтарського краю	145
“Під старим териконом”	145
Тестові завдання до уроку №5	154

8 КЛАС

Програма	155
Урок № 1. Популярні народні ліричні пісні нашого краю.....	157
„Дивлюсь я на небо та й думку гадаю”	157
„Цвіте терен”	158
„Повій, вітре, на Вкраїну”	158
„Ой хмелю ж мій, хмелю”	159

„Ніч яка місячна, зоряна, ясна”	160
Тестові завдання до уроку № 1	162
Урок № 2. Степова Донеччина у віршах поетів-земляків	164
Вірші М.Ф. Чернявського: "Сон велетня"	164
"Степ і степ, один без краю... "	165
"Степ"	165
С.Ф. Черкасенко. "Вечір у степу"	166
Вірші Х.О. Алчевської: "Пісня лілії"	166
"Голос життя"	167
"Липнева ніч"	167
"Самітня"	168
"Омана"	168
"До Лазаря"	169
"Народний марш"	170
"Мені здається, все те снилось"	170
"Далеко-далеко від рідного краю"	171
"Моя мандрівка в Олексіївку"	171
Тестові завдання до уроку №2	173
Урок № 3. Оповідання Б.Грінченка та С.Черкасенка	
про шахтарську працю	174
Б.Грінченко. Біографічні відомості	174
"Панько"	176
С. Черкасенко. Біографічні відомості	179
"Чорний блиск" (зі збірки "На шахті")	180
Тестові завдання до уроку № 3	186
Урок № 4. С. В. Васильченко. Ознайомлення школярів із	
життєвими фактами, пов'язаними з перебуванням	
письменника на Донбасі	187
"Роман"	189
"Ось та Ась"	194
Тестові завдання до уроку № 4 до оповідання „Роман”	200
Урок № 5. Голоси донецької діаспори: життєвий і творчий	
шлях письменника-земляка В.А.Гайворонського	201
„Двоє друзів і містер Піт”	202
„Сенсація знічев'я”	212
Тестові завдання до уроку №5	220

9 КЛАС

Програма	221
Урок №1. Обрядово-звичаєві традиції нашого краю	223

Святвечір	223
Великдень	229
Свято Івана Купала	242
Весілля.....	244
Урок №2. Образ рідного краю в поемі «Слово о полку Ігоревім» і в літописних свідченнях про битву на Калці	247
«Слово о полку Ігоревім».....	248
Урок №3. Життєвий і творчий шлях поета-земляка М. М. Петренка.	
Зв'язок письменника з Т.Г.Шевченком.....	254
„Дивлюсь я на небо...”	255
„Іван Кучерявий”	256
„Туди мої очі, туди моя думка...”	258
„Як в сумерки вечірній дзвін”	259
„Слов'янськ”	260
Тестові завдання до уроку №3	262
Урок №4. Творчість поета-земляка, філософа М.Ю. Шаповала (Сріблянського). Подвижницька праця письменника на користь Україні	263
«Передвеликодній герць».....	264
«У тюрмі. Зоря пророча».....	265
«Така вона розхристано-погана».....	266
Тестові завдання до уроку №4.....	267
Урок №5. Голоси донецької діаспори: творчість В.П. Бендера.	
Складність життєвого шляху письменника й журналіста	268
«Горить Чигирин» (уривки з книжки «Фронтові дороги»).....	269
Тестові завдання до уроку №5	276
Відповіді на тестові завдання	277
6 клас	277
7 клас	281
8 клас	286
9 клас	291

5

клас

ПРОГРАМА

Урок № 1. Перекази, легенди про Савур-Могилу. Переказ про Саву-Савура.

Урок № 2. Казка Степана Васильченка "Мені моє" (з циклу осетинських казок).

Урок № 3. Образи дитинства, рідної Донеччини у віршах В.М. Сосюри. Розповіді про дитинство і юність поета.

"Надходить вечір... Синім ланом", "Лине пісня хутко...", "Степ", "Станція, рейки і заводи...", "Як не любити рідну мову...", "Дебальцеве".

Спогади письменника про рідний край, Донеччину. Улюблені образи Дінця, Степу, міста його дитинства і юності, Третьої Роти, синівська любов письменника до рідного краю і рідної мови.

Урок № 4. Грицько Бойко - донецький дитячий поет. Розповідь про письменника.

"У шахті", "Стану гірником", "Про щоденник", "Шахтарочка", "Не лютой, сніговію", "Лампочка-шахтарочка", "Загорівся і потух", "Чому Тимко подряпаний", "Голубі простори", "Колискова".

Розповідь у поетичній формі про батьків і дітей, про їхні спільні справи. Поєднання граничної простоти, лаконізму з невимушеним гумором. Щира і довірлива розповідь про видобування вугілля. Народні джерела творчості Грицька Бойка. Смішинки-веселинки - улюблений жанр поета.

Урок № 5. М.Ф. Чернявський - співець рідного краю.

Розповідь про письменника-земляка.

"Ясними граючи хрестами", "Ходить в полі вітер", "За могилою могила...", "Донець", "В степу блукаю я...", "Рідний край", "Савур-Могила". Картини рідної донецької землі у віршах: степові простори краю, краса сільських краєвидів; степові могили - характерна ознака Донеччини. Патріотизм поета. Поглиблення поняття про епітет і його зображально-виражальну роль.

Урок № 6. Оповідання К. Тесленка і М. Лісовської "Нічні сторожі". Тонке зображення внутрішніх переживань залишеного господарями напризволяще пса та засудження у творі невдячних господарів Жука. Протиставлення в оповіданні добра злу.

Урок №1

Тема: Перекази, легенди про Савур-Могилу. Переказ "Про Саву-Савура". Народна легенда "Савур-Могила". Поглиблене поняття про легенду і переказ.

Переказ - усне народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв. Перекази за своїм змістом близькі до народних легенд і сказань, але вони відзначаються більшою фактичною достовірністю і відсутністю казково-фантастичних елементів... Та провести чітку грань між переказами і легендами буває дуже важко. Поряд із легендами існують перекази про події визвольної війни на чолі з Богданом Хмельницьким, про Семена Палія, про ватажків антикріпацької боротьби Олексу Довбуша, Устима Кармалюка, Лук'яна Кобилицю та інших. Особливо багато переказів про пізніші історичні події, зокрема, про події громадянської й Вітчизняної воєн... Переказом називають також короткий виклад змісту твору. (Див. Івченко А. Тлумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2004. – С. 319).

Легенда (лат. *legenda* - те, що слід прочитати) - переказ про якісь події чи людей, але оповитий казковістю, фантастикою.

За своїм змістом і призначенням легенди бувають різні. До легенд відносять поширювані церквою в середині віки "Життя" перших християн, "святих" подвижників і князів. Вони читалися в церквах і монастирях, у дні свят на честь святих з метою пропаганди християнського вчення. Найбільший інтерес становлять легенди про історичні події і народних героїв. Хоч у них чимало казкового, того, що не підтверджується документами, а є поетичним вимислом, - вони відбивають погляди народних мас на історичні події, їх світогляд. До того ж цей цикл легенд характеризується високою мистецькою досконалістю, ліризмом. До давніх відносяться легенди "Про Михайлика і Золоті ворота" та "Про шолудивого Буняку", у яких мова йде про захист Києва від орд Батия. Пізніше з'явилися легенди про керівника національно-визвольної війни Богдана Хмельницького, про славного фастівського полковника Семена Палія та інших. Боротьба селян проти феодално-кріпосницького гніту відбилася в легендах про Олексу Довбуша, Максима Залізняка, Гаркушу, Устима Кармалюка, Лук'яна Кобилицю та інших.

Часто своїх ідеальних героїв народ наділяв невловимістю, богатирською силою, винятковою хоробрістю, а іноді й безсмертям (наприклад, у легендах про Палія та Довбуша). (Див. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк: БАО, 2007. – С. 203).

ЛЕГЕНДИ ТА ПЕРЕКАЗИ ПРО САВУР-МОГИЛУ

Переказ "Про Саву-Савура"

У відкритому степу, на передовій лінії, знаходився козацький сторожовий пост. Як тільки тут помічали хмару степової куряви, яку піднімали коні нападників, козаки подавали сигнал наступному сторожовому посту: вони запалювали смоляні бочки на вежі. Так по ланцюгу вістка про напад чужинців докочувалась до Запорозької Січі, звідки назустріч ворогу виступало військо.

Одного разу охорона поста вступила у нерівний бій з татарами. Довго козакам після дощу не вдавалося запалити вогнище. Оборонці на чолі з Савою (татари називали його Савуром) героїчно бились з ворогом, поки не побачили вогнище, запалене сусіднім постом, де верховодив козак Харциз. Захисники рідної землі загинули, виконавши свій обов'язок перед батьківщиною. Запорожці прийшли сюди, прогнавши ворога, поховали товаришів за козацьким звичаєм: насипали на їх могилі курган, назвавши його ім'ям Сави-Савура.

Легенда "Савур-Могила"

На Савур-Могилі колись жив ватаг Сава і тримав когорту розбишак таких як і сам. Жили вони в землянках або куренях. Курені їхні були побіля могили, бо й досі лишаються тут глибокі ями.

Біля могили, якраз над великим чумацьким шляхом, що зветься Ростовською дорогою, стояло ратище. Було, як нічого їсти сердегам, то вони винесуть повсть або ряденце, простелять біля ратища і покладуть на ратище все те, що в них останнє лишилось і чого треба: чи там риби, сухарів, хліба, пшоно, цибулі або чого іншого - і виглядають чумаків.

Проїздять мимо чумаки, подивляться на рядно, то вже й знають, яку подать їм треба давати. Той висипле сухарів, той солі, той риби - і їдуть собі з Богом. А як же котрий чумак не догадається, а більше того що не захоче дати, то його грабували, а непокірний, то й били. Було всього. На простого чоловіка було ніколи не кидались, а панам, кажуть, доставалось...

...Одного разу їхали Ростовською дорогою погонці, що доставляють провізію для війська, котре стояло біля Азовського моря. Тоді француз воював, чи що... їхали з хурою. Везли там сухарі, крупи, пшоно.

Переїхали Самар-річку, і стали траплятись понад шляхом байраки - такі ліски, значить. Заїхали вони від Самари днів три-чотири вже далеко, і ніхто їх не чіпав. Стали вони доїжджати до Савур-Могили, коли дивляться - що за притча! - в байрачку, що над шляхом, стоїть ратище, застромлене в

землю, а біля ратища лежить хусточка. На хусточці посипано небагато солі, пшоно і ще там дещо.

Ніхто з погонців не знав, що то воно за знак. Один узяв вийняв ратище із землі та й швиргонув його од дороги. Хусточку ж не займали, бо боялися: думали, що то чаклунство яке.

Тільки стали від'їжджати від того місця, де було ратище, коли це з лісу - бух! бух! бух! Так і повалило три воли у валці.

В одного погонця був хлопець літ там сімнадцять, чи що, і він був такий, з роду, що не на зло ріс, а на добро. От хлопець і каже:

- Добивайте вола того, котрий мучиться, поділіться, та зваримо кулешу.

Вони так і зробили: добили вола, поділили його, наварили кулешу з маханом і давай їсти, коли до них з лісу виходять три чоловіки. Один іде та кричить на все горло:

- Рятуйте, хто в Бога вірує!

Погонці дивляться, коли в того, що кричить, очі так і повилазили і лише на жилах теліпаються, а інші два ведуть його під руки. То був сам Сава, котрий мав розбійників на Савур-Могилі.

Прийшли ті люди до возів, а Сава й питає погонців:

- Чи не знайдеться між вами доброго чоловіка, котрий поробив би таке, щоб очі стали на своєму місці?

А товариші його й собі просять.

Погонці не знали, що їм відповісти. Хлопець же лежав на возі і нікому не показувався. Батько його встав, пішов до воза і питає:

- Що їм відповісти?

Хлопець і каже:

- Скажіть сліпому чоловікові, нехай нам доставить три воли, триста карбованців і ту рушницю, котрою убиті три воли.

Сказав погонич Саві, щоб доставив він усе те, що казав його син, а Сава звелів принести рушницю. Показав рушницю хлопцеві, а він каже:

- Це не вона.

Принесли другу.

- І це, - каже - не вона.

Саві дуже не хотілося давати свою рушницю, та треба, бо очі миліші. От він послав забрати рушницю, гроші й три воли. Хлопець подивився на рушницю і каже:

- Оце вона!

Забрав він ту рушницю, гроші й воли та й каже:

- Принесіть у казан води.

Товариші Савині принесли води і поставили на траві, біля хлопця. Хлопець узяв вирвав трави, зробив кропило, прочитав якусь молитву, що

ніхто не розібрав, покропив Сава, повдавлював йому очі в ямки і велів умитися водою із казана; а сам пішов та й заховався між возами.

Умився Сава, блимнув очима і став бачити. Дививсь-дививсь на погонців - ні, не бачить того, хто над ним насміявся: він тоді й давай питати. Погонці не показують йому хлопця. Коли це вийшов хлопець, а Сава зараз і пізнав його.

- Молод-молодець, ти високо літаєш, - каже Сава.

Сказавши це, попрощався з погонцями і пішов на Савур-Могилу, до котрої було гонів, може, десять. Одійшов ще геть-геть, став та й гукає:

- Ну, згадаєте ж ви мене! Посміялися ви наді мною - буде вам ще гірше!..

А хлопець і каже:

- Коли так, то не дійдеш ти до свого куреня і за три дні! - Сказавши це, він щось прочитав - і над Савою зробилась мов річка (воно річки не було, а Саві тільки так показувалось).

Давай тоді Сава з товаришами ту річку перебродити. Бредуть, бредуть та все й на одному місці.

Поїхали погонці далі.

От через три дні вже відвезли все до війська, котре недалеко десь стояло, і вернулись знову на те місце, де варили куліш, біля Савур-Могили. Дивляться - коли Сава з товаришами ходить на тім місці, де їх лишили погонці; штрикають паліччям у землю, мов у воду, і броду ніяк не знайдуть, щоб перейти на той бік.

Погонці заходилися варити куліш. Сава подивився в той бік, де стояли погонці, і показалося йому, що то стоїть слобода. Прийшов він до них, а хлопець і каже:

- А що, посміявся над нами?! Якби були тут ще два твої товариші, що на Ведмідь-Могилі та Горілому Пні, то я б тим очі повидовбував, щоб людей подорожніх не оббирали.

Став Сава просити прощення у погонців, а хлопець знову йому й каже:

- Іди, чоловіче, з Богом!

Пішов Сава на Савур-Могилу.

Як поїхали погонці додому, то вже Сава більше не жив на Савур-Могилі й покинув своє кишло. Покинули свої кишла і ті два ватажки, котрі жили на Ведмідь-Могилі й Горілому Пні, бо ними завідував Сава.

* * *

Жив собі в одному українському селі кріпак Клим Савур. Пан поглумився над його нареченою. І тоді молодий хлопець став мститись гнобителям за образу. Він орлом літав по донецькому степу, захищаючи знедолених та бідних. Але пани, зібравши військо, оточили його ватагу. Бачить Клим, що не вибратись йому з оточення, і наказав товаришам вкопати на

підвищенні стовпа, до нього приставити колоди, а зверху засипати землею. Ввійшов Савур з побратимами в дерев'яний курінь і скомандував рубати підпору. Впав стовп, назавжди поховавши під насипом сміливців. Люди стали приносити сюди пригорщами землю й виріс на тому місці високий пагорб, який і назвали Савур-Могилою.

Питання за текстом переказу "Про Саву-Савура":

1. Де знаходився козацький сторожовий пост?

Відповідь: У відкритому степу, на передовій лінії.

2. Що робили козаки, коли помічали хмару степової куряви?

Відповідь: Козаки подавали сигнал наступному сторожовому посту.

3. У чому полягав сигнал козаків?

Відповідь: Козаки запалювали смоляні бочки на вежі.

4. З ким вступила в нерівний бій охорона поста?

Відповідь: Охорона поста вступила в бій із татарами.

5. Чому козакам не вдавалося запалити вогнище?

Відповідь: Пройшов дощ.

6. Як називали Саву татари?

Відповідь: Татари називали Саву Савуром.

7. Як билися оборонці з татарами?

Відповідь: Билися оборонці хоробро, завзято.

8. Хто запалив вогнище?

Відповідь: Вогнище запалив сусідній козацький пост.

9. Що трапилось з козаками?

Відповідь: Козаки загинули, виконавши свій обов'язок перед батьківщиною.

10. Що зробили запорожці?

Відповідь: Запорожці прогнали ворогів, поховали товаришів за козацькими звичаями.

11. Як назвали запорожці курган на могилі загиблих козаків?

Відповідь: Курган назвали ім'ям Сави-Савура.

Питання за легендою "Савур-Могила":

1. Де жив ватаг Сава?

Відповідь: Ватаг Сава жив на Савур-Могилі, в землянках, або в куренях.

2. Кого тримав Сава?

Відповідь: Сава тримав шайку розбишак.

3. Для чого розбійники ставили ратище?

Відповідь: Це був сигнал для чумаків, щоб залишали їм їсти.

4. Кому доставалось більше за всіх?

Відповідь: Панам доставалось більше за всіх.

5. Скільки років було хлопцеві одного погонця?

Відповідь: Хлопець мав літ сімнадцять.

6. Що запитав Сава у погонців?

Відповідь: «Чи не знайдеться між вами доброго чоловіка, котрий поробив би таке, щоб очі стали на своєму місці, бо Савині розбійники вбили трьох волів?»

7. Що порадив хлопчик Саві?

Відповідь: Хлопець сказав, щоб сліпий чоловік доставив три воли, триста карбованців і ту рушницю, котрою були убиті три воли.

8. Чи чесно поступив Сава, коли віддав свої рушниці?

Відповідь: Сава віддав чужі рушниці, а не свої, отже, зробив нечесно.

9. Чим допоміг хлопець Саві?

Відповідь: Савині товариші принесли казан води, тоді хлопець прочитав молитву, покропив кропилом із водою, повдавлював Саві очі в ямки і велів умитися водою із казана, а сам пішов і заховався між возами.

10. Як віддячив Сава хлопцеві?

Відповідь: Він не подякував, а ще сказав, що їм буде ще гірше.

11. Якими були дії хлопця?

Відповідь: Хлопець щось прочитав і над Савою зробилась мов річка (це Саві так показувалось). Став Сава з товаришами ту річку перебродити, та все на одному місці.

12. Що сказав хлопець, коли Сава повернувся до погонців?

Відповідь: Хлопець сказав, що він видовбав би очі його товаришам, щоб людей подорожніх не оббирали.

13. Що став просити Сава у погонців?

Відповідь: Сава став просити у погонців прощення, а хлопець сказав: "Іди, чоловіче, з богом!"

14. У чому проявляється кмітливість і розум чумацького хлопця?

15. Розкажіть про жадібність і ненажерливість Сави.

16. Знайдіть чудодійне в легенді "Савур-Могила".

Домашнє завдання.

1. Намалуйте ілюстрацію до переказу "Про Саву-Савура" і "Савур-Могилу". 2. Підготуйтеся до уроку літератури рідного краю № 2. Прочитайте казку Степана Васильченка "Мені моє".

Література: 1. Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства. //Донбас. - 1993. - №5, спецвипуск. - С.85-88.

2. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк: БАО, 2007. – 432 с.

Урок № 2

Тема: Казка Степана Васильченка "Мені моє". Поглиблення поняття про літературну казку.

Казка - фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події. За своїм змістом і поетикою казки близько стоять до сказань, легенд, билин і баладних пісень. Вони широко використовують пісні, приказки й прислів'я, загадки і замовляння. Термін "казка" походить від слова казати (казки розказуються). За часом виникнення казки належать до найдавніших форм народної творчості.

Казки дуже поширені серед усіх народів світу і відзначаються захоплюючим сюжетом. У казках знайшли відображення життя і погляди народу від найдавніших часів до наших днів. Тому вони дають багатий матеріал для пізнання мрій, бажань і сподівань. У казках люди втілювали свої мрії про розвиток техніки й підкорення природи, про перемогу над ворогом і над хворобами, про світле майбутнє.

У казках зображувалися як прості люди – хлібороби, ковалі, теслярі тощо, так і воїни, князі, захисники своєї батьківщини, які часто наділені надприродними якостями. Героями ряду повчальних казок-історій є звірі або й фантастичні, уявні істоти (Колобок). А ще у казках ми зустрічаємо старих мудрих людей, молодих завзятих легінів, які визволяють своїх наречених, здобувають волю і славу. Фантастика казок тісно пов'язана з реальним життям людей із їх працею, їх мріями,

Казки розподіляються на такі основні групи: казки про тварин, героїчно-фантастичні й побутові. У казках про тварин вчинки звірів уподібнюються людським, як і в байках. Найчастіше в казках діють хитра "лисичка-сестричка", "дурний вовчик-братик", неповороткий ведмідь, полохливий "зайчик-побігайчик", вірний Сірко... Казки про тварин користуються особливою любов'ю серед дітей. Тому Іван Франко написав казку-поему "Лис Микита" і збірку казок "Коли звірі говорили". Він підкреслював велике виховне значення казок.

Героїчно-фантастичні казки своїм корінням сягають у давнє суспільство, і деякі з них первісно мали магичне призначення, яке з часом утратилося. Це казки про унікальні уявні якості, явища, подвиги, про пересування в повітрі.

У побутових казках відображається майнове розшарування, описано побут, звичаї, повір'я, любов, сім'я. Народні казки зробили великий вплив на писану літературу.

Часто в жанрі казки виступають письменники. Широко відомі казки вітчизняних письменників – Івана Франка, Степана Васильченка, Олени Пчілки, Михайла Коцюбинського та ін., а також зарубіжних – Ганса-Християна Андерсена, Шарля Перро, Ернста Гофмана та інших.

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО

МЕНІ МОЄ

(З циклу осетинських казок)

Жив собі один чоловік, і було в нього сім синів і сім невісток. Був він дуже багатий: були в нього табуни коней, отари овець і ще багато всякої худоби. Та був він такий скупий, що всі люди дивувались: ніколи в світі не дав він бідному шматка хліба; сам він і його діти ходили в старому лахмітті, їли житні сухарі з водою. Всі люди судили його, глузували з нього й цуралися. Тяжко було жити і йому, і його дітям.

Сини пасли в степу худобу і потай від нього різали баранів, пекли та й живилися часом. Довідався про те скупий батько і не звелів синам ходити за худобою, а став гонити її у степ сам. І палило там його сонце, мочило дощем, а ночами старі кістки проймало холодом. Все терпів скупіака-господар, аби шкоди та втрати не було!

Недалеко біля того степу були гори, а в тих горах водилися гірські духи - "горовики". Так їх і звали. У горовиків же було так заведено, що як має горовиха породити собі дитину, то повинна тоді виходити на степ. Там збігалось до неї багато вовків; вони дожидали, поки горовиха породить дитину. І коли вона не встигне втекти з нею, то вони одбирали в неї дитину і кудись заносили.

Сидить раз той скупий господар біля своєї отари і бачить - біжить вовк, а в зубах несе маленьке, тільки що народжене горовеня, за ним біжать Горовик з Горовихою і плачуть. Схопив скупий рушницю і застрелив вовка, а мале горовеня випало у вовка з зубів. Горовик і Горовиха підбігли й узяли свою дитину.

Потім підійшли вони до скупого, стали щиро дякувати йому, потім стали прохати його до себе в гості. Горовик сказав:

- Дома є в мене сім братів. І вони будуть дуже раді побачити того чоловіка, що визволив од вовка нашу дитину. Що ти не попросиш у них - вони тобі дадуть.

- А на кого ж я покину свою худобу? - спитав скупий.

- За свою худобу ти не бійся, - каже Горовик, - як повернешся назад, то найдеш її на своєму місці.

Тоді скупий пішов з горовиками до них у гості.

Дорогою Горовик йому й каже:

- Ти мені зробив таку велику послугу, що я хочу тобі віддячити якомога краще. Так ось я тобі пораджу: не проси ти собі у моїх братів ні грошей, ні худоби, а скажи так: "Дайте мені моє". Кращого для тебе нічого вже не буде! - Скупий згодився.

От прийшли вони в гори й знайшли там дірку, що йшла всередину гори. Улізли вони в тую дірку і пішли темними переходами. Довго йшли вони тими ходами, а далі-таки вийшли на світ. Там стояли хати, садки, поля й городи; і жили там горові духи. От прийшли вони до Горовика додому; там їх стріли сім братів-горовиків. Як дізналися брати-горовики, що скупий визволив од вовка дитину їх брата, то дуже дякували йому й вітали його, як дорогого гостя. Сім день шанували вони його якнайкраще, а на восьмий день, добре нагостювавшись, скупий став збиратися іти назад до своєї худоби.

- Чим же тобі дякувати за таку велику послугу? - питають скупого горовики, - може, тобі насипати мішок червінцями? Чи, може, тобі дарувати табун коней або отару овець?

Скупий пригадав, як його дорогою направляв Горовик, та й каже:

- Не треба мені ні червінців, ні худоби, а коли ваша ласка, то дайте мені моє!

Задумались горовики, а потім і кажуть:

- Нехай буде так; багато ти просиш, та дорога й твоя послуга! Будеш ти мати теє, що просиш.

Потім вивів Горовик скупого назад у степ, подякував йому ще раз і попрощався з ним. Прийшов скупий до своєї худоби, сів та й думає: "Що ж це я собі випрохав? Обіцяв Горовик, що добре подякує, а я ось прийшов з голими руками!.. Це вони обдурили мене!" Потім вийняв з торбини сухий хліб і почав їсти. А хліб той - цвілий і не йде в душу. Пішов дощ, геть змочив скупого, і стало йому холодно. І от стали йому снуватись в голові такі думки, яких перше ніколи не було в нього. Стоїть він і думає:

"Маю я сім синів і сім невісток, а сам гнуся на дощі біля худоби; маю я цілі отари баранів, а сам їм сухий хліб. Маю я багатство, та серце моє повсякчас тільки боліє через нього. Діти мої мене не люблять, добрі люди мене цураються, і от дожив я до старості, а не спив, не з'їв, не звеселився ніколи. Навіщо ж кому теє багатство збираю?"

Потім скупий і каже сам собі: "Піду я додому й почну жити по-новому: не буду шкодувати свого добра для себе і для дітей своїх, буду людям у нужді помагати і хліб-сінь з ними водити".

Отже, тільки він так подумав, зразу зробилося у нього на душі радісно й весело. Тоді пригадав він, що йому обіцяли горовики, й подумав: "Оце ж воно і є те саме, про що вони казали мені, що воно піде тепер на радість, а не на горе".

І зрозумів він тоді, що кращого нічого йому й не треба; що коли б дали йому горовики багатство, то було б йому через нього тільки більше горя. І зробилося у нього на душі ще ясніше.

Пішов же він додому і зробив так, як намірявся, перестав він скупий-

тись і для себе і для людей. І люди не стали його цуратись, а діти стали поважати й любити його, і стало йому жити радісно й легко.

Часто згадував він горовиків і казав:

- Спасибі їм, що вони віддали мені моєї.

Питання за текстом казки «Мені моє»:

1. Хто є головним героєм казки "Мені моє"?

Відповідь: Головним героєм казки "Мені моє" є один чоловік, що мав сім синів і сім невісток, був дуже багатий.

2. Чому люди судили його, глузували з нього, й цуралися?

Відповідь: Він був скупий, ніколи в світі не дав бідному шматка хліба, сам він і його діти ходили у старому одязі, їли житні сухарі з водою.

3. Як жилося йому і його дітям?

Відповідь: Жилося тяжко через батькову жадібність.

4. Чим займалися сини головного героя?

Відповідь: Сини пасли у степу худобу і потай від батька різали худобу для їжі.

5. Чому батько став сам ходити за худобою і в спеку, і в дощ?

Відповідь: Батькові було жаль худоби для своїх дітей.

6. Хто жив у горах недалеко від степу?

Відповідь: У горах водилися гірські духи - "горовики".

7. Який закон був у горовиків?

Відповідь: Як має горовиха породити собі дитину, то повинна тоді виходити на степ. Там збігалися вовки і дожидали, поки горовиха народить дитину. І коли вона не встигне втекти з дитиною, то вони одберуть у неї і кудись занесуть.

8. Чим допоміг скупий господар Горовику з Горовихою?

Відповідь: Скупий господар застрелив вовка, який ніс у зубах маленьку дитину.

9. Чим віддячили Горовик із Горовихою скупого господаря?

Відповідь: Вони щиро дякували йому і запросили до себе в гості.

10. Що порадив Горовик скупому?

Відповідь: Не просити у братів його ні грошей, ні худоби, а сказати: "Дайте мені моє".

11. Як зустрічали брати Горовика скупого?

Відповідь: Сім днів шанували вони його якнайкраще, а на восьмий день виконали його бажання.

12. Які думки обсіли скупого після повернення від горовиків? Зачитайте потрібний уривок.

Відповідь: "Маю я сім синів і сім невісток, а сам гнуся на дощі біля худоби; маю я цілі отари баранів, а сам їм сухий хліб. Маю я багатство, та

серце моє повсякчас тільки боліє через нього. Діти мої мене не люблять, добрі люди мене цураються, і от дожив я до старості, а не спив, не з'їв, не звеселився ніколи. Навіщо ж кому теє багатство збираю?"

13. Як ви думаєте, чи правильно зробив скупий, коли сказав: "Піду додому й почну жити по-новому: не буду шкодувати свого добра для себе і для дітей своїх, буду людям у нужді помагати і хліб-сіль з ними водити". Як би вчинили ви?

14. Як зробилося скупому після таких думок?

Відповідь: На душі у скупого зробилося радісно й весело "...що воно піде тепер на радість, а не на горе".

15. Якими словами згадував скупий горовиків?

Відповідь: Герой дякував їм за те, що допомогли зрозуміти йому смисл життя.

16. Чи сподобалося Вам казка С. Васильченка "Мені моє! "? Якщо сподобалася, то чим?

Домашнє завдання.

I варіант.

Зробіть ілюстрації до казки "Мені моє".

II варіант.

1. Напишіть твір-мініатюру на тему: Моє ставлення до героїв казки "Мені моє" Степана Васильченка (10 хв.)

2. Підготуйтеся до уроку літератури рідного краю №3. Ознайомтеся з біографією Володимира Миколайовича Сосюри. Підготуйте виразне читання поезій: "Надходить вечір...", "Лине пісня хутка...", "Степ", "Станція, рейки, заводи...", "Як не любити рідну мову", "Дебальцеве".

Література:

1. Костюченко В.А., Степан Васильченко. Життя і творчість. К.: Дніпро. -1990. - С. 1-155.

2. Микитась В.Л. Правда про Василя Стефаника. К.: Наукова думка. - 1975. - С. 1-91.

3. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 432 с.

Урок №3

Тема: Образи дитинства, рідної Донеччини у віршах Володимира Миколайовича Сосюра. Розповідь про дитинство і юність поета. "Надходить вечір...Синім ланом", "Лине пісня хутко..." "Степ", "Станції, рейки, заводи...", "Як не любити рідну мову...", "Дебальцеве".

Володимир Сосюра (1898 – 1965)

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве на Донеччині в робітничій родині. В одній із біографічних нотаток поет писав: " Дід мій (по батькові) - селянин. Із волі свого поміщика кінчив штейгерську школу. Він часто з неї тікав, але з наказу пана прикажчик відносив його в мішку назад. Батько мій, Микола Володимирович, також учився в цій же школі (штейгерській), але не кінчив її. Він писав вірші й малював. Мати моя, Антоніна Дмитрівна, - дочка заможного селянина з Камінного Броду" (Луганська).

Батько був невдаха, за словами поета – "феномен і жертва свого часу", часто міняв фах: працював чорноробом, будівельником, землеміром, учителем, раз у раз переїжджав з місця на місце (Харків, Воронеж, Кавказ).

Дитячі роки поета проминули в селі Третя Рота (нині село Верхнє), поблизу Лисичого (Лисичанськ). Краєнин Володимира Сосюра, літературознавець Борис Буряк, у статті, вміщеній у збірнику "Володимирові Сосюрі ", також пише про красу цієї місцевості: "На мальовничих схилах Діня, там, де починаються казкові багатства Донецького краю, розкинулось старовинне село Третя Рота... З високого берега на десятки кілометрів відкриваються звідси мальовничі краєвиди. Там, де низько над водою схилились столітні дуби, замріяні верби, височить міст через Донець, а далі, за лісними масивами, за щетинистим сосновим бором у білому цвітінні акації, у затінених парках сховалось Рубіжне, далеко за синьою смугою Крашнянського лісу тремтить в Імлі Володине, праворуч, за білими, наче снігом вкритими, піщаними горбами у зеленій долині в садках мружаться на сонці веселі хатки Варварівки... І все це таке знайоме, з такою любов'ю оспіване поетом". Ясна річ, що мальовнича природа впливала на майбутнього поета, розвивала його естетичне почуття.

Початкову освіту хлопець здобув у цьому ж селі у двокласній (з п'ятирічним навчанням), так званій "міністерській" школі. Навчався майбутній поет добре. У другому класі одержав похвальний лист і зібрання творів Гоголя.

Батько помер рано, і Володя "пішов у люди" - працював на шахті, на содовому заводі, на телефонній станції, наймитував у місцевих багатіїв. Деякий час учився в нижчій сільськогосподарській школі на станції Яма.

Змалку Сосюра любив вірші. В автобіографічній поемі "Володька" він пригадував:

*Липневий день пташками цвенька
У срібнім гомоні ріки...
А у траві рука маленька
Перегортає сторінки...
В його душі святій неспокій,
Як і над смугленьким чолом.
"Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом..."
Він чує Лермонтова строки:
"Расту, не будешь ты рабом..."*

Крім Лермонтова, читав він і інших російських поетів, зокрема Олександра Сергійовича Пушкіна, якого згадував серед найулюбленіших письменників, а також Некрасова, Надсона. Із українських поетів слід назвати Тараса Григоровича Шевченка, близького Володимирові Сосюрі своєю задушевністю й ліризмом.

Юнакові хотілося і свої думи, почуття виявити у віршованій формі. З чотирнадцяти років він пише вірші, спершу російською мовою. На жаль, ранні ці незрілі спроби нам не відомі. Уже на схилі свого життя Володимир Сосюра надрукував одного вірша " Много в душе еще песен не спетых...", датованого 1916 роком, коли молодому поетові вже виповнилось вісімнадцять років. Тут уже відчуються риси майбутнього Сосюри:

*Верю я, верю - придет это время,
Родина станет как сад,
В сердце народа, разбившего бремя,
Песни мои зазвучат.*

Лютнева революція, поваливши царат, викликала в молодого поета нове піднесення. Йому здавалося, що "бремя" вже розбите й пісня зазвучала на весь голос:

*Видишь? Над Русью могучей и вольной
взвезло знамя Труда...
Кто же разбил в этой жизни безвольной
Цепи врагов навсегда?
("Товарищу").*

Вірш "Товарищу" свідчить, що в голові юнака було ще багато неясності. Датований вірш червнем 1917 року. Вірш був вміщений у збірці 1950 року.

У спогадах "З минулого" (1926 рік) поет сам розкрив свої справжні патріотичні почуття, говорячи про себе: «...змалку марив грозивими образами козаччини... А тут вона жива! Воскресла моя синя омріяна Україна!"

Надходить вечір...Синім ланом...

Надходить вечір...Синім ланом

Він простягає тінь свою.

Я над Дінцем моїм коханим

В тумані споминів стою.

Дивлюсь на дим, що гордо лине

Над незабутнім лоном вод.

Здоров, воскреслий із руїни,

Мій рідний содовий завод!

Як сумував я за тобою,

Як снів про димні небеса!..

Здоров, мій страднику, герою,

Степів Донеччини краса!

Ти знов простяг над гаєм крила,

Щоб рідний край шумів, як сад.

Сюди, сюди, сюди летіла

моя душа крізь грім гармат.

Дінець!..

Тобі крізь дні тривоги

З любов'ю слав я свій привіт,

Мої маленькі босі ноги

Тут на піску лишали слід.

Складав пісні тобі одному,

Мій тату світлий, мій Донбас!

Це тут, у сквері заводському,

Я слухав музику не раз.

Це тут росли ми і любили,

Це тут ми юними були,

Це тут на щєбінь ми ходили

І відціля на фронт ішли.

Шуміть, сади мої ласкаві,

Дзвеніть, знайомі хвилі вод!

І знов у радісній уяві

Я повертаюсь на завод.

*Як я люблю тебе, титане.
Це ти по грозах світових
В труді свої загоїв рани,
Як я свої - в піснях дзвінких.*

(1948р.)

*Лине пісня хутко
Лине пісня хутко
та туди, туди,
де мутна Бахмутка
й Химівки сади.*

*Стежка там вузенька
в'ється в даль степів,
де я пас маленьким
та чужих корів.*

*Хмари русокосі
в тихім сяйві дня.
Ноженята босі.
Золота стерня.*

*Там я слухав з болем,
як вітри гули.
Хлопчиком до школи
в Званівку ішли.*

*Хлопчики хороші
йшли у перший клас.
Я ж не міг, бо грошей
не було у нас.*

*Падав дощ із сині,
шарудів між трав,
в маминій кофтині
я з кийком стояв.
Довго так з журбою
я дививсь на шлях.
Вітер наді мною
плакав у дротах.*

*Я стояв, мов цятка
в зорі горя гать.
Вивчив мене татко
по складах читать.*

*Я пішов до школи,
потім на завод.
Даль широкопола,
блиск донецьких вод.*

*Бойові тривоги,
тихий жах заграв...
З хлопчика малого
я поетом став.*

*Лине пісня хутко
та туди, туди,
де мутна Бахмутка,
Химівки сади...*

(1948 р.)

Степ

*Ходить Степ.
Замислений Степ.
А на ньому синій, синій жупан.
За туманом - туман,
І татарські загони...
Розсипається Степ синім дзвоном...
Гей, крізь вітер і ніч бліді руки простяг
І поклав
на Чумацький, на зоряний шлях...
Бліді руки простяг...
Ходить Степ.
Замислений Степ.
А на ньому синій, синій жупан.
За туманом -
туман.*

(1922 р.)

Станції, рейки, заводи...
Станції, рейки, заводи
І за копрами копри,
Де димарі, як бори,
Тіні поклали на води...

Грають дротами вітри.
Ранок. Гудок. Третя Рота
І з заводської гори
Йдуть земляки на роботу.

Пісня залізна труда
Серце донецькеє кличе...
Рідна, знайома хода,
Рідні, знайомі обличчя.

В споминів далях не тоне
Те, що любив я давно
Вулиця дальня Червона
І хворостянки вікно...

Бідна хатина, без танку...
Чому ж ще й досі, скажіть,
Вогничок той хворостянки
В серці мойому горить?

(1955 р.)

О мово моя!

О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це - мова моя,
Це - мова моєї України.
Яка у ній сила і кличе, й сія,
Яка в ній мелодія лине
В натхнення хвилини! О мова моя,
Душа голосна України!..

Ти - мрії фіалок і сон конвалій,
Й гостріша за крицю багнета...
Ти душу бійця пориваєш на бій
В натхненнім пеані поета...

*Тобою звучать і міста золоті,
Й завітчані селами гони...
Ти - зброя ідеї. У битві й труді
Єднаєш сердець мільони...*

*Мов райдуги-арки над морем колон,
Що в небо музикою лине,
Де славить життя золоте жайворон...
Це - мова моєї України.*

*Це - матері мова. Я звуки твої
Люблю, наче очі дитини...
О мова українська!.. Хто любить її,
Той любить мою Україну.*

(1949 р.)

Домашнє завдання.

1. Напишіть твір-роздум за темою: «Чим близькі мені поезії В.Сосюри».

2. Вивчіть біографію донецького дитячого поета Григорія Бойка, ознайомитись з додатковою літературою.

3. Прочитайте твори письменника "У шахті", "Стану гірником", "Про щоденник", "Шахтарочка", "Не лютуй, сніговію", "Лампочка-шахтарочка", "Чому Тимко подряпаній", "Голубі простори", "Колискова", "Шахтарі на шахту йдуть", "Терикони".

Література:

1. Олійник Борис. З голубої криниці// Володимир Сосюра. Твори у двох томах. – Т.1 - К.: Дніпро, 1978. - С. 5-365.

2. Бичко Валентин. Незабутній і невмирущий// Сосюра Володимир. Червона зима. - К.: Веселка, 1978, 1965. - С. 5-171.

3. Кирилюк Євген. Поезія юності// Володимир Сосюра. Вибране. Лірика та поеми. - К.: Дніпро, 1972. - С. 5-308.

4. Романько Валерій. Література рідного краю. Навчальний посібник. - Донецьк, 1995. - С.48-51.

5. Володимир Сосюра. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. - К.: Радянська школа, 1978. – 145с.

6. Шавловський І. Творчість В. Сосюри в позакласній роботі // Позакласна робота з літератури. - К.: Радянська школа, 1964. - С. 122 -135.

Урок №4

Тема: Григорій Бойко - донецький дитячий поет. Розповідь про письменника. "У шахті", "Стану гірником", "Про щоденник", "Шахтарочка", "Не лютуй, сніговію", "Лампочка-шахтарочка", "Чому Тимко подряпаний", "Голубі простори", "Колискова", "Шахтарі на шахту йдуть", "Терикони".

Григорій Бойко (1923-1978)

Один із найбільш обдарованих, талановитих українських дитячих поетів, Григорій Пилипович Бойко народився 5 вересня 1923 року в селі Оленівка Волноваського району Донецької області в родині службовця. Закінчення середньої школи №1 міста Докучаєвська співпало з початком Великої Вітчизняної війни, і юнак відправляється на фронт. Воював спочатку рядовим, а з 1942 року - лейтенант військ зв'язку. Нагороджений бойовими орденами та медалями. З 1945 по 1949 роки навчався на літературному факультеті Сталінського педагогічного інституту (нині Донецький національний університет). Навчання в педінституті та перші роки після його закінчення поєднував із роботою літературного консультанта Сталінської обласної філії Союзу письменників України і обласної газети "Радянська Донеччина". Вірші почав писати ще в шкільні роки.

Окремі поезії з'явилися у фронтових газетах, потім на сторінках обласних газет і альманаху "Літературний Донбас". Писав переважно для дітей, хоча зустрічалися публікації і для дорослого читача.

Нарешті, так очікувана перша книжечка віршів - "Моя Донеччина" (1950 р.). Даючи таку назву своїй збірці, поет розумів, яке нелегке і відповідальне завдання ставить він перед собою - сказати повнозвучне, оригінальне слово про рідний край, про його працелюбних людей. Книга громадянської й інтимної лірики адресована дорослому читачеві. Критики відмічали, що вже в першій збірці видно, що молодий поет успадкував кращі традиції класиків української літератури, особливо відчутний вплив на нього творчості В.Сосюри. "Однак читач знайде чимало рядків, які переконливо свідчать, що в особі Г. Бойка донецький письменницький загін поповнився своєрідним здібним поетом". (М. Непран). Було вказано і на слабкі сторони першої збірки: зустрічаються "невдалі, бліді вислови, невідшліфовані рядки, твердження, які спростовуються життям". (М. Непран). Молодий поет прислуховується до критичних зауважень, працює над словом, шліфуючи його, вивчає життя.

У 1951 році вийшла книга віршів для дітей - "Будем шахтарями", недовзі відзначена заохочувальною премією на Всесоюзному конкурсі "Детгиза" і Міністерства освіти РСФСР. У цьому ж році Грицько Бойко прийнятий до Спілки письменників. Відтоді не зраджував дитячій тематиці. Був поетом працелюбним, часто друкувався. Читачі пам'ятають його збірки "Ми з Донбасу" (1952р.), "Смішинки" (1956р.), "Билиці дяді Гриця"

(1958р.), "Веселинки, вірші, скоромовки" (1965р.), "Ніс у сметані" (1967р.), "Шахтарочка-виручалочка" (1968р.), "Про великі вуха" (1969р.), "Диво, диво, дивина" (1970р.), "Акула і свистун" (1971р.), "Як Андрійко став умійком" (1973р.), "Соловейко" (пісні, 1974р.) та інші. У 1983 році вийшли "Вибрані твори" в 2-х томах.

Г. Бойко залишив сучасникам і майбутнім поколінням більше 60-ти книг українською мовою, 24 - російською, більше 20-ти його книг перекладено мовами народів світу. Загальний тираж його творів за неповними підрахунками нараховує більше дванадцяти мільйонів екземплярів. Біля трьохсот віршів Грицька Бойка стали піснями. За мотивами своїх віршів поет зняв дитячі діафільми "Ми на місяць летимо", "Зелена аптека", "Жива казка", "Про Андрійка-невмійка", "Хлопчик Ох" та інші.

Критики відзначають, що виразною особливістю всієї поезії Грицька Бойка є, насамперед, тонкий ліризм в органічному поєднанні з таким же тонким гумором - риси вельми привабливі в поезії взагалі, а в дитячій - просто неоціненні (О. Пархоменко). Поет добре знав психологію дитячої душі, розмовляв із малечею як рівний із рівними. Зв'язок із життям, реальною дійсністю - теж особливість творчості Григорія Бойка. Його герої - в дитячому садку і в школі, на заводі та біля шахти, на футбольному полі і на галявині.

Грицько Бойко продовжив славні традиції майстрів українського гумору Остапа Вишні, Степана Олійника, але вже в дитячій літературі. Його гумор - м'який і добрий, покликаний перш за все допомогти перевиховатися, а не принизити дитину і поглумитися над нею. У віршах Бойка ми знаходимо осудження ледарів, хвастунів, замазур, базік, боягузів, симулянтів, роззяв...

У віршах Грицька Бойка розповідається в поетичній формі про батьків і дітей, про їхні спільні справи. У них поєднується гранична простота і лаконізм з невимушеним гумором, щиро і довірливо розповідається про шахтарів і їхню працю. Смішинки-веселинки - улюблений жанр поета.

Подальше життя Г. Бойка пройшло в Києві, де він помер в 1978 році, там і похований. Але завжди Григорій Пилипович Бойко з любов'ю писав про рідний донецький край. Характерним у цьому плані є вірш "Я думками і серцем із тобою", написаний на фронті в січні 1945 році, де Донбас і вся Україна повсякчас у думках і мріях поета.

*...Тут, в окопі, в землянці сирій,
Де ми ділимо радість і горе,
Повсякчасно в уяві моїй
Чебрецеві донецькі простори.
І хоч зараз за Віслою я,
Хоч кругом незнайома країна,
Ти зі мною, Вітчизна моя!
Ти зі мною, моя Україно!*

Подружки-говорушки

*В нашім класі є подружки,
Дві подружки-говорушки,
Так усі їх стали звать,
Бо подружки на уроках,
Мов сполохані сороки,
цокотять і цокотять.
Говорушки Клава й Мила
На уроках говорили.
А на зборах - навпаки:
Червоніли і мовчали,
Наче в рот води набрали, -
Проковтнули язика!*

У музеї "Письменники Донбасу" Донецького національного університету зберігаються листи Грицю Бойку від вдячних читачів різного віку. Ось деякі з них. Наталка Подпокровська писала: "Особливо сподобалися нам "Чому Тимко подряпаній?", "Маринка і Галинка", "Модна зачіска", "Грамматика", "Внучка-білоручка", "Історія з географією". Ці вірші нагадують випадки із шкільного життя. Дійсно, начебто ви були присутні на уроці в нашій школі".

Г. Бойко перекладав українською мовою твори багатьох дитячих письменників, серед них Агнія Барто, Сергій Михалков, Самуїл Маршак, Корній Чуковський. Вони високо цінували переклади своїх творів Грицем Бойком. Самуїл Маршак, наприклад, писав в одному з листів: "Я только что вернулся в Москву с фестиваля Бернса и нашел у себя на столе Ваши книги и перевод "Пети и Сережи". Перевод мне очень понравился. Украинская речь даже усилила юмор подлинника".

Дитинство та юність Грицько Бойко провів на Донеччині, тут відчув радість творчої наснаги, сформувався як поет, звідси вийшов на широкий письменницький шлях.

У шахті

*Зі мною був у шахті
Товариш мій Петрусь.
Нащо його з собою
Тоді узяв татусь?!
Петро ж такий базіка -
Вже встиг наговорить,
Що наче аж злякався,
Коли спускали кліть.
То правда: коло тата
У кліті я стояв,*

*То правда: свого тата
Тримав я за рукав.
Але я не злякався,
Я зовсім не боюсь...
Я просто турбувався,
Щоб не упав татусь.*

Стану гірником

*В нас шахта глибока,
І світла, й простора,
Я електровоза
Там бачив учора.
І вирішив зразу:
Поїду до міста
І стану учитися
На машиніста.
І, може б, я став
Машиністом, звичайно,
Коли б не побачив
У лаві комбайна.
Могутня, сталева
машина!..
Тепер
Я вирішив: буду
Водій-комбайнер.
І, може б, у шахті
Я став комбайнером,
Коли б не зустрівся
З електромонтером.
Він робить велику
І корисну справу -
Шле сонячне світло
У вугільну лаву,
І, може б, монтером
я став у цей час,
Коли б...
Та багато
Професій у нас!
Не знаю: чи буду
Колись комбайнером,
А чи машиністом,
Чи, може, монтером, -*

*Та твердо я вірю
І хочу сказати,
Що тільки у шахті
Мені працювати!
Працює на шахті
Вся наша сім'я -
Піду в ремісничє
Училище й я!*

Про щоденник

*Вова в класі, коло дошки,
Завдання не знав нітрошки.
Невеселий, як ніколи
Повертався він зі школи.
"Треба двійку приховати,
Щоб не знали мама й тато".
А як виправлю на п'ять -
Можна буде й показати".
У сараї, там, де дрова,
Заховав щоденник Вова.
Заховав і в двір побіг
До однолітків своїх...
А на завтра вчитель знову
Викликав до дошки Вову.
Ну, а Вова коло дошки
Завдання не зна нітрошки!..
І вчорашнього не знає,
Ще й щоденника не має...
Ще й до школи мама Вови
Розхвильована прийшла,
Бо в сараї, там, де дрова,
Двійку Вовину знайшла.*

Не лютуй, сніговію!

*Нанесла,
Намела
Снігу білого зима.
Подививсь я за ворота -
Вже й доріженьки нема,
А згори
На двори
Вже сніжинки летять.
Взяв я віник і лопату,*

*Став доріжку прокладать.
Тато мій
дорогий
В другу зміну заступив.
Він у шахті і не знає,
Що дороги сніг замів.
Не свисти,
Не крути,
Не лютуй, сніговію!
Скоро тато з шахти йтиме
По доріженьці моїй.*

Лампочка-шахтарочка

*Чистила я татову
Лампочку-шахтарку.
Чистила старанно,
Що аж стало жарко.
Любо подивиться!..
Я мерщій до хати,
Щоб свою роботу
Тату показати.
Тато посміхнувся:
- Зроблено як треба!
Тільки ж, помічнице,
Подивись на себе!
Вся ти забруднилась -
В сажі навіть кіски.
Ти - немов шахтарська
лампочка до чистки.*

Терикони

*Немов шоломи
Богатирів,
Незвичні гори
Хтось в небо звів.
То насипали
Не дні - роки
Породу з шахти
Трудівники.
А терикони
Такі у нас,
Що з них нам видно
Увесь Донбас!*

Шахтарі на шахту йдуть

*Шахтарі на шахту йдуть
Ми сказали: "Добра путь!"
Шахтарі ідуть юрбою,
Нас гукають до забою.
В шахту кожен з нас бажає,
Та спецівок, жаль, немає.
А ще нам звідсіля
Мама йти не дозволя,
Бо коли гуде гудок,
Ідемо ми в дитсадок!*

Чому Тимко подряпаний

*– Чому це ти подряпаний? -
Юрко Тимка пита.
Тимко йому відказує:
– Та я купав кота!
– А я от не подряпаний,
Хоч теж купав свого...
– Еге, ти не викручував
І не сушив його!*

Голубі простори

*I. Як мені сьогодні
Не співати, друже?
Я такий, як море, -
Гомінкий та дужий.*

*II. Я такий, як море,
А пісні, як хвилі,
Голубі простори -
Думи мої милі.*

*III. Стану коло моря
І зіллюсь піснями
Сріблястим узором
З хвилями-горами.*

*IV. Будемо співати
Разом: я і море...
Ой ви, думи, думи -
Голубі простори!*

Колискова

Сину Вадиму.

I. Сонце за обрій скотилося

В тихі покої свої...

I находились,

I натрудились

Ніжки маленькі твої.

II. Нічка-бабуся в садочок

Тихо-тихенько прийшла.

Спи, мій маленький,

Спи, мій гарненький,

Спи, моя пташка мала.

III. Зіроньки в небі сяють,

Сплять і сади, і гаї.

Пісню співають

I колихають

Діток своїх солов'ї.

Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять одну з поезій Г. Бойка.
2. Підготуйтеся до уроку літератури рідного краю № 5. Вивчіть біографію Миколи Федоровича Чернявського. Підготуйте виразне читання поезій: "Ясними граючи хрестами", "Ходить в полі вітер", "За могилою могила...", "Донець", "В степу блукаю я...", "Рідний край", "Савур-Могила".

Література:

1. Бойко Грицько. Вірші - Веселинки. - Донецьк: Сталкер, 1998. - 320 с.
2. Бойко Г.П. Вибрані твори: В 2-х т. - К.: Веселка, 1983.
3. Романько Валерій. Література рідного краю. - Донецьк, 1995. - С. 1-116.

Урок №5

Тема: Микола Федорович Чернявський - співець рідного краю. Розповідь про письменника-земляка. "Ясними граючи хрестами...", "Ходить в полі вітер...", "За могилою могила", "Донець", "У степу блукаю я...", "Рідний край", "Савур-Могила". Картини рідної донецької землі у віршах: степові простори краю, краса сільських краєвидів; степові могили - характерна ознака Донеччини. Патріотизм поета. Поглиблення поняття про епітет і його зображально-виражальну роль.

Микола Чернявський (1868-1937)

Народився Микола Федорович Чернявський 3 січня 1868 року в селі Торській Олексіївці Бахмутського повіту Катеринославської губернії (тепер село Октябрське Добропільського району Донеччини). Батько був священиком, але сім'я добре знала життя селянське та інших трударів свого краю. Пізніше письменник згадував, що "селянська стихія, з віками утвореною хліборобською культурою, оточувала моє дитинство й давала засоби й напрямки для мого розвитку - тілесного і духовного".

Спочатку закінчив Бахмутську духовну школу, а пізніше - Катеринославську духовну семінарію в 1889 році. Працював учителем у духовній школі міста Бахмута (Артемівськ), де раніше сам вчився. Тут він викладав співи та музику. У цей період у Харкові видає першу збірку поезій "Пісні кохання" (1895), у Бахмуті - "Донецькі сонети" (1898).

З 1901 року М. Чернявський працює земським статистом у місті Чернігові. Підтримує тісні особисті стосунки з Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, Володимиром Самійленком.

У нарисі "Червона лілія" М. Чернявський відтворив творчу лабораторію Михайла Коцюбинського, його людські й письменницькі якості. Поета цікавили різні аспекти таланту прозаїка, його погляди на життя.

Одна з нерозв'язаних проблем письменників: для чого живу?

Чернігівський період життя і творчості збагатив поета, але рідні простори кликали Миколу Чернявського додому. Проте життєві обставини склалися так, що він пов'язав своє життя з Херсонщиною. Тут поет зустрів події 1917 року, тут продовжував вчителювати у школах. У Херсоні він був заарештований органами НКВС у 1937 році, звинувачений у підпільній антирадянській діяльності, йому приписували створення підпільної української націоналістичної (патріотичної) партії, яка ставила за мету повалення існуючого ладу. Хоча це і не відповідало дійсності. У цьому ж 1937 р. зацькований НКВС, допитами і звинуваченнями 70-річний поет помирає.

Яка ж тематика поетичних і прозових творів М. Чернявського? Що

хвилювало письменника-земляка, про що він мріяв?

М.Чернявський пише оповідання "Змій", "Кінець гри", "Собака", "На березі моря", "Під похилою вербою". Ці та інші твори зібрані у збірці "Богові невідомому" (1912). З психологічним напруженням читаються його повісті "Варвари", "Блискавиці". Твори "Горе переможеним", "Весняна повідь" були відзначені літературними конкурсними преміями.

Українською мовою перекладав твори Пушкіна, Лермонтова, Фета, Гейне, Гете, Міцкевича, Гюго, "Пісню пісень", "Слово о полку Ігоревім".

До арешту в 1937 році письменник встиг видати зібрання своїх творів у 10-ти томах (1927-1931).

Одна з центральних тем - любов до України, оспівання її минулого й турбота про майбутнє рідного краю. Письменник залишився вірним сином українського народу, не зрадив клятві, яку дав на могилі Тараса Шевченка в Каневі. Там він сказав: "Заприсягаюсь, батьку, як і ти, бути вірним до останнього нашій матері єдиній! Клянусь довіку не забути цієї ночі й могили твоєї!" А потім цю думку висловив у віршованих рядках:

*Тебе я, мій коханий краю,
Вкраїно, любая моя!
Тобі єдиній я співаю,
Тобі вінка я заплітаю,
Тобі віддав і душу я!*

Вірш із циклу "Донецькі сонети".

Донець.

*Я течу з країни,
Де шумлять бори,
Монастир старинний
Хмуриється з гори...
В давні займанщини,
Де донців двори,
Дону з України -
Я несу дари:
Сльози родникові
І янтар сосни,
Співи празникові
З мріями весни
Й темної діброви
Злототкані сни.*

(1889-1896)

Савур-Могила

*"Світе мій, мої долини сині,
Раю мій, мої степи зелені,
То ж по вас улусів жемчужини
Кинув я, мов той пісок із жмені...
Всю то ту несходжену країну
Я придбав для тебе, мій народе,
А за те, як білий світ покинув,
Хай і дня без того не проходить,
Щоб не ніс до мене на могилу
Щит землі вояка мій щоранку.
Щоб навік мою прославить
силу!..." -*

*Хан Савур так мовив наостанку,
І умер хан Савур.*

*З ним дванадцять жінок, -
Оточили його,
Мов червоний вінок.*

*І у землю пішов
На коні хан Савур,
І піднісся над ним
Склепом зведений мур.*

*І три дні весь нарід
Бучно помин чинив,
Триста коней убив,
Кров'ю степ зчервонив.*

*На четвертий почав
Миром землю носить, -
І могила в степу
Народилася вмить.*

*І минали так дні,
І минали літа,
І росла та росла
Слава ханова та...*

*Роки йшли невпинною ходою,
Люди йшли, неначе в морі хвилі.
Йшла орда на захід за ордою;
Все туди, до однієї цілі,
Йшли всі й там, у безвісті,
губились...*

І Савура пам'ять десь поділась.

*Мов туман, його пропала сила.
Та стоїть, стоїть Савур-Могила!*
(1910)

Поглиблення поняття про епітет.

Епітет – образне означення переважно метафоричного характеру. додається до назви предмета, виділяючи в нього якусь характерну ознаку та викликаючи певне ставлення до нього.

Домашнє завдання.

1. Складіть вірш, використовуючи поезії Миколи Чернявського.
2. Прочитайте оповідання К. Тесленка і М. Лісовської "Нічні сторожі".

Література:

1. Немченко І. Будівничий України //Слово і час, 1993. - №1. - С. 21-25.
2. Микола Чернявський - письменник, громадський діяч, педагог: Тези доповідей наукової конференції. - Херсон: ХОВГ, 1993.
3. Романько Валерій. Література рідного краю. Навчальний посібник. - Донецьк, 1995, С. 14-10.
4. Івченко А. Глумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2004. - С. 124.

Урок № 6

Тема: Оповідання Костя Тесленка і Марії Лісовської "Нічні сторожі". Тонке зображення внутрішніх переживань залишеного напризволяще пса. Засудження у творі невдячних господарів Жука. Протиставлення в оповіданні добра злу.

Кость Тесленко (1917-1988)

Тесленко Костянтин Макарович народився 22 травня 1917 р. в м. Мачусі Полтавської області в сім'ї вчителя. Закінчив Харківський університет (1946). Працював учителем української мови та літератури у школі, відповідальним секретарем журналу «Донбас».

Марія Лісовська (1922-1981)

Лісовська (Тесленко) Марія Павлівна народилася 28 серпня 1922 р. в с. Лиски Прилуцького р-ну Чернігівської обл. в сім'ї вчителів. Закінчила філологічний факультет Харківського університету (1946). Працювала вчителькою української мови і літератури в Донецьку.

Подружжя письменників – Кость Макарович Тесленко та Марія Павлівна Лісовська – разом видали такі збірки повістей: "Богучари" (1982), "Відлуння серця" (оповідання), (1972), "Знайдені крила" (повісті й оповідання, 1962), повість "Крізь громовну" (1961), повість "На морі слідів не лишається" (1960), оповідання та етюди "Незгасимі зоряниці" (1978), повісті "Різноцвіття. День починається з ночі", "Гілка долину" (1966), оповідання "Скільки житиму - любитиму" (1959).

НІЧНІ СТОРОЖІ

Жук - рослий красивий пес. Весь смолисто-чорний, і лиш на грудях вибілюється схожа на чималого метелика світла пляма. Жук - звичайнісінький дворовий пес, напрочуд лагідний, миролюбний удень і небезпечний для незваних гостей уночі. За це і називали його - "Нічний сторож".

А сторожувати, власне, і не було чого ні вдень, ні вночі. Лиш коли господарі придбали "Жигулі", до його незначних, дрібних обов'язків додався солідніший - охороняти хлівець, переобладнаний під гараж. Справжнього гаража господар ставити не збирався, бо чекав нової квартири.

Жук чесно і надійно пильнував доручений об'єкт, а коли "Жигулі" до-

вго були у від'їзді, явно непокоївся. "Свою" машину він міг би вирізнити з-поміж сотень інших цієї ж марки. Голос "свого" клаксона дочув би серед грозової гуркотняви. А от їздити у машині Жук не любив, а може, боявся. Скоріше ж всього - не хотів розлучатись з домівкою. Він бус рідкісним домосідом. Його ніколи не саджали на ланцюг, але кожної миті вдень і вночі варто було гукнути - і він тут як тут.

Господарі любили Жука і дорожили надійним псом.

А між тим наближалась неминуча розлука. Незабаром господарі мали переїжджати у новий висотний дім, бо ці старі халупчини віджили свій вік і були приречені на злом. А Жук?.. Як же з ним? Не будеш же тримати дворового пса у квартирі на дев'ятому поверсі. Та й сам він не вживе там - занидіє в чотирьох стінах. Не хатньої ж породи... Віддати б комусь, але де знайти охочого...

У якийсь незбагнений спосіб людська тривога передалась Жукові. Він ніби занедужав. Цілими днями незрушно лежав у своїй будці і сумно стежив за приготуваннями до переїзду.

І ось чорний день для Жука прийшов. Як тільки з двору виїхала вантажна машина з хатніми речами, Жук неждано десь зник. Діти відразу помітили його відсутність, кинулись шукати, гукали щосили, а він причаївся біля гаража, під колодами, і беззвучно тужив.

Коли ж двір спорожнів, обезлюднів, Жук вибрався із своєї схованки і заляк. Тиша. Пустка. Лиш на погрібнику безбоязно кублились у пересохлій землі зледащилі від спеки горобці та на паркані, глумливо щурячись, сидів сусідський кіт. Жук задер до неба примерхлий писок і розпачливо завив. У тому витті було все: і невтішність, і відчай, і затаєна властива усьому живому надія, що всяке горе минуше.

Та ішли дні, а ніщо не мінялось на краще. Жук охляв, але не тікав із двору. Чорна кудлата шерсть не то припала курявою, не то посивіла. Нагрудний білий метелик став мертвотно рудим. Почервонілі очі сльозились. Ніщо не обходило, не лякало його. Навіть голод не доймав.

І все ж невтішне горе почало втрачати свою силу. Якось на світанку Жук заснув здоровим, міцним сном, і йому вперше за останні дні приснились смачні костوماхи з рештками м'яса. Теплі, запашисті, з росинками незастиглого жиру. На жаль, вони були за щільним парканом у чужім дворі, і до них ні дотягнутись, ні проломитись. Від нестерпного голоду нило, стискалось все нутро. Жук заскавулів і пробудився. Ласощі зникли, а відчуття голоду лишилось і гнало на пошуки хоч якогось харчу.

В якомусь отупінні він без жалю залишив опустілий двір і, не озира-

ючись, подався на вулицю. Звідусюди до нього доносились манливі запахи, але, на жаль, тільки запахи - ніщо поживне не потрапляло на очі.

Вже вечоріло, коли Жук забрів на якесь пустирище. Приліг у бур'янах перепочити. Тут можна б і заночувати: адже поспішати нікуди, повертатись нема до чого.

Нараз звідкись з-за пустирища запахло димком. Справжнім димком - як від людського житла. Жук тоскно заскімлив до скибки молодика, підвівся, навпрошки поплівся бур'янами.

Його перепинив високий дощаний паркан. Пробирався вздовж нього. Десь же мусить бути йому кінець або хоча б дірка. Незабаром надібав вузький пролом. Протиснув туди своє худе тіло. З острахом озирнувся довкола. Неподалік чорніли проймами безрамних вікон стіни недобудованої споруди. Поруч височів кран. Його завислий на тлі неба гак, здавалось, намагався чепити заблуклого поміж хмарок молодика. Тут і там громадились стоси дощок, цегли, кучугури піску. За тим усім стояли якісь хатки на колесах, а біля них курилось вогнище. Від нього і несло димком і спокусливим запахом смачного варива.

Жука невтримно тягло до вогнища. Він нечутно прокрався до одної з хаток, заліг біля колеса. Тепер йому видно було і багаття, і людину біля нього. То був сторож. Нічний сторож, що пильнував будівельний майданчик. Він сидів на куцім окоренку і знічев'я розважав себе старечим співом. Ніщо не страхало пса. І він поповз до людини. Повз і тремтів від непевності і, може, сподіваного харчу. За два кроки зупинився, стиха заскавулів.

Сторож нашорошено озирнувся, вгледів безпорадно розпластаного пса, миролюбно озвався:

- Ну, іди вже, іди ближче. Не бійся мене. Іди ж но...

Жук звівся на ноги, довірливо підступив до старого, підставив голову під дідову руку і аж зажмурився від давно незнанної ласки.

- Що ж привело тебе, бідолохо, до мене? - роздумливо загомонів сторож. - Може, вигнали, що не породистий? Або прошкодився чим, може? Яка біда змусила тебе навіть перед таким дрібним начальством, як я, повзати на череві?.. Ну, ну, не скавули - в житті всяке трапляється. По собі знаю...

Старий був трохи напідпитку, до того ж нічна нудьга спонукала його до балакучості. Він підкинув у багаття цурпалля, зняв з гарячої цеглини казанок з варивом, налив у чималу бляшанку з-під консервів, накришив туди хліба, дав трохи остинути, поставив перед нічним гостем.

Жук без остороги накинувся на харч. Від голоду забув про хазяїнову

науку - не брати нічого їстівного з чужих рук. Остороги та погрози діють на ситого, а голодному боятись нема чого.

- Їж, дружище, їж, - заохочував сторож. - Бачу, що ти до мене забився не на одну ніч. Ну що ж, я радий тобі. Помічником будеш. Воно хоч сторожування і не яка там робота, а все ж удвох веселіше...

Пес жадібно хлебтав, а старий співчутливо дивився на нього і по-дружньому гомонів.

- Я, бачиш, у сторожі потрапив, можна сказати, теж випадково... А може, й не випадково. Це як дивитись, - роздумував уголос. - Так воно уже складалось усе одне до одного. Замолоду, до війни, я був муляром. Хорошим муляром - першого класу. Мені довіряли класти навіть заводські димарі, а то неабияка робота. Одним словом, годували мене руки, і справно годували до війни... Ну а потім, як бачиш... - Старий виставив наперед праву руку, а лівої не було, був лише у провислому рукаві невеликий оцупок - приплічна кукса. - Ліва, бач, відвоювалась назавсідги. Повернувся я додому, як про вас кажуть, безхвостим: ні тобі дати, ні собі взяти. Ну і подався у сторожі. Тепер мої сини мулярують, а я сторожую їхній труд. Що не кажи, а теж робота...

Жук уже поїв і тепер зовсім довірливо, навіть ніби аж заохочувально дивився на балакучого опікуна, з яким його звела доля.

Старий витяг з нагрудної кишені цигарку, взяв з багаття надгорілу тріску, наче від свічки, припалив. Невеличкий жовтуватий вогник на мить висвітлив вузлуватий скісний рубець через усю щоку, прищуплені очі, рясні зморшки на чолі.

- Як же мені тебе звати? - пахнувши димом, звернувся до пса. - Не інакше, мабуть, як Жуком - чорний же. Так? Жук ти?.. - Пес радісно заблищав очима, потягся до сторожа, лизнув по лиці. - Ну, ну, вважай познайомились, - без гніву сказав старий. - Тільки нема чого дуже радіти: біля мене жиру не нагуляєш і особливої шани не заживеш... То колись ми, сторожі, були у ціні. Ходить, бувало, по селу чи побіля якихось складів такий собі хирлявий дідисько або ж безногий служивий, будоражить всеньку ніч своїм калаталом, спати нікому не дає, а його хвалять за те, цінують. Та й вашим гавкучим братом дорожили...

За парканом до студентського гуртожитку пройшов гомінливий гурт молоді. Говорили голосно, не по-нашому. А сміялись - як свої. Сміються і плачуть повсюди однаково.

Жук, зачувши гомін, відразу схопився, кинувся до паркана, заповзято прийнявся відробляти харч.

- Облиш, Жуче! Ходи сюди! - гукнув старий. - То студенти, та ще й не наші - найжджі. Всякі там є, а найбільше чорних. Ось ти завтра побачиш. То аж із Африки забились сюди. Приїхали по науку до нас. Наші птахи до них літають зимувати, а вони, бач, до нас учитись, як жить. Виходить, у всякого свій вирій... На них, Жуче, не гавкай: вони тут нічого не зачеплять...

Старий підвівся з окоренка, зайшов у затінок, постояв якусь мить. Потім довго морочився з гудзиками.

- Ото, бач, яка чортяча робота, - сердився. - Бодай тому клятому Гітлеру і на тім світі моя рука муляла...

Вони удвох обійшли довкола ще сліпих стін майбутньої студентської їдальні. Старий для годиться кілька разів сюркнув у свистульку.

- Оце, Жуче, й усього нашого діла, коли хочеш знати. Головне - щоб усе лежало чи там стояло на тім місці, де його полишили робочі. А каміняччя оце нікому, скажу я тобі, не потрібне. Атож, охочих будуватись самотужки усе меншає. Кожне тепер виглядає державної хати... А ще, скажу я тобі, і злодії, від яких ми з тобою годні б устерегти, переводяться. На тих же, які промишляють серед білого дня і тягнуть не по цеглині чи по відру цементу, а готівкою, існує інша, надійніша від нас сторожа. І все ж без нас теж доки що не обійтись...

Говірливого старого перепинила несподівана злива оглушливої музики і горластої пісні. То з якогось вікна студентського гуртожитку, десь аж з-під неба, на всю силу загриміла радіола.

Жук підхопився, з ляку зайшовся гавкотом.

- Облиш! Чуєш, облиш! - напоумляв сторож свого прибудного помічника. - Звикай. Коли при мені лишишся, тут чортзна-чого наслухаєшся. Тут бувають такі горласті пісеньки, що їх ні перегавкаєш, ні перевиєш. - Дід дістав з кишені флягу, затиснув між колін, відкрутив закривку, пригубив, загомонів охотніше: - Так ото я кажу, що без нас з тобою доки що не обійтись. Тож не вішай, дружище, голову. Хай наша робота і не примітна, а все ж робота. Тільки не треба попусту гавкати...

Жук зажмурих очі, відвернувся, наче не хотів слухати того докору. Сторож усміхнувся, вибачливо сказав:

- Ти не ображайся, не думай, що я зневажаю таких, як ти. Чого б то я мав зневажати. Ваш брат, простий дворняга, для ось такої надвірної служби незамінимий. Не те, що оті хатні дармоїди, яких щоранку заспані молодички виводять оправляти на он те пустирище. То, як на мене, - породисті паскудники. А їм ще дають притулок у людських житлах, водяться з

ними на вулицях, влаштовують їм собачі побачення, щоб не перевівся їхній ледачий рід. Тьху! - сплюнув сторож і змовк.

Небо на сході починало світлішати. Коротка літня ніч кінчалась. Зацінався новий день. У пригаслім багатті жариння бралось білим попелом. Жук спав. А старий нічний сторож дивився очима колишнього муляра на зарожевілі стіни недовершеної будови і подумки клав і клав цеглину до цеглини...

Раптом у світанковій тиші Жук розчув далекий, але неповторно знайомий звук - голос клаксона "його" машини! Жук шарпнувся, з розпачливим радісним скімленням кинувся на паркан, та не зміг здолати мало не двохметрову перепону.

- І ти, бачу, маєш, що згадати, - розуміюче сказав сторож. - Пам'ять - воно штука живуча. Тільки, на жаль, ніщо з минулого не повертається назад. Ні добре, ні зле. Тож нема чого надаремно скімлити...

Жук повернувся до багаття, скрутився бубликом, зажмурився. Але не спав. Все ще чуйно дослухався.

Питання за текстом оповідання "Нічні сторожі":

1. Поясніть назву оповідання "Нічні сторожі". Чому автори назвали так оповідання?
2. Зачитайте опис пса Жука. Чому пса назвали нічним сторожем?
3. Що входило в обов'язок собаки?
4. Як Жук пильнував доручений об'єкт?
5. Чому пса не саджали на ланцюг?
6. Як ставилися господарі до пса Жука?
7. Чому наближалася неминуча розлука?
8. Що тривожило хазяїв пса Жука? Як відчув тривогу Жук?
9. Що робив пес Жук, коли настав день від'їзду хазяїв?
10. Зачитайте уривок із оповідань, де описується стан Жука після від'їзду хазяїв.
11. Що приснилося псові?
12. Чому Жук забрів на якесь пустирище?
13. Звідки несло димком, який зацікавив собаку?
14. Чому пса не страхав нічний сторож?
15. Як поставився до пса дідусь-сторож?
16. Чому Жук накинувся на харчі?
17. Якою була доля старого сторожа? Чому у дідуса не було лівої руки?

18. Як старий назвав пса і чому?
19. У чому полягала робота нічного сторожа?
20. Чим докоряв дідусь псові?
21. Як ставився до хатніх собак старий дідусь?
22. Про що мріяв дідусь-сторож?
23. Чому вранці Жук кинувся на паркан?
24. Як ви розумієте слова дідуса-сторожа: "Пам'ять - воно штука живуча. Тільки, на жаль, ніщо з минулого не повертається назад. Ні добре, ні зле..."?
25. Чому не спалось псові?
26. Як ви ставитесь до собак?

Домашнє завдання:

1. Складіть простий план оповідання "Нічні сторожі".
2. Напишіть твір-мініатюру на тему "Зображення внутрішніх переживань залишеного господарями на призволяще пса за оповіданням М.П. Лісовської та К.М. Тесленка "Нічні сторожі".

Література:

1. Лісовська Марія Павлівна, Тесленко Кость Макарович. Незгасимі зоряниці. Оповідання та етюди. Донецьк: Донбас, 1988. - С.102-107.
2. Лісовська М.П. і Тесленко К.М. Скільки житиму... любитиму. Оповідання. /Біографічна довідка. С.2/. – Сталіно: Кн. Вид., 1959. - 107с.
3. Лісовська М.П., Тесленко К.М. Знайдені крила. Повісті й оповідання. – Донецьк: Кн. Вид., 1962.

6

клас

ПРОГРАМА

Урок № 1. Пісні мого краю: історичні пісні про Морозенка і Супруна, пісня "Де Савур-Могила, широка долина". Історична основа пісень. Відображення боротьби українського народу проти південних загарбників. Уславлення Запорозької Січі, козаків-захисників рідної землі Морозенка і Супруна.

Урок № 2. Оповідання П.А. Байдебури. "На пароплаві". Шевченківська тема у творчості П.А. Байдебури. Відображення в оповіданні двох споріднених душ колишніх кріпаків Тараса Шевченка і скрипаля Олексія Панова. Гострий осуд кріпацтва в оповіданні. Поглиблення поняття про прозову мову.

Урок № 3. Письменники-земляки М.Ф. Чернявський і С.Ф. Черкасенко про шахтарську працю.

М.Ф. Чернявський. "У донецькому краї", "Шахтар". С.Ф.Черкасенко. "Під землею", "Шахтарі". Зображення у віршах важкої праці гірників. Вираження глибокої пошани копачам підземних багатств. Передача засобами виразного читання авторського ставлення до трударів донецьких надр. Протиставлення як засіб вираження любові поетів до трудящих і засудження гніту експлуататорів. Поглиблення поняття про віршовану мову.

Урок № 4. В.М. Сосюра про своїх учителів.

"Незабутній". Автобіографічна основа вірша. Спогади поета про вчителя Василя Мефодійовича, його науку любові до рідного краю.

Поетичне порівняння вчителя з радісною зорею. Картини рідної Донеччини у вірші "Ті озерні води, неба синь тонка". Спогади про заводську школу, про вчителя Сергія Лукича. Вияв любові і пошани до вчителя. Удосконалення вміння засобами виразного читання передавати почуття і настрої автора.

Урок № 5. Поет-гуморист А.Д. Косматенко.

Ознайомлення з біографією письменника. "Скіфська сережка". Обстоювання в легенді безперервності поколінь на рідній землі. Заклик до пізнання своєї історії. Оспівування степу, зоряного українського неба, краси і вірності у коханні. Вшанування пам'яті поета-земляка у Велико-Новоселківському районі (обласні літературні читання і свята поезії у селі Нескучному на батьківщині А.Д. Косматенка).

Урок № 6. Вірші про рідний край поетів-земляків.

Євген Летюк. "Гончар", "Гостеві", "Заплакала мати". Вираження у віршах любові до людей праці. Висока емоційність, образність віршів.

С.В. Жуковський. "Рідний край".

Удосконалення вміння виразно читати вірші.

Урок № 1

Тема: Пісні мого краю: історичні пісні про Морозенка і Супруна, пісня "Де Савур-Могила, широка долина".

Історичні пісні рідного краю, Донеччини

Наш український народ, гордий і мужній, завзятий і сміливий, дотепний і веселий, вкладав у свої твори найщиріші почуття. Чиста і прекрасна душа народу промовляє з його пісень, в яких виразилися такі високі моральні ідеали, як любов до батьківщини, ненависть до будь-якого гноблення, мужність і відвага в боротьбі з ворогами, прагнення до свободи й незалежності. У народних піснях "вилилася вся минула доля, весь справжній характер України" (Добролюбов М.О.). Тому вони так хвилюють нас. Ми сприймаємо їх як живих свідків тривожного життя наших предків.

"Бувають щасливо обдаровані натури і бувають так само щасливо обдаровані народи, - відзначав Петро Ілліч Чайковський. - Я бачив такий народ, народ-музикант, - це українці".

Історичні пісні - життєдайне джерело літератури, музики, образотворчого мистецтва. Багато письменників (Т. Шевченко, М. Гоголь, М. Стельмах), композиторів (М. Лисенко, П. Сокальський), художників (І. Репін, Т. Шевченко, О. Сластіон, С. Васильківський, М. Маловський) черпали в народно-поетичній творчості теми, мотиви й образи для своїх творів.

В історичних піснях оживає героїчна історія українського народу, його гордий нескорений дух, безмежна відданість своїй батьківщині. Високі слова знаходив народ, щоб уславити героїчну боротьбу і загиблих своїх синів. В історичних піснях зображуються дійсні події минулого, тут виступають герої, відгомін про славні діяння яких дійшов до наших днів. Відомості про деяких героїв збереглися в давніх історичних документах.

У багатьох піснях відображено одну з найтрагічніших сторінок історії нашого народу - боротьбу з татарсько-турецькими нападниками, які часто спустошували міста і села, палили їх, жорстоко розправлялися з людьми: убивали малих і старих, а молодих забирали в рабство, продавали на невідомих ринках. Образно змальовувалися такі напади в народних піснях:

*Зажурилась Україна, що ніде прожити:
Гей, втоптала орда кіньми маленькі діти,
Ой, маленьких втоптала, великих забрала,
Назад руки простягала, під хана погнала.*

("Зажурилась Україна")

Найголовніша риса цих пісень – патріотизм, безмежна любов до батьківщини. Народна пісня - це жива вода, що зціляла пошматоване гнобителями тіло, підносила дух, несла віру й надію. Вона "... виростала на чорному хлібі історії. На страшних пожарищах, у чорних азовах... гинули її

геніальні творці. Ромашка і житечко проростали з їх сердець, а їхні пісні розходилися по всій Україні, вросли у вічність і ставали для нащадків хвилюючою історією", - писав Михайло Стельмах (Стельмах М.О. Народні перлини. - К. , 1971, - С. 5).

В історичних піснях з особливою любов'ю змальовуються образи народних героїв - Байди, Морозенка, Хмельницького, Нечая, Кривоноса, Богуна, Сірка та інших, які вірно служили інтересам своєї вітчизни.

Ой, Морозе, Морозенку...

*Ой, Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.*

*Не так тая Україна,
Як рідная мати, -
Заплакала Морозиха,
Стоя біля хати.*

*Ой, не плач же, Морозихо,
Не плач, не журися,
Та йди з нами, козаками,
Мед-вина напийся.*

*"Чогось мені, козаченьки,
Мед-вино не п'ється:
Ой, десь мій син Морозенко
З татарами б'ється".*

*Із-за гори, з-за крутої
Військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем грає.*

*Не вернувся Морозенко,
Голова завзята, -
Замучили молодого
Вороги прокляті.*

Ой, не знав козак та не знав Супрун

*Ой не знав козак та не знав Супрун,
як слави зажити;
Гей зібрав військо, славне запорізьке,
Та й пішов орду бити.*

*Гей, у суботоньку, проти неділеньки,
Супрун із ордою стявся,
Гей, а в неділю, в обідню годину
у неволеньку попався.*

*Ой як почали превражі мурзаки
Козака Супруна в'язати,
Гей, ой став козак, став Супрун
Стиха вголос промовляти:*

*"Не в'яжіть мене, превражі мурзаки,
Назад рученьками
Гей, хоч виведіть, а хоч винесіть
Мене на Савур-Могилу,
Нехай же я стану подивлюся
На свою рідну Україну".*

*Висока могила, широка долина,
Сизий орел пролітає
Гей, стоїть військо, славне запорізьке,
Як золото сяє.*

Де Савур-Могила, широка долина

*Де Савур-Могила, широка долина, сизий орел пролітає.
Славне військо, славне Запорозьке в похід виступає.
Де Савур-Могила, широка долина, сизий орел пролітає.
Славне військо, славне Запорозьке, як мак, процвітає.
У полі могила, широка долина, сизий орел пролітає.
Славне військо, славне Запорозьке, як золото, сяє.
Ой візьміть мене, превражі мурзаки, та виведіть на могилу:
Ой нехай же я стану, подивлюсь на свою Україну!
Ой візьміть мене, превражі мурзаки, та виведіть на могилу:
Ой нехай же я гляну, подивлюся, де я марно загину!*

Домашнє завдання.

Вивчіть історичну пісню про Супруна напам'ять.

Література:

1. Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства. //Донбас. - 1993. - №5, спецвипуск. - С.82-84.
2. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – С. 147.

Тестові завдання до уроку № 1

Тема: "Пісні мого краю: історичні пісні про Морозенка, Супруна".

I рівень:

1. Які з історичних пісень розповідають про Морозенка, Івана Супруна та Савур-Могилу?

- а) "Ой, Морозе, Морозенку";
- б) "Ой, не знав козак і не знав Супрун";
- в) "Де Савур-Могила, широка долина";
- г) "Вдова Сірка Івана".

2. Яка тема історичних пісень?

- а) відображення боротьби українського народу проти загарбників;
- б) показ тодішньої Донеччини;
- в) сучасні історичні постаті.

3. Які історичні події змальовано в пісні "Ой, Морозе, Морозенку"?

- а) боротьбу селян за своє визволення з-під кріпацтва;
- б) боротьбу українського народу проти панської Польщі та її союзників;
- в) боротьбу козаків з набігами турків і татар на територію України;
- г) боротьбу українського народу проти царської Росії.

II рівень:

4. Які пісні називаються історичними?

5. Назвіть тематику історичних пісень.

6. Наведіть приклади самостійно прочитаних пісень.

7. Назвіть прізвища українських і російських письменників, які використовували у своїх творах мотиви історичних пісень (Т. Шевченко, М.Гоголь, М. Стельмах).

III рівень:

8. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: "Хто з героїв історичних пісень вам найбільше сподобався і чому?", "Народна пісня", "За що я люблю пісні", "Моя улюблена пісня".

Урок № 2

Тема: Оповідання Павла Андрійовича Байдебури "На пароплаві". Шевченківська тема у творчості П.А.Б Байдебури.

Павло Байдебура (1901-1985)

Павло Андрійович Байдебура (01.03.1901-26.01.1985) народився 1 березня 1901 року в селі Нерубайках на Кіровоградщині, в селянській родині. Закінчив дворічну школу, потім агрономічну професійну школу, відслужив у армії. Демобілізувавшись, став працювати на Краснодонській шахті № 2 вантажником. З 1927 по 1930 рік навчається на факультеті журналістики Харківського університету імені Артема. На початку 30-х років переїхав на Донбас і став працювати редактором газети "Вуглекоп". Перші твори, вірші друкувалися в журналах "Студент революції", "Гарт", "Забой". У третьому номері журналу "Червоний шлях" за 1931 рік з'являється його перше оповідання з життя шахтарів "Біля врубівки". Письменника цікавили трудові подвиги шахтарів, з'являються твори "Сюрприз" (1936), "Гобелен" (1940). У червні 1941 року пішов добровольцем на фронт, був військовим кореспондентом армійської газети "Знамя Родины". Пише твори про мужню боротьбу донбасівців у тилу ворога ("Син", "Молитва", "Марія", "Малий Тимко"). 29 грудня 1943 року П.А. Байдебура затверджено секретарем Донецької організації спілки письменників України, яку він очолював до 1958 року, а потім - з 1965 до 1968 р. Після війни працював над створенням образу робітника. За цей час вийшли збірки оповідань "Земля Донецька" (1944), "Рідні горизонти" (1947), "Шахтарські посланці" та інші. П.А. Байдебура звертався і до шевченківської теми. У 1938 році написав оповідання "На пароплаві".

НА ПАРОПЛАВІ

"27 (августа)... Три ночи сряду этот вольноотпущенный чудотворец безмездно возносит мою душу к творцу вечной (красоты) пленительными звуками своей лубочной скрипичи".

(З щоденника Т.Г. Шевченка)

Уже третя доба, як залишено місто Астрахань. Пароплав через силу розтинає плин великої ріки; йде вперед, поспішає... попереду багато ще днів, ночей забарної, втомної путі.

Думками поет давно вже випередив час, стягнув за ще не пройдену пароплавом відстань. Втомлене серце поета зогріте великою радістю: ця путь рікою - путь з неволі... В розбурканій уяві малюється далека волзька

пристань... місто Нижній Новгород. Там, напевно, зустрінуть сердечно друзі. А потім і до Петербурга... Він вільно ступить на землю; він, нарешті, не рядовий 3-ї роти 5-го батальйону, а вільний художник, поет Тарас Шевченко. Ступить без нагляду, без окриків начальства. Воно залишилося в киргизьких степах. Оренбург... Орськ... Новопетровське укріплення. Пустинний, дикий степ понад Аралом...

Все пережите, звідане там - ніби сон страшний, нестерпний. Десять років... Навіть тяжко згадати. А було: "Під найсуворіший догляд, з заборонаю писати і малювати", - вирок жорстокий, написаний власною рукою царя-деспота Миколи Першого. Солдатська муштра, знуцання... Та все ж настав час прощатися з усім остогидлим, лихим. Хай заростає бур'яном та невірницька кріпость - Новопетровське - і вітри-суховії занесуть піском путі-стежки до неї.

Прощай, убогий Косарал...

. . . . .
*Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій краю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишнюю колись! –*

згадав поет писане ним уже раніше. "Прощай, Косарале!" - і, зітхнувши з полегшенням, посміхнувся. Все зле-лихе хай минає і не вертається ніколи. Буде воля і радість творчої праці. О, ще не вичерпались поривання невгамовні до роботи! Скільки задумів творчих омріяно, зігріто в серці. А поки що...

Тарас Григорович пройшовся по невеликій каюті, причинив щільніше двері, спустив завіску над віконцем. Якусь хвилину прислухався. Тихо. На столі з'явилися журнали, книги новітні. Добре, капітан пароплава Володимир Васильович Кишкін дав для ознайомлення з своєю завітної портфелі-бібліотечки. Скарбів цих і небагато, але зате які книги! Нелегальна "Полярная звезда", бунтівливий Барб'є, Салтиков-Щедрін, Беранже... Скільки нового, сміливого, радісно хвилюючого! Читав до втоми і не начитувався. Як скучив, зголоднів за роки неволі за справжнім словом художнім, словом істини.

Розкрив зошит-щоденник, куди вписував найсокровенніші думки свої. Але ж незручно писати, пароплав здригається, мов ходором ходить, а внизу - шум збовтуваної води, ревіння машини. Тарас Григорович погасив свічку, накинув на плечі верблюжий чапан - єдину верхню одіж, вивезену з Казахстану, - вийшов з каюти на палубу. Стояв самотній, зачудований дивною красою.

Повновода Волга ніби зупинилась, застигла в своїх берегах. В дзеркально-срібній чистоті втонули, купаються тіні дерев, шпичасті, оголені виступи скель. Нічну тишу, що обійняла ріку, широкі рівнини приволзьких степів порушує лише розмірне, часте плюскотіння коліс пароплава. Та іноді на стрімкім березі десь розітнеться крик таємничий, тривожний. Може, то волзький бурлака-нетяга подає голос з відчаю, чи крик звіра, птиці, сполоханої раптом, злетить і розтане в нічній дрімоті...

До слуху поета долинули звуки скрипки. Вони ледь чутні, мов випливають з туманної мли; здавалось, нібито місячне сяйво сріблясте стікає з небес і, торкаючись сонної землі, розливається дивною симфонією...

Обминаючи різний вантаж на пароплаві, Тарас Григорович, вслухаючись, заспішив на той бік, звідки линули звуки. На носі пароплава, у закутку за снастями, зіпершись на поруччя, облитий місячним сяйвом, стояв музикант у білому фартусі. Припавши щокою до скрипки, він то хилився, мов сп'янілий, то випростовувався, тягнувся весь за звуками, тремтів і в'яв, не затихаючи. І здавалось, що то не скрипка тривожно звучить, а біль враженого серця перелито у звуки, і рветься він риданням безкраїм з глибини скорботної душі.

На палубі сходились ще непоснулі пасажири і, стовпившись в глибокому мовчанні, слухали скрипаля-віртуоза.

- Буфетник нашого пароплава, вільноодпущений Олексій Панов, - проказав тихо за спиною у Тараса Григоровича капітан Кишкін. Але поет уже не чув його. Мов зачарований, стояв він поблизу музиканта, полонений звуками скрипки. Серце краялось, мліло стривожено. І, ніби підхоплений хвилями тих звуків, поет переносився думками на далеку, милу серцю Україну, в убогі панські села, до замученого в неволі народу. Це їхні тужні болі, стогін в безнадії він чув у риданні струн. Стояв, мов скам'янілий, і плакав серцем.

На хвилину скрипка затихла.

- Шопен, мазурка, - проказав музикант не то сам до себе, не то до слухачів. На палубі загомоніли, хтось лягнув у долоні. Тарас Григорович стискав в обіймах музиканта і щиро плакав.

- Спасибі! Спасибі, мій друже! - з тремтінням у голосі повторював поет, цілуючи такого ж, як і сам, колишнього кріпака.

- Я радий, що вам до вподоби моя музика, - відповів зніяковілий, схвильований Олексій. - Тільки що ж це?.. От коли б мені та справжній інструмент! Але ж на пароплаві хорошого не можна держати - відволожується. Так я хоч на цьому відводжу душу...

Поет і музикант залишилися на палубі лише вдвох.

- Вільноодпущений я зараз, - розповідав розчулений увагою Олексій, - а ще недавно був кріпосним пана Крюкова. Було всього... Не раз по спині

батоги гуляли. Навіть за музику свою мав кару. Артистом хотів бути, та не судилося...

- Мріяв і я про іншу, світлу долю, - мовив засмучений поет, - та з злої волі вже не простих, а коронованих панів я десять літ томився в неволі... Та цур їм, тим панам, хай згинуть, навіжені...

Олексій випростався і взявся за скрипку.

- Заграй, друже! "Ой, зійди, зійди, ти, зіронько та вечірняя..." - затягнув стиха Тарас Григорович. Музикант, прислухаючись, вторив на скрипці, а потім по хвилі вже вправно грав улюблену пісню поета.

Ніч. Урочиста тиша. Пароплав ледь посувається вперед. Тривожно-ніжні звуки ніби повисли на прозоро-легких пасмах туману. Пливають, гойдаються над тихим лоном вод...

- Кріпосний Паганіні... - шепоче з благоговінням Тарас Григорович. - З твоєї бідної скрипки вилітають стогони зганьбленої кріпосної душі... Глибокий стогін мільйонів кріпосних душ... Великий мій, знедолений народе! Скільки талантів твоїх замучено, знівечено катами. Прокляті... Та буде суд над вами, буде!..

Тихо-тихо линуть звуки. І здається - переливам сумних мелодій вторить своїм шелестом листя гаїв прибережних, шепоче в зажурі осінній поникла, росою пририта трава, а хвилі повноводої Волги-ріки відносять ті звуки тужливі вдалину, до просторів Хвалинського моря...

Вслухається поет. Стоїть в тяжкій вселюдській скорботі натхненний і гнівний бунтар і пророк.

м. Харків, 1938 р.

Питання за змістом оповідання "На пароплаві":

1. Яке враження від прочитаного оповідання "На пароплаві"?
2. Хто є головним героєм твору?
3. Чому Т. Шевченко плыв на пароплаві від Астрахані до Нижнього Новгорода?

4. Про що мріяв Т. Шевченко?

Відповідь: Мріяв стати вільним художником, поетом, жити без жандармського нагляду.

5. Хто засудив Т. Шевченка на 10 років заслання?

6. Де довелося відбувати заслання поетові?

Відповідь: У Казахстані, в Оренбурзі, Орську, Новопетрівському укріпленні.

7. У що вірив Т. Шевченко? Зачитайте рядочки з оповідання.

Відповідь: Т.Г.Шевченко вірив у щасливе майбутнє. "Буде воля і радість творчої праці. О, ще не вичерпались поривання невгамовної до роботи! Стільки задумів творчих омріяно, зігріто в серці. А поки що..."

8. Звідки у поета Т. Шевченка з'явилися нові книги на пароплаві? Хто йому в цьому допоміг?

Відповідь: Допоміг йому капітан пароплава Володимир Васильович Кишкін, давши нові книги: нелегальну "Полярну звезду", твори Барб'є, Салтикова-Щедріна, Беранже.

9. Чим близька доля буфетника-скрипаля Олексія Панова і Тараса Григоровича?

Відповідь: Обидва недавно були кріпаками, а стали вільними.

10. Чому Т. Шевченка схвилювала музика Олексія Панова?

Відповідь: Він стискав в обіймах музиканта, щиро плакав, цілував, бо бачив у ньому самого себе.

11. Що попросив зіграти музиканта Т. Шевченко?

Відповідь: Пісню "Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірня...", яка була його улюбленою.

12. Які слова сказав з благоговінням поет Т. Шевченко? Як ви їх розумієте?

Відповідь: Зачитати слова: "- Кріпосний Паганіні... З твоєї бідної скрипки вилітають стогони зганьбленої кріпосної душі... Глибокий стогін мільйонів кріпосних душ... Великий мій знедолений народ! Скільки талантів твоїх замучено, знівечено катами. Прокляті...".

Домашнє завдання.

1. Перечитати оповідання "На пароплаві"; скласти план твору, переказувати, відповідати на питання за текстом твору.

2. Ознайомтеся з біографіями письменників-земляків М.Ф. Чернявського і С.Ф. Черкасенка. Підготуйте виразне читання поезій: "У донецькому краї", "Шахтар". С.Ф. Черкасенко "Під землею", "Шахтарі", прочитати, вивчити один вірш напам'ять, аналіз.

Література:

1. Байдебура Павло. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості. Уклад Ю. Байдебура. За загал. ред. проф. А. Загнітка. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. - 220 с.

2. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 432 с

3. Письменники Донеччини. Довідник // Упорядн. І.О. Білий, С.В. Жуковський. - Донецьк: Національна Спілка письменників України, журнал «Донбас», 2005. – 428 с.

Тестові завдання до уроку №2

За оповіданням П.А. Байдебури "На пароплаві".

I рівень.

1. Роки життя Т.Шевченка:

а) 1814-1861;

б) 1838-1918;

в) 1856-1916.

2. Роки життя Павла Байдебури:

а) 1912-1983;

б) 1931-1980;

в) 1901-1985.

3. Із якого твору цей пейзаж? Хто автор?

"Повноводна Волга ніби зупинилась, застигла у своїх берегах. У дзеркально-срібній чистоті втонули, купаються тіні дерев, шпичасті, оголені виступи скель. Нічну тишу, що обійняла ріку, широкі рівнини приволзьких степів, порушує лише розмірне часте плюскотіння пароплава".

а) "Гобелен";

а) П.А. Байдебура;

б) "Дитинство Шевченка";

б) С.Васильченко;

в) "На пароплаві",

в) П.А. Байдебура.

4. Назвіть дійових осіб оповідання П.А. Байдебури "На пароплаві".

5. Хто з героїв оповідання "На пароплаві" сказав: "Буде воля і радість творчої праці"?

II рівень.

1. Доведіть, що твір П.А. Байдебури "На пароплаві" є оповіданням.

2. Які твори П. Байдебури ви знаєте або читали?

3. Куди Тарас Шевченко записував найсокровенніші свої думки?

4. Яка з пісень була улюбленою Т.Г. Шевченком?

5. Чому ми називаємо Т.Шевченка пророком?

III рівень.

1. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

"Моє перше знайомство з творами Тараса Шевченка";

"Мої враження від оповідання П.А. Байдебури "На пароплаві".

Урок № 3

Тема: "Письменники-земляки М.Ф.Чернявський і С.Ф.Черкасенко про шахтарську працю"

Микола Чернявський (1868-1937)

Микола Федорович Чернявський народився 3 січня 1868р. в селі Торській Алексіївці (тепер село Октябрське Добропільського району) Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Батько був священником. Закінчив Катеринославську духовну семінарію, став працювати в Бахмутській духовній школі, викладаючи співи й музику. У 1895 р. в Харкові виходить перша збірка "Пісні кохання", а в 1898 р. - друга збірка "Донецькі сонети", видана в Бахмуті. Ще до революційних подій 1917 року М. Чернявський виявив себе митцем широких тематичних уподобань, маючи "м'яку вдачу, з нахилом мрійливості"(С.Єфремов); звертався до образів і картин рідної Донеччини.

Миколу Чернявського дуже хвилювало становище бідного робочого люду, часто замислювався поет і над тяжкою працею шахтарів.

Умови праці в шахті були дуже важкими, але шахтар ішов працювати, щоб прогодувати родину. Страх перед загрозами підземного видобутку вугілля – раптовими викидами породи, вибухами газу, пожежами. гірничими завалами тощо – шахтарі часто притлумлювали горілкою, міцним слівцем. Такі умови праці були хіба лише на каторзі, але люди йшли туди, не маючи іншого виходу.

В Донецькому краї

*І степ, і гори обгорілі
Дощем облило громовим.
Та знов такі ж вони немилі,
Нічим не скрасились новим.
Ревуть гудки. Дими стовпами
Повзуть за вітром по степу.
А там, під степом, у склепу
Шахтар зомлілими руками
Б'є камінь, вугіль добува,
У землю вік свій зарива...*

*Поглибше рий! За грім добутий
Ти завтра вип'єш дурману
І підеш голий, необутий,
Шпурнувши лайку не одну,
Додому з шахти. За тобою*

*Не пожалкує тут ніхто.
Нові накинуться юрбою
Голодні люди в це гніздо,
В цю вільну каторгу без ґратів,
Гіркоґо хліба добувати.*

Шахтар

*У сажі, як мара,
Рукою піт з лиця втира
І кайлом вуголь б'є і б'є
В норі шахтар. На нього ле
Мутна холодная вода,
І лампа світиться бліда,
Моргає стиха, мов дріма.
Повітря дихати нема.
Чи скоро зміна? Голова
звиса, неначе нежива...
Півсуток цілих у норі, -
Тут знайдуть смерть богатири!
І тут працює чоловік,
І не один, не другий рік...
Чи скоро зміна?.. Сил нема.
Але робітник не дріма,
Бо ще уроку не зробив,
На хліб на сіль не заробив,
І гляне часом він назад, -
Там нір чорніє цілий ряд...
Струмки води із них біжать...
Безсонні криси шарудять...
І всюди внорах у землі
Кують підземні ковалі, -
Такі ж нетяги-шахтарі,
Кують з зорі і до зорі...
Добро їм там, в глибу землі.
Без хліба, сонця, у норі,
Дорогу в пекло прокладають,
Багатим гроші здобувать!
Добро їм там, у глибині,
При ламп нещасному вогні,
Гроші й собі якісь кувать,
А потім спать... а потім встать -*

*І знов у нору залізати!
А місяць ходить уночі
І дума, небом пливучи:
Чого гуде всю ніч земля?
Не бачить в ній він шахтаря!*

Спиридон Феодосійович Черкасенко (1876-1940)

Народився письменник 24 грудня 1876 р. в містечку Новий Буг на Миколаївщині в селянській родині. Після закінчення учительської семінарії з 1895 року вчителював, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька). Тут Спиридон Черкасенко і познайомився з важкою працею шахтарів та їхньою боротьбою за економічні й політичні права.

Поет, прозаїк, драматург. Автор численних збірок: поезій – „Хвилини”, оповідань – збірка „На шахті”, п’єс – „Хуртовина” та ін., історичних драм – „Коли народ мовчить”, „Северин Наливайко”, „Ціна крові” та ін. У 1990 р. вийшла збірка віршів „Спиридон Черкасенко. Поезії”, у 1991 р. – твори у 2-х томах. Відображав соціальні мотиви, бунтарські настрої, розвивав тему шахтарського життя.

Але ім’я письменника-земляка Спиридона Феодосійовича Черкасенка на десятки років випало з літературного процесу на Україні і було віднесено до ворожого стану, бо він не прийняв жовтневу революцію 1917 р. і опинився в еміграції. У 1990 році його твори нарешті було видано на Україні.

Під землею

*Тут вічна ніч. Але не та,
Що після стомленого світу
Клопотну землю обгорта
У ласці тихого привіту.
Тут вічна ніч. Вона не сні
Несе утішній людині:
Землі занедбані сини
Помалу гинуть в домовині.*

*Замість зірок золотих
Ночей і вроди, і принади,
В кутах далеких і страшних
Убогі блискають лампади -
Неначе шабаш свій мерці
Сюди збирались святкувати,*

*Й свої смердючі каганці
Де-де забули поховати.*

*І розійшлись, і чутно стук
Глухій, зловісний в домовину...
Із всіх кутків могильний згук
Жаха незвичную людину...
Тут вічна ніч, тут повно вщертъ
Страждання, болесті і муки,
І звідусюди тільки згуки:
Стук-стук! тут ніч! Стук-стук!
Тут смерть!*

Шахтарі

*Тихо у вогкій п'їтьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.*

*Буйними краплями п'їт
Очі сліпить,
Лампи смердючої гніт
Блима, чадить.*

*Тяжко... повітря нема...
Сльози бринять,
Тиша панує німа...
Треба довбать!*

*Гучно ми в груді землі
Кайлом б'ємо,
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!*

*Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В йому горить!*

Домашнє завдання.

Вивчіть напам'ять один із віршів М. Чернявського або С. Черкасенка.

Література:

1. Костенко В.В. На шляхах велелюдних: Літературно-критичний нарис про життя і поетичну творчість М. Чернявського. - Донецьк: Донбас. - 1964.

2. Копиленко Н. Повернення. //До 115-річчя з дня народження С.Ф. Черкасенка //УМЛВШ, 1991. - №10. - с. 58-87.

3. Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства // Донбас. – 1993. - № 5.

4. Оліфіренко С.М. та ін. Універсальний літературний словник-довідник. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 432 с.

5. Кудрявцев М. Ідеї та особливості в історичних п'єсах С. Черкасенка // Дивослово. – 1997. - № 2. – С. 15-18.

Тестові завдання до уроку №3

I рівень.

1. Роки життя Миколи Федоровича Чернявського:
  - а) 1851-1934;
  - б) 1868-1937;
  - в) 1870-1924.
2. Перша збірка віршів М Чернявського виходить у:
  - а) 1917р.;
  - б) 1895р.;
  - в) 1998р.
3. Роки життя Спиридона Феодосійовича Черкасенка:
  - а) 1817-1862;
  - б) 1863-1910;
  - в) 1876-1940.

II рівень.

1. Назвіть тематику віршів М. Чернявського і С. Черкасенка.
2. Шахтарська праця і доля (прослідкувати за творами М. Чернявського та С. Черкасенка).
3. У якому році було вперше видано твори С. Черкасенка в Україні?
4. Назвіть вірші М. Чернявського.

III рівень.

Напишіть твір-мініатюру на тему: "Зображення шахтарської праці у поезіях М. Чернявського і С. Черкасенка".

Урок № 4

Тема: В.М. Сосюра про своїх учителів.

Вірш "Незабутній" присвячений вчителеві поета Василю Мефодійовичу Крючку написаний у 1959 році. Автор порівнює вчителя з радісною зорею, яка допомагала йому у всьому. В.М. Крючко викладав у В. Сосюри в училищі в м. Верхнім восени 1911 р. Саме цей учитель формував у поета літературні смаки.

Незабутній

1 *Твій образ знов стоїть переді мною,
учитель!... І тихий кашель твій
Я чую знов за довгих літ стіною
у далині донецькій заводській...*

2 *Ось ти ідеш... Над церквою новою
літають галки. Осінь. День смутний...
І хлюпає болото під тобою...
Перед очима знову образ твій...*

3 *Маленький, я тебе випереджаю,
щоб швидше в клас потрапить гомінкий...
Усе, що задано, я вивчив, знаю.
Біжу, а за плечима кашель твій...*

4 *А в класі повно пороху і крику...
Дзвінок... Заходить вчитель. Ми встаєм.
Як передать любов мою велику
до нього, що зростала з кожним днем*

5 *в маленькім серці! Задушевним словом
він нас учив любити рідний край.
Ми з ним ходили, рідним, чорнобровим,
не раз, не два у поля і гай.*

6 *Текли кудись Дінця величні води,
ми слухали, уважні і малі,
про неповторнеє життя природи
і про любов до рідної землі...*

7 *Василь Мефодьєвич! Ти вчив любити прекрасне
і готував до чесного труда
нас, селяків. У серці не погасне
твоїх очей усмішка молода,*

8 *покіль воно у грудях буде битись...
Знов образ твій переді мною, ти
перед бідною кликав не коритись,
для батьківщини радості рости.*

9 *Одснилась школа... Юними ми стали.
В осінній день, задуманий такий,
твої слова в душі моїй звучали,
коли пішов за щастя я на бій...*

10 *Ти йшов зі мною в огненні походи,
в знемоги час підтримував мене,
як рідні плечі воїнів свободи...
Я не забув лице твоє ясне*

11 *і запорозькі довгі чорні вуса,
що так нагадували батька... Ти
в душі моїй навіки, я клянуся,
хоч поміж нами - днів мости й мости...*

12 *Хоч ми йдемо все вище і все вище,
все далі ми од горя і нужди...
А ти лежиш давно на кладовищі,
де татко мій, де брат, баби й діди...*

13 *Я з рук твоїх давно пішов у люди,
в житті бурхливі, грозяні моря,
учитель мій!... Тебе я не забуду,
моєї юні радісна зоря!*

(1959)

У вірші "Ті озерні води, неба синь тонка" Володимир Сосюра згадує про заводську школу та вчителя Сергія Лукича. Автор написав цей вірш 12 жовтня 1962 року. З великою любов'ю поет згадує вчителя: "Наче він отець мій, лагідний такий", "ласкаві очі". Цей звичайний учитель і своєю зовнішністю, і ставленням до учнів, і фаховістю, глибокими знаннями привертав увагу учнів.

Ті озерні води, неба синь тонка...

1 *Ті озерні води,
неба синь тонка,
мрійний дим заводу,
школа заводська.*

2 *Ті весняні зливи,
і заліза клич,
і учитель сивий
наш Сергій Лукич.*

3 *Наче він отець мій,
лагідний такий.
Я в бібліотеці
в нього брав книжки.*

4 *Знов у дні із ночі
він веде мене
і ласкаві очі
сяють крізь пенсне.*

5 *Там, де милі води,
неба синь тонка
і біля заводу
школа заводська.*

(12.10.1962г.)

Ганна Йванівна

*Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну.
Вона любила школярів сім'ю,
як ми - її, задуману і мрійну.
Як мати, Ганна Йванівна була,
вона із нас не лаяла нікого.
Завжди усмішка лагідна цвіла
їй на вустах. Турботи і тривоги
вона сприймала в спокої своїм
так мужньо й твердо. Наче рідний дім,
для нас була сільська далека школа.
Я не забуду вчительки ніколи,
яку любив всім серденьком малим.
Завжди привітна, тиха й ясночоло,*

*вона нічим не силувала нас,
Але при ній такий був тихий клас,
як сад без вітру. З нами часто в поле
вона ходила й вчила нас любить
свій рідний край, як сонце, як блакить,
як всю природу: знать, як зветься квіти,
не драть гніздечок і не мучить птиць.
Цвіли далекі спалахи зірниць,
і перла рос на скошенеє жито
вже сіяв вечір... Вчителько моя,
хіба забудь тебе в ці дні я можу!
В душі моїй твій тихий зір сія
привітом дальнім. В серці, наче рожу,
про тебе пам'ять пісня зберегла.
Для мене матір'ю ти другою була.*

(1949)

Учитель

- 1 *Учитель мій! Як ми тебе любили,
як слухали тебе в полоні юних мрій!
У пам'яті моїй тримає років сила
твій тихий карий зір і кашель твій сухий.*

- 2 *Ти нас повів закохано і сміло
в незнаний світ, чудесних повний чар.
В твоїх словах, що ми в серцях лишили,
пізнали ми любові й дружби жар.*

- 3 *Закони вод, вітрів, і хмар, і світла
одкрились нам у ті далекі дні.
З тобою наша молодість розквітла
і наших дум пориви огняні.*

- 4 *Як гарно нам в фантазії просторах
було блукать, все чарувало нас.
Звучав наш сміх в широких коридорах
під час перерв у той далекий час.*

- 5 *Твій добрий зір в моїй уяві лине...
Чи сніг летів, чи квітнув теплий май,
ти вчив любити подвиги людини,
красу труда й безсмертний рідний край.*

6 *Ось ти ідеш повільною ходою
і слухаєш, як день шумить життям,
а ми, малі, вітаємось з тобою,
і тепло так всміхаєшся ти нам.*

7 *Урок останній. Сонце над землею
сіяло нам. Ми радісні були.
І у життя тепло душі твоєї
ми крізь вітри й негоди понесли.*

8 *Василь Мефодич, по тобі в скорботі
з нас не один заплакав і зітхнув,
коли в далекій рідній Третій Роті
на цвинтарі навіки ти заснув.*

9 *І хай з тих днів згубили лік ми рокам,
завжди, завжди, як сонячний салют,
для нас сіяє подвигом високим
твій благородний, безкорисний труд.*

Питання.

- 1) Чим вразили вас ці поезії?
- 2) Чого навчився В.М. Сосюра від своїх наставників?
- 3) Які цитати вам найбільше сподобалися?
- 4) Якою основною темою та ідеєю відзначаються всі вірші В.М. Сосюри?
- 5) За що ви поважаєте своїх вчителів?

Домашнє завдання.

- 1) Вивчіть напам'ять один із віршів.
- 2) Спробуйте написати вірш про школу, вчителів (вчителя), юнацькі роки.

Література:

Оліфіренко В.В. Вивчення літератури рідного краю в школі. Посібник для вчителів і студентів. – Донецьк: Український культурологічний центр. – 1996. - 95 с.

Тестові завдання до уроку № 4

I рівень.

1. Вірш "Незабутній" був написаний:
  - а) 1959 р.;
  - б) 1960 р.;
  - в) 1965 р.
2. У вірші "Незабутній" автор згадує свого вчителя:
  - а) Василя Лукича;
  - б) Василя Мефодійовича Крючка;
  - в) Ганну Йванівну.
3. Автор порівнює вчителя з:
  - а) радісною зорею;
  - б) сумним чоловіком;
  - в) згасаючою зіркою.
4. Вірш "Ті озерні води, неба синь тонка" був написаний:
  - а) 1961 р.;
  - б) 12 жовтня 1962 року;
  - в) 1958 р.
5. В.М. Сосюра використовує порівняння у вірші "Ті озерні води, неба синь тонка":
  - а) немов співець-кобзар;
  - б) наче він отець мій;
  - в) як старший брат.

II рівень.

1. Назвіть вірші В. Сосюри про вчителів.
2. Визначте тему віршів "Незабутній", "Учитель".
3. Визначте ідею названих віршів.
4. Випишіть епітети, які використовує поет у вірші "Ганна Йванівна".

III рівень.

Складіть вірш про свого улюбленого вчителя (вчительську працю) або напишіть твір-мініатюру на цю ж тему.

Урок № 5

Тема: "Поет-гуморист А.Д. Косматенко. "Скіфська сережка".

Анатолій Косматенко (1921-1975)

Анатолій Денисович Косматенко народився 3 жовтня 1921 року в селі Нескучному Велико-Новоселківського району. У 1953 році закінчив Київський університет, факультет української філології. Уже на першому курсі почав друкувати байки. "Чому йому подобався саме цей жанр? Мабуть, тому, що він йому випав долею, через його правдолюбство, нетерпимість до обману", – так писав про письменника його однокурсник Юрій Мушкетик.

Вісім років відслужив у армії (дійсна служба та війна). Із воєнних до-ріг приніс у солдатському мішку не хромові чоботи або черевики про за-пас на навчання, а книжки улюблених поетів. Особливо любив твори Ан-дрія Малишка, а також Остапа Вишні. У них вчився майстерності, такту, вмінню проникати в глибіню народних дум, слухати народ. Зб. "Байки" (1953), "Нові байки" (1956), "Сміх і гнів" (1965).

Письменник по-справжньому глибоко розумів призначення мистецтва, розумів, що виховати правдивою молоду людину можна тільки правдою, і питання правдивості творів вважав одним із основних у справі впливу на юнацтво. Це особливо засвідчує його байка "Філоксен та Діонісій". Про за-вдання й обов'язки мистецтва веде він мову і в "Чаплініаді", і в "Дуньці", і в байках "Красуня і поет". "Дуб і Музика". Помер 6 квітня 1975 р.

СКІФСЬКА СЕРЕЖКА

(Легенда степу)

ПЕРЕДЦВІТТЯ

Вона стояла у степу,
Де пах полин і зблискував птах пером.
І її завезли на подвір'я музею.
її, стару Кам'яну Скіфську Бабу.
Правічну.
Скільки їй літ? Вона і сама не віда.
Стояла мовчазна. Одсторонена. Під муром,
Приходили чужинці
(Приходили, не на конях під'їжджали).
Торкались її обличчя, грудей.
Сміялись.
А Бабі було кривдно.

І сором пік.
А ще гірше - вночі:
Сама-самісінька.
Видивляла свої кам'яні стосотлітні очі...
І - ждала.
Кого? Чого?..
Ай, ні!
Степу не видно...
Застують їй паркани і високі стіни.
А так хотілось - степу!
Одна втіха: високо в небі,
Мов скіфська сережка,
Зіходив місяць...
І Кам'яній Бабі з того було щасно.
І солодко-млосно.
І вона дрімала...
І снився їй сон,
Давній-прадавній,
Снився молодий скіф!
Чорне, вітром скуйовджене волосся...
Непозабуті, жадано-ждані очі...
Він примчав на огирі.
Він, молодий скіф!
Бив копитями скажений огир.
А він на скаку
Кинув її уперегин на кінську гриву.
Свиснув знагла скіф!
Заржав гарячий опір, зметнувся -
І вони мчали...
Дзвеніла сталь підків.
А вслід бігли, валували собаки -
Вони хтіли перейняти скіфа.
А він мчав, мчав,
Пригнувшись до кінської гриви,
Аж доки не видобувсь у поле.
І - осадив коня.
І зніс її на ту ж високу могилу,
Де колись вона стояла...
І вона скрикнула!
Скрикнула не як стара Кам'яна Баба.
А молодо-молодо!

По-дівочи,
Як юна скіфка: "Степ!" -
І пробудилась...
Був день. Був блиск - палило сонце.
А перед нею сидів молодик.
Він сидів просто неба.
Осеред подвір'я.
Зневідь-чим він скидався на скіфа.
Але то був не скіф -
При ньому не було коня!

Він щось робив.
І Кам'яна Баба здогадалась:
Так різьбили її діди й прадіди
На кухлях, на глеках,
На збруї, на зброї...
Ні, так малювали ольвійські греки.
Молодик теж малював.
Він малював її, стару Кам'яну Скіфську Бабу.

У нього теж були палючі очі.
Але то був не скіф -
При ньому не було коня!
І вона, зігріта сонцем і його палючим оком,
Здрімалась ізнов...
І проз дрімоту,
Терпку й солодку,
Шепталась:
"О Табіті, Табіті! Скажи:
Чи знайде оцей чужинець собі коня?
Чи обжене собак?
І чи покаже мені степ
Під сяйвом скіфської сережки?.."

ЗАЦВІТТЯ

Мамо Оксано!

А Зірка - велика у нашім дворі!

Я не знаю, що мені тоді на тому стало: я сидів на давньому кам'яному порозі нашої хати. І плакав. А наді мною було так рясно зірок. Мені й досі здається, що коли я був малий, їх було більше, Мамо...

Я сидів на камені і плакав. Ну, що тоді було мені? Чого воно було тоді мені? Еж, світ стояв - мов загадка! Безкрай та солодкий, ще й таїною вкритий, мов туманцем наш білий степовий виноград у місячну ніч... Я плакав... А ви доїли корову - чулось, як дзвенить дійниця. Пахло степом... Сяяли зорі... Але одна, найбільша, - вона стояла високо-високо просто нашого двору. Та ще - на краю блідого неба. Вище нашого вишневого саду. І та - тремтіла... Ну, чого їй? Може, то її було мені жаль?.. Але ні, - її втішав у пахучих сутінках коник-степовик: "Сюр!.. Сюр!.." Я теж наслухав. І ставало сумно, і солодко, і чогось мені жаль...

Чого?

Мамо!

Я здогадався. Через багато літ...

Перед мене - розчинене вікно. Я бачу, як блищить на київських горах лаврська дзвіниця, бані Софіївського собору, як горять вогні телевежі і за-свічує сяйвом Хрещатик...

Я здогадався, Мамо!

Зупевне.

...І видиться нічний спориш у нашому дворі. Яскрять росини... Світло Великої Зірки ллється з рогу нашої Красулі... Я чую, як диха степ. Я чую пахощі степових квітів...

Ой ті квіти!

Мамо, я знаю, чого мені тоді, давно-давно смутилось. Мені не стачало казки. Казки степових квітів. А вона ж бриніла в мені, п'янила мене. Без-слівна, вона ходила круг мене. А я не міг сказати її.

З того плакав, Мамо.

Виходьте ж, квіти, на люди!

Виходь, Хрещатий Барвінку, нев'янучий лавре наш! То щастя, що ти безсмертний, - ні спека, ні вітер, ні люта стужа не в'ялять тебе. Недарма ж ти скрашаєш і русі дівочі голівки на весіллях, і могили суворих мужів, що твердо і прямо ходили по землі.

Виходь, Горицвіте!

Люди, вклонітесь йому! Він милує вам око і гоїть ваші болі...

Чебере-чебрече! Непоказний квіте наш!

Твої пахощі аж на весь світ стали, оповили духмяно планету - хай знає світ про наш безсмертний степ.

Маче!

Палай криваво, червоно-китайчано, аби всі відали, де лялась наша кров.

Звіробою, Полине, Нечуйвітре, Ромене, Волошко, Золототисячнику - сходьтесь, квіти!..

А прийдуть ще й люди. Їх буде двоє. І вони юні. Бо стара Скіфська

Баба і Коник - нехитрий степовий співець. І Чайка буде. Та в небі - Зірка.

Співайте ж, квіти! Шуміте, квіти! Вийтесь вінками, чиніть, творіте казку-легенду - ту, що снилась, виділась мені, що ходила круг мене з неба, грому й степового леготу!

Ту, що була, і нині в мені, і буде завше й довік-віку!

ВІНОК ПЕРШИЙ

Степ. Сутінна балка. На узвишші - Кам'яна Скіфська
Баба. На блідому крайнебі - самотня Трентлива Зірка ...
Тоскно.

Ч е б р е ц ь

Опала ніч. І тиша наоколо.
Замріявся, замисливсь батько-степ.
Не осява з небес його роздоли
Веселий, щирозлотий місяць-серп,
Не освіжа вітрець широке чоло,
Не веселить і жайворон-співець -
За день стомився, певно, спочиває,
На грудях в батька сили набира...

Чути: "Киги!.. Киги!.."

Лиш Чаєчка-небога проквіляє...
Скажи, Полине, що їй роздира
Всякчасно груди так? Ти мушиш знати:
Сам з горя ж сивий, повен гіркоти.
Та й літ же, літ прожив багато -
Всього набачився і звідав ти.

П о л и н

Про горе те словами не сказати!
Квилить-ридає Чаєчка, бо мати,
Бо діток їй ніколи не знайти.

Г о р и ц в і т

Чом не знайти?

П о л и н

А де шукати?

Взяла їх чужина - чужі світи.

Чути: "Киги!.. Киги!.."

Б а р в і н о к

Що, мамо, тяжко?

П о л и н

Ще б не тяжко - діти!

Кров серця ж капле в неї повсякчас...

Ото й ростуть в степу із того квіти,

Що маками зовуться поміж нас...

М а к

А звідки родом ти, скажи, Полине?

Чого ти сивий? Розповіж хоч раз.

П о л и н

Це діло, Маче, давньої години.

Я древній, як і степ. Свої вродини

Не пам'ятаю. Не було ще й вас,

А я вже пах аж до зірок духмяно.

Я був зелений. Я щасливо цвів.

Поокруж степ, мов райдуга, лелів...

Та раз - прокляття! - світ мені вчорнів.

Погасло небо! Степ погас!.. Захланно

Орда вломиласть. Із ясиром-браном

Татари крались в агарянський Крим

І стали табором, немов цигани,

Аж ген за тим он виярком крутим.

Між бранок - горе скорбному народу! -

Була одна. Такої, Маче, вроди -

Клянусь я степом, небом дим нічним! -

Козачий край не знав, не відав зроду...

Ординці бранку обіч стерегли.

Знать, подарунок готували хану,

А то ще й далі - в Царгород, султану.

Вони спинились. Ватри розвели.

Ладнались їсти... Тут із-за туману -

Загін козачий! Видобувсь як стій!

Заржали коні...

І нерівний бій
Звихривсь - на поклик сотника
Степана...
Стялись! Дамаські брязнули клинки.
Із луків сприсли, зблисли люто стріли...
І бились.
Ух, як бились козаки!
Як укривали степ ординським тілом!
Жупан червоний маяв, наче жар,
Де обставав поганець отамана.
Удар - і кров багряно лле! Удар -
І ламляться криваві ятагани...
А десь над січ, над хрип, над хряск –
до хмар
Зметнувся крик: "Я тут, я тут,
Степане!"
Жупан здригнувсь, яріше запалав...
О, краще б я той крик не чув, не знав!
А я учув його.
Я бачив очі...
Жахні я бачив рук дівочих корчі...
І, стоптаний копитями, світ прокляв,
І сивим став із того до півночі...
А що пізніш я на віку видав!
Я розповім, як слухати охочі...

Б а р в і н о к
Стривай, Полине. Люди йдуть сюди.

В о л о ш к а
Юнак і дівчина. Які вродливі!
Кохаються, видать, щасливі.
Що їм до давньої біди?!

Надходять Х л о п е ц ь і Д і в ч и н а .

Х л о п е ц ь
Ну, ось і Баба Кам'яна.
Як живемо? Привіт, Бабусю!
Знайомся: це - моя жона...
Майбутня б то - Явдоха... Дуся...

Д і в ч и н а

Який швидкий! Уже й засватав. Сьогодні ж тільки познайомилися. Та й то, знаєш... Таких чоловіків у мене - ой-ой-ой!.. А до того ж і не Явдоха я, і не Дуся, а Діана або Діна.

Х л о п е ц ь

(сміючись)

Швидкий! Казала ж бо сама,
Що в атомно-космічну еру
Все швидкості старі лама,
Епоха ж бо така модерна...
Усе стислішає: і час,
І відстані, й життя людини.
У всьому рух, усе щораз
Надшвидкісні бере вершини.
Казала ж ти чи ні таке?
То, згідно мудрої доктрини,
Й кохання мусить бути швидке?!
Сиріч - модерно-реактивне?!
Простіш - лови, держи, хапай,
Кохай - спіши, спіши - кохай!

Д і в ч и н а

Смійся, смійся. По-новому... А сам завів мене на тисячу, як не більше, років назад. До оцієї старезної замшілої Скіфської Баби.

Х л о п е ц ь

Не кривдь Бабусю задарма.
Прости на слові їй, Бабусю!
Бабуся ця, втямкуй сама,
Можливо, є прамати русів.
Вона степи ці берегла,
І їх красу, і таємниці.
А скільки горя, крові, зла
Їй довелося надивитися!

Д і в ч и н а

(сміючись)

Ну, якщо вона в тебе така мудра, то спитай, - бо я оце не пішла сьогодні на танці - спитай, чи вміли скіфки танцювати і які в них були танці.

Х л о п е ц ь

Уміли, вміли. Достеменно.
Зберуться. Стануть. Оком блись! -
І вже пливуть чи прагнуть ввись!
Завзято, пристрасно, шалено...
А то віночками, дивись,
Зав'ються цнотно, тихо, зграйно,
Щоб не схлюпнуть дівочу тайну...
Були танки на всякий темп.
Не бугі й не канкан, звичайно.
А ті, що підказав їм степ!

Д і в ч и н а

(сміється)

Скіфки, кажеш, були дуже цнотливі. Певно, і ця Кам'яна теж? Так по-
тривож її цнотливість, спитай, чи був у скіфів стриптиз.

Х л о п е ц ь

Цього й питать не слід. Вони
Були украй нормальні люди,
А не якісь там дикуни.
Не будем добрих скіфів гудить.

Д і в ч и н а

А міні-спідниці у скіфок були? Чи вони носили все таке, що тільки до
самих п'ят?

Х л о п е ц ь

Були. Ймовірно, що були.
На шаровари одягали.
Хоч їм і лекцій не читали,
Та скіфки - гідні похвали:
Скромняги не о тому дбали,
Як тіло власне оголить
Чи навпаки - все затулить
Якимсь чадровим покривалом.
Носили міні, щоб скоріш
В сідло злетіти і завзято
До бою з мужем поруч стати,
А не для того, щоб зручніш
Якогось дурня осідлати.

Д і в ч и н а

Хе-хе! А яких вони пісень співали?

Х л о п е ц ь

Пісень?.. А нащо нам гадати,
Як можна в Баби запитати.
Скажи, Бабусенько, мені,
Що скіф співав у давні дні?
А то Діана з нас сміється.
Ось притулюсь тобі до серця.

(Припадає вухом до Кам'яної Баби).

Співа - із місця не зійти?
Співа! Послухай-но і ти.

Д і в ч и н а

Ат, облиш дурниці! Ходімо вже назад. Мені вже нудно. Якийсь ти кумедний. Дивний якийсь, наївний. А може, хильнув сьогодні трохи?

Х л о п е ц ь

(удавано-патетично)

Що хміль мені усіх напоїв -
Я п'яний степом і тобою!..

(Знову припадав вухом до Кам'яної Баби).

А все-таки вона співа!
Чекай, затямлю лиш слова!
І сам тобі їх проспівую.
Прадавня пісня. І яка!
Готово. Слухай. Починаю.
Це пісня скіфа-вояка.

(Співає).

Степ колючий - моя держава.
Степ у квітках навкруги.
Скіфська воле і скіфська славо,
Лийсь за сині береги!

Стріли на луки,
Риньмо, як круки,
Тнім вороги
До ноги!

Бий!.. Бий!.. Бий!..
Оболоня тирсою шумує,
Степ на грозу закипа.
Скіфське серце битву чує,
Ярсь, відваго сліпа!

Рвись, мій коню,
За оболоню,
Тнім вороги
До ноги!

Бий!.. Бий!.. Бий!..

Дівчина сміється. Вони, побравшись за руки, йдуть у степ. А з-поза Кам'яної Баби зіходить щербатий місяць.

К о н и к
Сюр!.. Сюр!.. Сюр!..

ВІНОК ДРУГИЙ

Х л о п е ц ь
Ми знову, Скіфо, тут. Вітаю!
Як живемо і як ся маєм?
Не бачились чотири дні -
Ти знудьгувала по мені?

Д і в ч и н а
Авжеж! Аж плакала. Цілуйтеся ж, цілуйтесь!..

Х л о п е ц ь
А чом би й ні?

(Цілує Кам'яну Бабу).

Ух, як опік цілунок! Смаковито!
Ні, що ти не кажи,
А Скіфка - Баба знаменита!
Без неї я не міг би жить.
Стій, Скіфо, стій і степ наш бережи -
Не той же був би він без тебе.

Д і в ч и н а

Хо-хо!.. Чи що й не що! Пуп Землі і центр Всесвіту!.. У-у - сила!..

Х л о п е ц ь

(жартома)

Не смійсь, о чарівнице зла. Не треба.
Сміятись з неї - гріх.
Та й що, безсмертній їй, твій сміх?!

(Замислюється).

Без неї був би я не я, мов скіф без степу.
Без неї б я не вчув космічної яси,
І не відчув би так краси
І величі он літака того під небом.
Я не пізнав би голоси
Моїх прапращурів далеких.
Я не спішився б що є сил,
Неначе з вирію лелека,
Під рідний теплий небосхил -
В домівку батьківську... Бабусю,
Спасибі, рідна, за пісні,
За степ, за квіти весняні,
За все, що й вимовить боюся!
Поглянь: на степовім твоїм убрусі
Міста і села осяйні!
Поглянь...

Д і в ч и н а

А може, вже годі кривлятись?..

Х л о п е ц ь

Чого кривлятися мені?
Мені так гарно, щасно в серці!

Цей степ... Ця Скіфка... Ти...
Лиш скрипка вимовить усе могла б, здається!..
З краси-чуття аж пісня рветься,
Душа так прагне висоти,
Жада кохання до нестями!
Злина - і вже надгорніми краями
Шуга незаними космічними світами,
А з нею ти! Лиш ти!
Єдина ти!
Та німб немертний понад нами!..

Д і в ч и н а
Спусти мене, будь ласка, на - землю. Досить з мене. Набридло. Клоу-
нада...

Х л о п е ц ь
Не гнівайся, не сердьсь - не личить це тобі:
Зі мною так вестись негарно.
Ну, посміхнись!.. Твій наречений у журбі!
Не кривдь його намарне...

Д і в ч и н а
Кажу ж бо-годі, годі!.. Ох, нудота... І чого я знову сюди прийшла?
Щоб слухати оце все?!

Х л о п е ц ь
(удавано лякається)
Бабусю, рідна, захищай,
Сховай мене від чарівниці злої!
В очах у неї пекло й рай,
Вона що хоч мені накоїть...

(Ховається за Кам'яну Бабу).

Д і в ч и н а
(сердито)
Годі, годі! Набридло до краю (*затуляє вуха*). Ох і дурна ж я! Чого я
сюди прийшла?.. Елка кликала на танці, а я... Пішла до оцієї скіфської ду-
репи. Тьху!.. Ти станеш врешті-решт коли-небудь мужчиною! Ти якийсь
допотопний, старорежимний. А ще й учишся! Чого тільки тебе учать в то-
му інституті! (*Кинулася геть*).

Х л о п е ц ь

Зажди! Таж я люблю тебе! Зажди!..

(Спантеличено стоїть якийсь час, затим біжить їй услід).

Г о р и ц в і т

Ну от, сердега, і діждавсь біди.

Б а р в і н о к

А може, й ні...

М а к

Облишмо їх. Полине,
Ти краще далі розповідь веди.
Чим кінчивсь бій?
Хто у бою погинув?
Куди поділа бранку татарва?

П о л и н

О, то був бій! І досі в Понизов'ю
Про нього явір уночі співа.
Бій був короткий. Але лютий. Кров'ю
Зросилась щедро тирса степова.
Вся сотня вилягла. Вся до одного.
Трудились щиро - не ганьба й спочить.
Та дорого далася перемога
Орді: на трупах трупи - не злічить.
Орда знялась. Спішила якомога
З долини Чорної забратись пріч,
Допоки гук із поля бойового
Не докотивсь у нещадиму Січ.
Не брали трупи в Крим. Козачі коні,
Як перше, не ловили. Не до них.
З ясиром-браном бігли від погоні,
Мов злодії, по вибалках сухих...

І ніч зайшла. І сплив над тихим полем,
Заблис уповні місяць крізь туман.
І, опритомнівши, з нелюдським болем
Підвівсь, затисши рану, отаман.
І сумно-сумно глянув... Навколо -
Ані душі. Лиш тихо обіч кінь

Заржав. Схилився. І гриву гнув півколом
Мов кликав у туманну далечінь...
Вперед! І в опівнічну безгомінь
Зметнувся під синім місяцем багряно
Жупан... А за степами, вдалині,
Вчувалось: "Ой Степане!.. Мій Степане!.."
Вперед! І розступилися тумани,
І вершник мчав на лютому коні.
А кров лилась... На кремені, на трави,
На чорні ошалілі кураї...
А він все мчав і мчав, жажний, кривавий,
На голос бранки, мук тяжких її...
Десь, може, й досі мчить...

(Никне).

М а к
Стривай, Полине.
А пригадай, хоч це було й давно:
Мій рід не з тої Чорної долини?

П о л и н
Забувсь... Хто знає... Може, й так воно...

(Никне).

Із блілого небосхилу падає Тремтлива Зірка.

ВІНОК ТРЕТІЙ

Горобина ніч...

Шумує степ. Шумлять-хвилюють квіти. Зламлено Червоний Мак. Дзвенить-тремтить курай. Коловертю ходить степовий вітер. У небі клубочаться чорні кошлаті хмари. Вергається їх бескидне громаддя. Ні зірки в небі. Тільки звиваються, ріжуться, ламляться синьо-сліпучі громовиці. Фосфоричне світло раз по раз обливає стару Кам'яну Скіфську Бабу... Вона мовчазна, мов давній таємничий світ. Або загадковий бог.

Охопивши руками голову, під Кам'яною Бабою сидить Хлопець. Він теж осявається грозов'ям. Але ні свист, ні стогін бурі, ні вдари грому не рушать його. Здавалось, що й він сам - теж застиглий молодий бог. Правічний. Стражденний... Лиш на мить з-межи хмар проблисла Велика Зірка.

Б'є гроза. І крізь стоголосолунний гуркіт, що стрясає землю, коли здавалось, що рушаються небесні громи, ні-ні, а десь ледь-ледь чується: "Сюр!.. Сюр!.. Сюр!.."

Горобина ніч.

ВІНОК ЧЕТВЕРТИЙ

Д і в ч и н а

Ти, Бабо Кам'яна, скажи:
Він вернеться чи ні? До мене?
Скажи! Ти мусиш знати все.
Тебе ж любив він. Певно, й любить.
Та й ти його любила, мабуть...
Хоч ти і варварка, хоч ти
І камінь каменем, бездушна, -
Скажи! Благаю! Мов хоч слово!
Чи він повернеться до мене?

(Падає на коліна, обхопивши Кам'яну Бабу, надривно плаче, прихилиється до неї лицем. Нараз жахається...)

О! Ти співаєш?
Ти - співаєш??!
Він правду говорив – співаєш?..
Співаєш... Чую!.. Ти співаєш!..
А я все мала за бридню,
За безум. Ні, співаєш... Рада?!
Так перестань! Замокни! Цить!
Скажи: він вернеться чи ні?
Скажи, бо проклену навіки
Трикляттям-кляттям чорно-чорним.
Довічним! Від тії клятьби
Розсиплеться твій камінь, Бабо!

(Шаленіючи, з опущеною головою, нещадно б'є кулаками по Кам'яній Бабі).

Поворожи,
Скажи, скажи!

Поворожи,
Скажи, скажи!

(Притьмом підводить очі і - сахається. Підхоплюється. точиться назад: перед нею не стара Кам'яна Баба - перед нею молода, вигиниста, бронзовотіла Скіфка!.. Брови - стріли. Жахтять палючі очі. Проти місяця зблискує велика полота сережка... (Задкує, схопившись за голову)

Ти?! Ти?!

С к і ф к а
(зкладає до рота два пальці)
Ф'ю-і-ть!

Наглий різкий свист розкраяв, розпанахав темно-синю ніч.

Д і в ч и н а
Ти?! Ти?!
О ноче скіфська, повна таїни!
Хоч ти верни його мені, верни -
Пекучих мук несила вже знести!

С к і ф к а
Ф'ю-і-і-ть!!!!

Аж трави й квітки підвели свої голівки. Здригнулися З в і р о - б і й , В о л о ш к а , Н е ч у й в і т е р , Ч е б р е ц ь , Р о м е н , Б а р в і н о к і З о л о т о т и с я ч н и к . Аж старезний П о л и н озвався у сні. І пробудився К о н и к ...

П о л и н
О, бачу: мчить червлений Вершник, мчить!
Жупан - мов полум'я палає дике...
Коли ж ти спинишся, хоча б на мить,
Бездольний Вершнику? Чи - так довіку?..

(Засинає).

Сюр!.. Сюр!.. Сюр!..

ОЦВІТТЯ

- Доброго ранку, Василю Петровичу!
- Доброго здоровля! Давно, давно не було вас у наших краях. Приїхали?
- Та на якийсь тиждень-два. А це - дай, думаю, зайду подивлюся, чи

не придбали часом чогось новенького?

- Так, так. Дещо є. Хоч ми тепер, як кажуть, і на громадських засадах, але...

- О! Є, е... А де ж це ваша красуня, щось не бачу?

- Кам'яна Баба? Тут таке діло. Приїздив улітку на канікули Петро Босоніг. Студент-художник. Ви, мабуть, його знаєте. Малював її, малював, а потім каже: "Щось у мене тут діло не в'яжеться... Дозвольте, каже, повезти її на старе місце, у степ. Ще там попробую, може, щось вийде..."

- І як, вийшло?

- А вийшло. Добряча картина вийшла. Я просив, щоб і нам копію зробив.

- Що ж він там таке намалював?

- Так, знаєте, особливого нібито й нічого, а... Високе небо, а внизу, знаєте, отак - степ, скільки око візьме. І могила. А на могилі - наша Баба...

- А під могилою, мабуть, скіфи із кимось б'ються?

- Ні, самий степ. Та який степ! Наш, донецький. Хомутівський нібито. Квіти по ньому - і дрок, і звіробій, нечуйвітер, і... Різнобарвне так... Дивися - аж пахнуть наче. Бовваніє вдалині терикон. А над Бабою-пасмуга дугою. Від реактивного. Та ще в ногах у Баби пшеничний колос викинувсь... Це, казав, буде моя дипломна робота.

- Химерний, химерний хлопець. Боюсь тільки, що перепаде йому на захисті за той скіфський диплом. А Бабу чому ж не повернув назад?

- Не треба, казав. Там, каже, саме їй і місце. Хто схоче, хай, мовляв, піде подивиться. Бабі, каже, потрібна і Бабина обстановка, антураж відповідний. Я б її, каже, поставив і не там, а он аж ген па тому териконі, щоб усій було видно ще здалеку... А власне, казав, на териконі, коли б я був не маляр, а скульптор, я б... Це ж скільки, пита, тому териконові, із сотню буде? Я б, каже, висік і поставив на ньому з найкращого мармуру на високому п'єдесталі здоровенну... Краплю. Краплю Поту! Ото був би пам'ятник! І чхав би я, каже, після того на ярлик модерніста, чи ще якогось "іста"... Отакий хлопець.

- Химерний, химерний. Тож запрошуйте до свого храму.

- Ет, я й не туди... Забалакався, даруйте. Заходьте, заходьте, прошу!

ПООЦВІТТЯ

Мамо Оксано,

А Зірка - велика у нашім дворі!

Мамо,

й понині - лиш коник озветься в душі,

Я бачу себе

На отім

Кам'янім
На прадавньому нашім порозі
І вірю,
Що Зірка та -
Пахне!

Питання до уроку:

1. Назвіть місце, в якому народився Анатолій Косматенко.

Відповідь: А. Косматенко народився у селі Нескучному Велико-Новоселківського району.

2. Де навчався автор?

Відповідь: У Київському університеті на факультеті української філології.

3. Хто з українських поетів був улюбленим у А. Косматенка?

Відповідь: Улюбленим поетом був Андрій Малишко.

4. Як ви розумієте назву легенди "Скіфська сережка"?

Відповідь: Автор називає скіфською сережкою місяць ("високо в небі, мов скіфська сережка, зіходив місяць").

5. Визначте тему легенди?

Відповідь: Історія Кам'яної Баби з Хомутовського степу.

6. Яка ідея цього твору?

Відповідь: Пізнання історії свого краю.

7. Хто є продовжувачем народних традицій у легенді "Скіфська сережка"?

Відповідь: Хлопець, студент-художник: "Ні, що ти не кажи, а Скіфка-Баба знаменита! Без неї я не міг би жить. Стій, Скіфо, стій і степ наш бережи - не той же був би він без тебе".

8. Чи можна вважати Дівчину духовно багатою людиною?

Відповідь: Я вважаю дівчину бездуховною, бо вона не зацікавлена історією свого рідного краю, байдужа до історичних пам'яток. Хоча наприкінці твору вона ніби „прокидається”.

Домашнє завдання.

1. Прочитайте текст, выпишіть уривки з тексту поеми про наш Донецький край.

2. Зробіть ілюстрацію до легенди "Скіфська сережка".

Література:

1. В. В. Оліфіренко. Вивчення літератури рідного краю в школі. Посібник для вчителів і студентів. – Донецьк: Український культурологічний центр. – 1996. - 95 с.

2. Косматенко А. Сатира. Гумор. Лірика. – К.: Дніпро, 1981.

Тестові завдання до уроку № 5

I рівень

1. Анатолій Косматенко народився:
  - а) в селі Андріївці Волноваського району;
  - б) в селі Нескучному Велико-Новоселківського району;
  - в) в місті Докучаєвську Волноваського району.
2. Письменник навчався в:
  - а) Харківському університеті;
  - б) Донецькому педагогічному інституті;
  - в) Київському університеті.
3. Улюбленим поетом письменникам був:
  - а) Андрій Малишко;
  - б) Володимир Сосюра;
  - в) Леонід Глібов.
4. Роки народження і смерті Анатолія Косматенка:
  - а) 06.01.1898-08.01.1965;
  - б) 05.09.1923-25.09.1978;
  - в) 03.10.1921-06.04.1975.

II рівень

1. Назвіть збірки творів Анатолія Денисовича Косматенка.
2. Визначте тему легенди "Скіфська сережка".
3. Як ви розумієте назву легенди "Скіфська сережка"?
4. Хто є продовжувачем народних традицій?

III рівень

Напишіть твір-мініатюру на тему:

"Ні, що ти не кажи, а Скіфка-Баба знаменита! Без неї я не міг би жити. Стій. Скіфо, стій і степ наш бережи - не той же був він без тебе" (за легендою А. Косматенка "Скіфська сережка").

Урок № 6

Тема: Вірші про рідний край поетів-земляків Євгена Летюка, Станіслава Жуковського.

Євген Летюк (1929-1976)

Євген Миколайович Летюк народився 1929 року в селі Романівці, на Полтавщині, в сім'ї хлібороба. Після закінчення школи вчився в гірничому технікумі та Київському державному університеті; працював геологом на донецьких шахтах, потім став журналістом. Першу свою збірку надрукував у 1957 році ("Завжди сімнадцять"), наступна збірка "Хто там зорі ворухить".

Пізніше виходять збірки поета: "Чолом тобі, світе", "Я розплів твої коси", "Третє весло", "Рівнодення". Остання книжка поета – "З повними відрами" – видана після смерті письменника.

Євген Летюк вважав, що найголовніше в стосунках людей - це вірність.

Григорій Кривда писав: "З повними відрами радощів він ішов до людей". У цих словах письменника-побратима вміщено всю суть життя Євгена Летюка.

Є. Летюк написав три прозові твори: "Пароль довір'я", "Рік, один тільки рік", "Сипались з неба зорі", а потім оповідання "Камінь за пазухою", "Різні бувають квіти", "Вночі".

Є. Летюк писав і для малят. Дитячі вірші поета сповнені великої любові до всього нового, в них розповідається про нележку, але таку романтичну працю гірників ("Сон").

Євген Летюк - це поет, прозаїк, перекладач, критик, публіцист, громадський діяч. "Є. Летюк - соловей Донбасу" - так називали його друзі.

Гончар

*Неговіркий, сміятися не вміє,
Лиш зрідка кидає слова круті...
Подивився - відразу зрозумієш:
Горшки і справді ліплять не святі.*

*Якось ліниво, наче від принуки,
Сідає вранці він за звичний круг,
І тільки руки,
Дивовижні руки,
Неначе птиці, пурхають навкруг.
Хапають швидко місива оладки,*

*І глина нагрівається в руці,
І виростають на кругу доладні
Горшки й макітри,
Глеки й куманці.*

*Нервові пальці, мов чутливі вальці,
І мнуть, і місять, й форми стережуть,
Оті невтомні гончареві пальці,
Що ремесло прадавнє бережуть.*

*Оті, що тільки-тільки не говорять,
Оті, що всі ми любим діло їх,
Оті, що майстра із людини творять
Великого, єдиного на всіх.*

*Місити глину, звісно, зміг би кожен,
Крутити круг - таким нема числа.
Та тільки той зліпити горщик може,
Хто осягнув священність ремесла.*

Гостеві

*Люди ми прості,
І хати в нас прості,
Тільки судити по цьому - зажди.
Хочеш - заходь хоч сьогодні у гості,
Хліба і солі ми знайдем завжди.
Хочеш - медову дістанемо флягу,
Хочеш - і буде вина, як води.
Тільки дивися:
До себе повагу
В чарку гостинну на дно не клади.*

*Знай в балачках помірковану міру,
Зважуй слова свої, звички свої.
Втратити легко до себе довіру,
Важко по тому здобути її.*

*Як би на серці не грало від браги,
Вузлик на пам'ять собі зав'яжи:
Тільки людина, що варта зневаги,
Може зневажити звичай чужий.*

*Звичаї люди століттями творять,
Слід лиш навчитися їх примічать:
Перш ніж дізнатись, про що в нас говорять,
Треба дізнатись, про що в нас мовчать.*

Заплакала мати

*І знову, і знову заплакала мати,
І вже говорить їй несила.
Заплакала мати,
Їй хочеться знати,
Де синова в світі могила,
Чи в полі,
Чи десь у глухім переліску,
Чи в горах неходжених, синіх?
Он ставлять на братських нові обеліски,
А де ж похоронено
Сина?
Якби ж то їй знати,
Далеко чи близько,
Все ж легше було пережити,
...Якби ми поставили
Всім обеліски,
То де б же ми сіяли
Жито?*

Станіслав Жуковський (нар. 1938)

Жуковський Станіслав Віталійович народився 18 липня 1938 року в місті Севастополі в робітничій сім'ї. Працював помічником і машиністом паровоза на Єнакіївському металургійному заводі. Закінчив факультет журналістики Київського університету (1968 р.). Був редактором багатотиражних газет у м. Єнакієвому, кореспондентом обласних газет і старшим редактором суспільно-політичної літератури видавництва "Донбас" у м. Донецьку. Із 1982 р. - відповідальний секретар правління, а з 2001 р. голова Донецької організації Спілки письменників України.

Автор збірок "Прагнення краси" (1977), "На перехрестях долі" (1980), "Вітер часу" (1983), "Коля" (1986), "Заповітний степ" (1988), "Освідчення в любові" (1991). Пише українською мовою. Член Спілки письменників з 1981 року, Лауреат обласної літературної премії імені В. Сосюри. Автор ряду пісень.

Рідний край

*Хлібами степ до обрію пропах,
Над ним зоря, немов свіча вечірня.
О, краю мій, загублений в степах.
Моя любов тобі лишилась вірна.
Можливо, десь і кращі є краї,
І там, либонь, по-іншому стрічають.
Я ж в простори закоханий твої,
В тополі, що поля твої вінчають.*

*Тут виріс я і вперше покохав,
Тут довелося труд мені пізнати.
І спів колосся. І тихий шепіт трав
Мене учила розрізняти мати.*

*Тут серед тиші вихлюпну в слова
І почуття, і думи сокровенні...
Мій рідний край, як пісня степова,
Що кличе й кличе в простори зелені.*

Домашнє завдання.

- 1) Вивчіть один вірш поетів-земляків напам'ять.
- 2) Підготуйте реферати про Є.М. Летюка і С.В. Жуковського.

Література:

1. Євген Летюк. З повними відрами. Лірика. - Донецьк, Донбас, 1978.
2. Євген Летюк. Пароль довір'я. - Донецьк, Донбас, 1986.
3. Романько В. Література рідного краю. Навчальний посібник. – Донецьк, 1995. – С.88.
4. Письменники Донеччини. Довідник // Упорядн. І.О. Білий, С.В. Жуковський. - Донецьк: Національна Спілка письменників України, журнал «Донбас», 2005. – 428 с.

Тестові завдання до уроку № 6

І рівень.

1. Хто автор віршів "Гончар", "Гостеві", "Заплакала мати"?

- а) В.М. Сосюра;
- б) Євген Летюк;
- в) Григорій Кривда.

2. З якого вірша цей уривок? Хто його автор?

"Місити глину, звісно, зміг би кожен,
Та тільки той зліпити може,
Хто осягнув священність ремесла".

- а) "Дивлюсь я на небо" а) М. Петренко
- б) "Стану гірником" б) Г. Бойко
- в) "Гончар" в) Є. Летюк

3. Хто з названих поетів наш земляк?

- а) О.Т. Гончар;
- б) Є.М. Летюк;
- в) С.В. Жуковський.

4. Хто за професією С.В. Жуковський?

- а) журналіст;
- б) шахтар;
- в) машиніст паровоза.

5. Коли і де народився С.В. Жуковський?

- а) 1934 р. м. Дебальцево;
- б) 1930 р. м. Дружківка;
- в) 1938 р. м. Севастополь.

6. Хто автор збірок "Прагнення краси", "На перехрестях долі", "Вітер часу", "Колія", "Заповітний степ"?

- а) Станіслав Віталійович Жуковський;
- б) Євген Миколайович Летюк;
- в) Анатолій Іванович Кравченко.

7. Назвіть прізвище поета-земляка, який отримав премію імені Володимира Сосюри в 1993 році за збірку "Освідчення в любові".

- а) Монастиренко Григорій Антонович;
- б) Доценко Юрій Тимофійович;
- в) Жуковський Станіслав Віталійович

II рівень

1) Які художні засоби використовує Євген Летюк у віршах "Гончар", "Гостеві", "Заплакала мати".

2) Які твори інших поетів-земляків про рідний край вам знайомі?

III рівень

Напишіть твір-мініатюру на тему: "Зустріч із письменником-земляком".

7

клас

ПРОГРАМА

Урок 1. Донеччина в народних думах. “Дума про втечу трьох братів з Азова”.

Історична основа думи. Втілення в епосі трьох найважливіших ідей, якими жив народ. Ідея рідної землі, ідея єдності народу, ідея волі. Засудження в думі зради. Згадка у творі про Савур-Могилу – окраїну українських земель.

“Вдова Сірка Івана”. Розповідь про героїчну боротьбу запорозького козацтва, очолюваного Іваном Сірком, проти загарбників українських земель. Зображення гибелі сина кошового І. Сірка під містом Тором (нині Слов’янськ).

Трагедія матері. “Дума про Сингура”. Остання дума, записана з народних вуст на території Донеччини у ХХ-му столітті. Прославлення у творі козацької звитяги, вірності свободолюбивим ідеалам козацтва. Засудження Сингура за зажерливість і прагнення підкорити вільних козаків.

Поглиблення поняття про народну думу.

Урок 2. Спиридон Черкасенко. Розповідь про зв’язки письменника з Донбасом. “Воронько”. Тема Донецького краю у творчості письменника. Проникнення автора в переживання коня, приреченого людьми на важку підземну працю. Засудження людської невдячності, заклик письменника бути милосердними в поводженні з “братами меншими”. Спільність мотиву гуманного ставлення до тварин у творах С.Черкасенка (“Воронько”), А.П.Чехова (“Каштанка”), Сентон-Томпсона (“Розповідь про тварин”).

Поглиблення поняття про епос як літературний рід.

Урок 3. Україна і Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри. “Україно моя!”. Вираження в образній формі переконаності у високому призначенні України, упевненості у переборенні наслідків старого.

“День одсіяв і погаснув давно...”. Роздуми автора про свою щасливу поетичну долю і відповідальність перед Україною.

Щирість почуттів поета.

“Шахти, терикони, заводські огні...”, “У гудках долина розцвіла...”.

Спогади В.М. Сосюри про свою робітничу Донеччину.

Образ Третьої Роти.

Урок 4. Павло Байдебура. Розповідь про письменника-земляка, почесного громадянина міста Донецька.

“Універсал гетьмана Богдана”. Хвилююча картина безкрайого українського степу. Розповідь письменника про важкий солеварний промисел на

торських озерах. Переборення недовіри і підозрілості російських управителів. Правдиве відтворення напружених стосунків між українським козацтвом і російськими представниками влади. Виконання козаками Юхимом Головатим і Леськом Ожередом секретного доручення Богдана Хмельницького.

Урок 5. Оповідання донецького письменника Івана Білого про дітей шахтарського краю. “Під старим териконом”. Реалії шахтарського селища. Розкриття внутрішнього світу Санька Наливайка та Ігоря Крученюка. Доброта, сердечне ставлення Санька до природи, осуд жорстокості і підступності Ігоря Крученюка.

“Хлоп’ята з роз’їзду”. Ромко та Микола – друзі. Пригоди хлопчаків на залізничному роз’їзді. Розкриття дитячої психології, мотивів поведінки дітлахів.

Урок №1

Тема: Донеччина в народних думках. “Дума про втечу трьох братів з Азова”, “Вдова Сірка Івана”, “Дума про Сингура”. Поглиблення поняття про народну думу.

ДУМА ПРО ВТЕЧУ ТРЬОХ БРАТІВ ІЗ АЗОВА

(Уривки)

І бігли не день, не два,
Не три й не чотири;
І до Савур-Могили добігали,
На Савур-Могилі три дні, три ночі спочивали,
Свого найменшого брата, пішу-пішаницю, піджидали.
А менший брат, піша-пішаниця, до тернів, до байраків добігає,
І тернове віття, верхи у руки бере-хапає,
До серця козацького прикладає,
Слізьми обливає:
“Сюди мої два брати кінні добігали,
тернові віття верхи стинали
і мені, найменшому брату, пішій-пішаниці, на признаку покидали,
щоб знав я з тяжкої неволі
в землю християнську
до батька, до матері, до роду куди утікати.”
Теє промовляє,
Із байраків, із мелюсів вибігає -
Не стало ні байраків, ні мелюсів ставати,
І тільки поле леліє,
На ньому трава зелена зеленіє.
На шлях Муравський вибігає,
З-під чорного каптана чорні китиці зобачає,
У руки бере-хватає,
До серця козацького-молодецького прикладає,
Слізьми обливає,
Словами промовляє:
“Сюди мої два брати кінні прибігали,
І, видно, їх азовська орда доганяла
І посікла – порубала,
Мене, найменшого брата, пішу-пішаницю, у тернах, у мелюсах на
спочинку минала!

І коли б їх кість, каже, я знаходив би.”
І теє промовляє,
Відтіля побігає.
До Савур-Могили добігає
І тільки своїх братів рідних трошки слички забачає.
І на Савур-Могилу збігає,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:
“Побило мене в полі
три недолі:
перва недоля – безхлібна,
друга доля – безрідна,
третья доля – що своїх братів рідних не дігнав.”
І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг валяє!
От менший брат на Савур-Могилу лягає,
Голову склоняє.
І вовки-сіроманці набігали,
І орли сизопері налітали,
На кудрі наступали,
Вони смерті дожидали.
Менший брат, піша-пішаниця, теє зачуває,
Словами промовляє:
“Коли б мені Біг дав на ноги козацькі встати,
семип’ядную пищаль підняти
і орлам сизоперим на подарунок подарувати!”
... І тоді менший брат на Савур-Могилу сходжає,
Голову схиляє
І Богу душу оддає.

Питання за змістом твору:

1) Яка історична основа “Думи про втечу трьох братів із Азова”?

2) Які три ідеї втілює народ у творі?

Відповідь: ідея рідної землі, ідея єдності, ідея волі.

3) Що засуджується в “Думі про втечу трьох братів з Азова”?

Відповідь: у думі засуджується зрада двох братів меншого брата.

4) Зачитайте в думі те місце, де згадується про Савур-Могилу.

5) Як описано наш рідний край у “Думі про втечу трьох братів з Азова”?

ВДОВА СІРКА ІВАНА (ДУМА)

В городі Мерєфі жила вдова,
Старенька жона,
Сірчиха-Іваниха,
Вона сім літ пробувала,
Сірка Івана в очі на видала.
Тільки собі двох синів мала:
Первого сина – Сірченка Петра,
Другого сина – Сірченка Романа.
Вона їх до зросту держала,
Ще до них слави-пам'яті по смерті сподівала.
Як став Сірченко Петро виростати,
Став своєї матері старенької питати:
“Мати моя, старенькая жоно,
скільки у тебе перебуваю,
отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю:
нехай би я міг знати,
де свого отця, Сірка Івана, шукати.”
Вдова стара промовляла:
“Пішов твій отець до стародавнього Тору пробувати,
там він став свою голову козацьку покладати”.
То вже Сірченко Петро теє зачуває,
Пилипа Мерєфіянського з собою підмовляє,
Голуба Волошина за джуру в себе має.
Стали вони до стародавнього Тору приїжджати,
Отамана торського, Яцька Лохвицького, пізнавати,
Отаман торський, Яцько Лохвицький, із куреня виходжає,
Словами промовляє,
Сірченка Петра пізнаває:
“Сірченку Петре, чого ти сюди приїжджаєш,
де ти свого отця Івана шукаєш?”
Сірченко Петро словами промовляє:
“Отамане торський, Яцько Лохвицький,
Я сім год пробуваю,
Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю”.
То вже Сірченко Петро з козаками опрощеніє принімає,
До трьох зелених байраків прибуває.
Козаки до Сірченка словами промовляли:
“Сірченку Петре, небезпечно себе май,

коней своїх козацьких од себе не пускай.”
А Сірченко Петро на теє не повіряє,
Під тернами-байраками лягає-спочиває,
Коні свої козацькі од себе пускає,
Тільки Голуба Волошина до коней посилає.
Турки теє забачали,
Із тернів, із байраків вибігали,
Голуба Волошина в полон до себе брали,
Іще словами промовляли:
“Голубе Волошине! Не хочем ми ні твоїх коней вороних,
хочемо ми добре знати,
щоб твого пана молодого ізрубати! ”
Голуб Волошин словами промовляє:
“Турки!
Коли можете ви мене од себе пускати,
Можу я сам йому голову з плеч зняти”.
Турки того дознали,
Голуба Волошина од себе пускали.
Голуб Волошин до Сірченка Петра прибуває,
Словами промовляє:
“Сірченку Петре, на доброго коня сідай,
межи турками поспішай!”
Не успів Сірченко Петро між турки-яничари вбігати,
Міг йому Голуб Волошин голову з плеч зняти.
Тоді турки Пилипа Мерефіянського округ оступали,
З плеч козацьку голову знімали,
Козацьке тіло посікли - порубали...
Козаки стародавні теє забачали,
На добрії коні сідали,
Турок побіждали,
Козацьке тіло позбирали,
До стародавнього куреня привозили,
Суходол шаблями копали.
Шапками, приполами носили,
Козацьке тіло схоронили,
Отаман торський, Яцько Лохвицький, теє зачуває,
До вдови старенької, Сірчихи-Іванихи,
В город Мерефу письмо посилає.
Сірчиха - Іваниха письмо читає,
Словами промовляє,
К сирій землі крижем припадає:

“Що вже тепер на моїй голові три печалі пробуває:
Первая печаль – що я сім год пробувала,
Сірка Івана в очі не видала,
Другая печаль – що Сірченка Петра на світі живого немає,
Третя печаль - що Сірченко Роман умирає...”

Питання за змістом думи “Вдова Сірка Івана”:

1) Яка тема думи “Вдова Сірка Івана”?

Відповідь: зображення героїчної боротьби запорізького козацтва, очолюваного славетним Іваном Сірком.

2) Проти кого боровся Іван Сірко разом із запорізькими козаками?

Відповідь: Іван Сірко разом із козаками боровся проти загарбників українських земель.

3) Де загинув син кошового Івана Сірка?

Відповідь: син Івана Сірка загинув під містом Тором.

4) Як називається місто Тор зараз?

Відповідь: Слов’янськ.

5) У чому полягає трагедія матері-дружини Івана Сірка?

Відповідь: трагедія матері-дружини полягає у втраті чоловіка й загибелі синів.

ДУМА ПРО ОТАМАНА СИНГУРА

Ночі темної, години тихої,
Тікали козаченьки з неволі турецької.
Голі, босі біднії летяги
На свої кордони потрапляли,
Милу землю, матір рідну, кріпко цілували,
Розійшлися хлопці в шинок погуляти
І нового отамана для себе обирати.
Гей, тут Федір промовляє:
- Нас багато понасажено,
Да через меча положено,
Да й тіла козацького-молодецького
Живого не оставлено.
Помстимося вірі бусурменській.
За отаманом Сингуром підемо горою.
І промовив тут Сингур-сокіл:
- Ей, козаки, діти, друзі, молодці!
Прошу вас я, добре дбайте,
Од сна уставайте,

На турок- яничар наїжджайте,
На три частини всіх рубайте,
Кров їх гарячу з піском мішайте.
Віри ж своєї християнської
На поругу на вічні часи не давайте.
Гей пішла там колотнеча,
Козаки добре усі дбали,
В городи турецькі вранці борзо набігали,
Гей, невольників святих з неволі визволяли.
Та й задумав Сингур-козак та й розбагатіти
І козаків собі підвернути.
А гей, війську став казати:
Паном його треба звати.
І в своїй будівлі мирно став походжати.
І зчинили козаченьки у війську молот,
І зробили Сингурові колот.
І всі його цінні скарби військові роздано,
І могутнє козацтво гарно стало вбране.
Гей, гуляє це козацтво.

(Записав 1968 року В.Тютюнник від Харченка Лавріна Кузьмича (87 років) із хутора Сергіївки Красноармійського району)

4. Питання:

1) Коли і ким була записана “Дума про отамана Сингура”?

Відповідь: “Дума про Сингура” була записана 1968 року В.Тютюнником від Харченка Лавріна Кузьмича з хутора Сергіївки Красноармійського району.

2) Яка ідея цієї думи?

Відповідь: прославлення козацької звитяги, вірності свободолюбивим ідеалам козацтва.

3) Назвіть позитивні і негативні якості Сингура.

4) Що називається народною думою?

Відповідь: Думи – народні ліро-епічні пісні переважно героїчного характеру про важливі події історії України (починаючи з XV-го століття), виконувані народними співцями речитативом (співом-декламацією) під акомпанемент кобзи, бандури або ліри.

Думи розповідають про героїчну боротьбу нашого народу проти зовнішніх і внутрішніх ворогів і прославляють героїв цієї боротьби. Відомо більш ніж 50 сюжетів дум у 300 варіантах.

У найдавніших думах відтворена боротьба проти загарбницьких на-

падів на Україну з боку султанської Туреччини та васальського їй Кримського ханства, жахи турецько-татарської неволі (“Козак Голота”, “Маруся Богуславка”, “Самійло Кішка”, „Дума про втечу трьох братів з Азова” та інші).

У багатьох думах розповідається про славу народно-визвольну війну проти польської шляхти в 1648-1654 роках і возз’єднання України з Росією, звеличуються керівники й герої цієї боротьби (“Хмельницький і Барабаш”, “Перемога Корсунська”, “Іван Богун” та інші).

Домашнє завдання.

1. Вивчіть уривок із думи напам’ять.
2. Вивчіть біографію С.Ф. Черкасенко. Прочитайте оповідання “Воронько”.

Література: Оліфіренко В.В. Дума і пісня. // Донбас. - 1993. - № 5.

Тестові завдання до уроку №1

І рівень

1. Автором “Думи про втечу трьох братів із Азова”, “Вдова сірка Івана” є
  - а) народ;
  - б) Остап Вересай;
  - в) Т. Шевченко;
  - г) М. Рильський.
2. Донеччина оспівана в думах
  - а) “Дума про втечу трьох братів із Азова ”;
  - б) “Вдова Сірка Івана”;
  - в) “Дума про отамана Сингура”;
  - г) “Дума про козака Голоту”.
3. Ідея “Думи про втечу трьох братів із Азова” – це:
  - а) заклик до єдності руських князів;
  - б) ідея рідної землі, волі, єдності народу;
  - в) заклик до повали монголо-татар.
4. Тема думи “Вдова Сірка Івана” – це:
  - а) зображення життя шахтарів;
  - б) змалювання Савур-Могили;
  - в) зображення героїчної боротьби запорозького козацтва, очолюваного Іваном Сірком.
5. Причиною загибелі синів Івана Сірка була:
  - а) зрада Голубом Волошиним;
  - б) зрада Петра Сірченка;
  - в) зрада Романа Сірченка.
6. У “Думі про отамана Сингура” засуджується:
  - а) зрада;
  - б) трагедія матері;
  - в) зажерливість і прагнення підкорити вільних козаків.
7. Іван Сірко загинув
  - а) під містом Тором (нині Слов’янськ);
  - б) під Сніжним;
  - в) під Маріуполем.
8. Задум Сингура полягає в тому, щоб
  - а) визволити полонених;
  - б) вбити турок;
  - в) розбагатіти.
9. Козаки із “Думи про отамана Сингура” вирішили:
  - а) паном звати Сингура;

- б) зчинити заколот проти Сингура;
- в) об'єднатися із Сингуром.

II рівень

10. Про яку місцевість згадується в “Думі про втечу трьох братів із Азова”?
11. Що прославляється в “Думі про Сингура”?
12. Назвіть останню думу, записану з народних вуст на території Донеччини у ХХ столітті.

III рівень

Напишіть твір на одну з тем:

1. Зображення героїчної боротьби запорозького козацтва в народних думах.
2. Історія українського народу в думах.

Урок № 2

Тема: Спиридон Черкасенко. Розповідь про зв'язки письменника з Донбасом. Тема Донецького краю у творчості письменника. Поглиблення поняття про епос як літературний рід.

Спиридон Черкасенко (1876-1940)

Спиридон Феодосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг на Миколаївщині в родині селянина. Закінчив учительську семінарію і з 1895 року став працювати вчителем на Лідіївських рудниках (зараз Кіровський район міста Донецька). Саме тут Черкасенко познайомився з важкою працею шахтарів і їхньою боротьбою за свої права. Перебуваючи на Донбасі, він включився в літературний процес, виступав спочатку з віршами, а пізніше з оповіданнями і драматичними творами, які друкувалися в українських журналах "Дзвін", "Нова громада".

С.Ф.Черкасенко з 1910 року переїжджає до Києва, де працює в газеті "Рада", а пізніше в журналі "Дзвін".

1919 року поет виїхав до Австрії, Чехословаччини вивчати стан народної освіти і на Батьківщину більше не повернувся.

1932 року за активне співробітництво з прогресивними українськими колами був змушений покинути місто над Ужем (Ужгород) і виїхати до Праги. Знаходячись за кордоном, поет продовжував літературну діяльність. У 1919-1921 роках видав три томи "Творів". У кінці 20-х років написав віршовану трагедію "Коли народ мовчить", історичну драму "Северин Наливайко". Ним була складена читанка, якою діти користувалися у школах. Поезії С. Черкасенка "Тихо над річкою" та "Ой, чого ти, дубе" стали піснями і не сходили з репертуарів українських співаків і хорових капел.

Ім'я Спиридона Феодосійович Черкасенка тісно пов'язане з нашим краєм, але за радянських часів воно було незаслужено забуте, бо письменник не сприйняв жовтневої революції 1917 року. З часом все змінилося, і в 1990 році вийшла книга його вибраних творів.

Помер поет у Празі 7 лютого 1940 року. Його поховали на Ольшанах поряд із могилами Олександра Олесья, Софії Русової, Володимира Немировича-Данченка.

Шахтарська праця була основною темою творчості С. Черкасенка, коли він перебував на Донбасі. Він знайомився з робітниками, праця яких була дуже небезпечною. Шахтарі змушені були вести боротьбу за поліпшення умов своєї праці. Поет потрапив у вир класових суперечностей на Донбасі. Так, у вірші "Шахтарі" він писав:

*Тихо у вогкій пітьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.
Буйними краплями піт
Очі сліпить ...*

І таких поезій багато: “У шахті”, “Монолог”, “У царстві ночі”.

Картини побуту шахтарських сімей, виробничі стосунки письменник розкрив в оповіданнях “Чорний блиск”, “Чепуха”, “Необережність”, “Ах-метка”, “Вони перемогли”, “П'ятниця”. У цих творах змальовувалася шахтарська дійсність, яка тоді вже дихала революційним передгрозям.

Одним із перших в українській літературі Спиридон Феодосійович Черкасенко звернувся до зображення психічного стану тварин. Вони страждають, мовчки спостерігаючи за людською зневагою до себе. До середини 19-го століття люди вважали, що тваринний світ існує за своїми законами, далекими від людських.

Тільки вчення Чарльза Дарвіна про спільність появи на землі людини і тварини змінило такі уявлення. В оповіданнях “Воронько” і “Безпритульні” автор поруч із людьми і нарівні з ними змальовує страждання і загибель тварин.

Спиридон Черкасенко

ВОРОНЬКО

Старий конюх Антип поставив біля ясел дві цеберки води. Жалібно дзенькнули залізні дужки, й вода хлюпнула через вінця на вкритий соломою дерев'яний поміст низенької, тісної, підземної стайні. Старий колишній шахтар плюнув спересердя й почав замішувати палицею полову, хлюпаючи на неї пригоршнями воду.

Воронько відступив од ясел на повід і все тягся до цеберки з водою.

- Ну-ну, подождеш, за шию не капає, - бурчав під ніс Антип. - Знаю, що кортить. Та ба, виходить, таке правило, що не можна.

- Гу-гу-гу-гу! - тремтів ніздрями Воронько. Широко розплющивши свої ласкаві зчорна-сині очі й нашорошивши вуха, він повертав голову то до діда, то до цеберки.

- Стривай-стривай, замішаю, тим часом ти прохолонеш трохи, - провадив своєї дід. - Не бійсь, набігався за півдня? А то ж як?. Зробити, товаришу, півупряжки - то не люльку викурити. То-то-то й є. Упрієш, ого! Ще й як упрієш. Ти думаєш, дурна голово, Антип не знає? Знає він доб-

ре... Дід Антип, голубе, бачив смаленого вовка, був під конем, був і на коні. А тепер ось, скажемо, й знов під конем - навряд чи й видряпається з-під нього. Куди там!.. А колись ...ого-го! А ти думав як? Він, голубе, був колись не конюхом, а забойщиком. Краще од нього ніхто, було, не врубав вугілля. А тепер що Антип? Пху! Абищо - конюх...

Довго ще бубонів дід, стукаючи палицею в дно ясел. Потім він обтер полою руки, витяг із кишені кисет і почав набивати люльку. Воронько нарешті переконався, що все їдно, поки дід не схоче, води не нап'єшся, й заспокоївся, похнюпившись.

Сумно... Ледве миготить на землі біля ясел мідяний каганчик, то пригасаючи зовсім, то часом розгоряючись. Чорна кіптява розходитьсь від нього у вогкому теплому повітрі й сивим димком сповнює стайню. Чорна химерна дідова тінь нешвидко коливається на стіні, на густо поставлених дубових стовпцях, сягає до стелі з таких самих поперечок, із білими пухнатиими плямами біля щілин: то розрісся слизький мох - єдина рослина в підземнім царстві п'їтьми.

Тиша... могильна... Глухо лунає - може, далеко, а може, й близько - стукання шахтарського кайла об тверде, як камінь, вугілля; лусне, як із пістоля стрельне, дубова поперечка під страшною вагою землі; із грюканням, тупанням промайне повз стайню партія вагончиків із чорним, виблискуючим іскорцями, вугіллям - і знову все затихне, тільки й чути, як набридливо, не вгаваючи, бринить по рівчаках під стінами продольної вода.

Усі ці згуки, давно й гаразд відомі Воронькові, давно колись жахали його, але тепер на них він не звертав і найменшої уваги, ніби й виріс під цю важку, гнітючу музику шахти.

Років із чотири тому його ганебно скрутили вірьовками люди й спустили сюди, у цю темряву, повного весняних згуків, соняшного сйва и тепла, спустили в пекло й цілий місяць дбали про те, щоб він вважав убоге миготіння чадного каганця за сонце, за світло, а вогке, смердюче, нерухоме повітря - за ніжний подих вільного, запашного степового вітру, могильні підземні згуки - за чудову музику степу, гнітючу, пекельну темряву - за дивну, теплу, ласкаву, зоряну, літню ніч. І вони, люди, досягли свого.

Проминув рік, і Воронько навіть забув про все. Тільки вряди-годи, після тяжкої, неприємної праці, дримаючи біля своїх ясел, бачив він казкові, чарівні сни. В його конячій голові виникали пишні картини минулого, і він часто-густо довго не хотів розплющувати очей, аж поки твердий закаблук старого Антипа не доводив йому, що то -сон, мрія й більш нічого.

- Повернись! Назад! Проклятий! - кричав тоді своїм хрипучим голо-сом дід Антип, й важко зашкарублюю долонею бив Воронька по теплих, вогких, м'яких ніздрях. Воронько спросоння високо підкидав голову, прищуливши вуха й уникаючи дідового кулака, й довго що не міг прийти

до пам'яті, де він і що він.

- Ач який! Ба – спить собі... Солодко, мабуть, заснулося. Ще, може, й приснилося гарненьке, хе!.. Но! Здох ти йому ще маленьким!.. - лютував старий конюх, шарпаючи за повід і виводячи коня зі стайні, щоб запрягти в партію порожніх вагончиків.

Воронько ніяк не міг звикнути до такої ділової несталості, збагнути, чого він часом так лютує. Адже ж він буває іноді лагідним, зве Воронька товаришем, навіть братом. У глибинах свого конячого серця почував він, що й дідові, мабуть, ввижаються чудові сні минулого, але свідомість, що все те - річ безповоротня, робить діда скаженим.

Були хвилини, й навіть по декілька разів на день, коли на Воронька невиразно, ніби з імлі сучасного, віяло чудовим минулим. Це тоді саме, коли старий Антип приносив у ясла оберемок свіжого, запашного сіна, що так його любив Воронько. А то проходила повз стайню юрба млявих шахтарів, що допіру спустилась у шахту згори, й сердешний кінь чулими ніздрями удихав із їхньої брудної одежі приємний п'янкуватий запах соняшного променя й тепла.

Нудно в шахті... Воронько тільки й знав, що возив по рейках сюди та туди залізні вагончики: далеко в глибінь - порожні або з дубовими стойками (стовпцями), а звідтіля - повні сірого глею або чорного вугілля. Він ніколи не розмірковував (чи не тямив, чи не хотів) над тим, кому й задля чого потрібні ці блискучі тверді каменючки: впрягли його - він віз їх, важко ступаючи й оступаючись на шпалах, укритих глеяною липучою калюкою й посипаних жужелицею; розпрягали й вели до ясел - він пив, їв і спочивав.

Дід набив люльку тютюном й, поклавши її на край ясел, не поспішаючи, напоїв коня, одгорнув рукою мішку й насипав йому гарець вівса. Потім повернув догори дном цебро й почав викрешувати огню. Довго він цокав кресалом по каменю й лаяв на чім світ невість кого. Нарешті губка затлілась, червоний вогник від люльки освітив настовбурчені жовто-сиві підстрижені вуса, край облупленого червоного носа й відбився в помутнілих старечих очах. Довгий хрипучий кашель хитнув сухорлявою, виснаженою довголітньою працею, постаттю дідовою, дико свиснув під низькою стелею, ущух на мить і знову кинув дідом наперед і назад. Із кашлем вибухнуло з трухлявих грудей люте прокляття на гірке, безпросвітне життя. Потім усе затихло, і тільки Воронькове пирхання й хрустіння вівса на зубах і таємничі стукання й тріск порушували мертву тишу.

- Гей-гей! Дідьку старий! - розітнулося по шахті. - Довго ще кунятимеш там? Подавай Воронька - час вагончики поодтягати!..

Дід Антип не ворухнувся. Він знав, що то галасує десятник, але не звернув уваги. Багацько їх бачив він на своїм віку й звик до їхніх покри-

ків, лайки й навіть биття.

- Гукай, гукай собі на здоров'ячко, - бубонів старий, - така твоя собача служба. А наше діло слухати й робити своє... Підождеш - не собі робиш - хазяїнові! Не візьме тебе лиха година, а хазяїн не зубожіє, коли Антип спочине трохи...

Промайнуло ще з чверть години. Дід мовчав, не випускаючи з зубів своєї люльки. Він підпер голову руками, обперся в коліна й тихо дрімив. Воронько теж скінчив свій овес, не схотів мішки, і, нашорошивши вуха, дослухавсь до чогось, повертаючи голову на обидва боки. Почулося чвакання чобіт по калюці, блиснула лампочка й освітила стайню, Воронька в ній і зігнуту постать старого конюха.

- Чи ви бачили отаке? - обурився десятник на дідову недбалість. - Він спить, гав!.. Ось я тебе потягну отсिम батогом, то ти знатимеш мені, шкарбане нікчемний, як спати, коли діло жде...

І десятник підняв із землі батога. Дід схопився, притоптав пальцем потухлу люльку і сховав у кишеню. Метушливо почав він одв'язувати від ясел повода, замахнувшись на Воронька кулаком.

- Ну-ну, не дуже кричи, - бурчав він. - Багацько вас знайдеться таких командирів. - Щоб зараз мені був кінь у штрекові, - кинув десятник. - Зараз, зараз, прояво, бачиш, що одв'язую, не повилазило ж тобі... Диви, який лютий, галасує. Назад, проклятий...

Старий обв'язав повода й повів Воронька низькою мокрою продольною до штреку. Коливаючи світло дідової лампочки одсвічувало у краплях на стінах мільйонами іскор. Густа темрява жахливо тремтіла й посувалася далі й далі.

Воронько почував себе неспокійно й ворухив вухами, виловлюючи з гробової тиші таємні шерехи, ще не знайомі йому. Що ближче до штреку, звідкіля вже доносилося стукання сокир у стойки, невідома тривога опанувала його істотою. Він перелякано повертав голову праворуч і ліворуч, сіпаючи поводом. Дід махнув на нього лампочкою й погано вилаявся. Але Воронько не помітив того, захоплений гострим передчуттям наглого лиха. Ноги несамохіть ступали обережніш, тіло здригалося... Страшно... Стосажнева товща зловісно мовчала, похмура нависши над головою.

Ось і штрек. Ласкаво замиготіли праворуч шахтарські каганчики під низькою страшною стелею, котру підперто було вже тільки кількома стовпчиками: більшість було повибивано й поскладено у вагончики, що стояли низькою на рейках вздовж штреку.

- Насилу спромігся! - гукнув десятник, почувши чвакання копит. - Запрягай швидше та поодтягуй вагончики: зараз завалюватиме.

- Но! - повернувся дід до Воронька.

Але Воронько, піднявши голову й гостро напружившись, зі скаженим

переляком дивився в глибінь штреку й ловив вухами йому самому тільки чутні згуки.

- Но! Бодай ти йому здох, анахтемо! - запінився дід і підняв ногу, щоб штовхнути коня.

Воронько присів на задні ноги, захріп і посунувся назад в темряву. "Чи не здурів оце кінь!" - здивувався дід.

Десятник нетерпляче вчепився за повода і з усієї сили потяг Воронька до себе. Кінь смиконув головою, вирвав у нього з рук поводи й, стукаючи по рейках і шпалах, зник у півтімі.

- Що то за лиха година! Ніколи не траплялось раніш такого, - розвів руками десятник.

Страшна думка блискавкою промайнула старому в голові. Він не своїм голосом гукнув:

- Хутчій тікай, хлопці, зараз завалиться!.. Скотина чує лихо...

Не треба було вдруге гукати. Шахтарі ледве встигли вихопитись, як важка стеля у стовб і й над штреком, із надзвичайним грюкотом і тріском завалилася, пощепивши товсті дубові підпори на тонісінькі трісочки.

Мабуть, із хвилину стояли люди нерухомі, скам'янілі, пополотнілі від жаху: смерть зазирнула їм у вічі.

Нарешті, немов по команді, почали хреститись і дякувати Богові за рятунок.

А Воронько стояв спокійно у стайні. Підвівши голову, він смикав крізь шаблі запашне сіно, навіть не знаючи те, що обрятував розумних людей від наглої смерті.

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком минав нагорі, а в шахті під землею тяглась тяжка, безпросвітна ніч.

Воронько возив вагончики, їв, пив. Од доброї їжі він зробився гладкий, як опецьок, але від постійної шестилітньої біганини по калюці занепав на ноги. Стоячи, похнюпившись біля ясел у стайні, підгортав він по черзі то одну, то другу ногу і часто уві сні важко з присвистом зітхав.

Дід Антип давно вже зауважив, що з Вороньком діється щось погане. Не раз він підходив до нього, нагинався, стогнучи, й тикав кривим, корячкватим пальцем в коліна, вище копит, і все бурчав, все бубонів і лаявся.

- Що, товаришу, непереливки, мабуть, нам із тобою? А ти ж як думав - ми з каменю з тобою, чи що?. Ні, брате, камінь і той не видержує, а ми ж, що не говори, живі створіння. У мене, товаришу, ще раніш твого ноги болять... і груди.. ох, як болять... дихати боляче. А ти думав, ні? Ти думав, старий Антип із заліза?. І залізо, голубе, іржавіє... То вони тільки, - дід махнув рукою в темряву, - думають, що нам зносу немає, що ми ледащо... Де вже там!.. А треба, брате, держатися. Тобі що? - дурниця. Витягнуть на гора, й доб'ють довбнею, й шкуру здіймуть, а мене, товаришу, довбнею не

дістанеш і шкури не здіймеш, хоч би й забажав. Закону такого ще поки не вийшло. Та й навіщо кому моя шкура? Бубона з неї не зробиш, надто обшарпалась... А жерти треба, живота не урезониш. Ну, й тягтиму... А чим - спитай? І сам не знаю. Всмоктали, все вимотали, нічого не зосталося.

Пройшло ще кілька тижнів. Воронько не міг вже стояти, перестав їсти, лягав, натягнувши повода, й тихо дрімав. Не знати було, чи думав він про що, чи, може, чекав тільки на смерть. І химерою здавалася думка, що над такою гладкою, здоровою й могутньою істотою витає смерть.

Завітав якимось до стайні штейгер, почувши, що Воронько слабий. Подивився він на лежачого коня, не йняв віри хворобі, взяв батога й тричі оперезав Воронька впоперек. Кінь не підвівся, а тільки розплющив очі, мотнув головою і знову опустив її до землі, злегка здригаючись під шипучим хльосканням батога.

- Що з ним? - звернувся штейгер до діда Антипа.

- Ноги, сказати, ниють, - запобігливо обізвався старий, зцупивши з голови картуза. - Пройшли наскрізь вогкістю, сказати, як би ревматизм...

- Ревматизм?. Хе... Вже ти й скажеш, слухай тільки. - Так тошно, ваше благородіє.

- Ну, то нічого його й держать тут, - промовив штейгер, штовхнувши Воронька чоботом, - видать на-гора! Скажу, щоб дали другого.

- Слухаю, - буркнув десятник. Штейгер вийшов.

- Отака-то, товаришу, - решта!

Дід важко зітхнув, сів на цебро біля ясел, подивився на Воронька, витяг кісет і люльку й почав колупати в ній пальцем. Дві буйні старечі сльози тремтіли на віях.

За годину прийшло чоловік із шість кремезних байдужих шахтарів, підвели стусанами Воронька з-під ясел і провели до кліті. Там вони спутали його, повалили на кам'яні плити, скрутили вірьовками, поклали на низьку вагонетку й стягли в кліть. Дід Антип востаннє погладив його по крижу... Кліть піднялася, тремтячи, й Воронька обгорнула чорна-чорна страшна пільма й скажений жах. Напруживши останню силу, він рвонувся, але цупко було зтягнуто вузли на вірьовках. Воронько більше не силкувався. Його підіймали, а йому здавалося, що він падає кудись глибоко-глибоко в чорну безодню. Хвилина здалася за вічність.

...Що воно? Давно забутий запах залоскотав йому в носі. Воронько широко роздув ніздрі й жаданно удихав його всіма легенями. Блискавкою встало перед ним все минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі? Світло, справжнє світло... Ще мить - і Воронько нагорі. Бурхливим потоком полились йому в вуха надземні вільні згуки, дивна музика степу; блискучими пасмами золотого сяйва засміялася до нього гаряча весела весна. Його боляче різонуло по очах, Ніби хто ножем провів по них... Але

Воронько радо-радо заіржав: він ще раз бачив... сонце...

Його розв'язали, розплутали й поставили на ноги. Молодий бадьорий шахтар сіпнув за поводи: - Но!

Воронько не йшов.

- Но!...

Воронько повернув голову й мазнув другого шахтаря в обличчя нізд-рями.

- Та він, товариші, нічого не бачить!

Так. Воронько осліп у ту мить, як сонце ласкаво блиснуло йому в вічі... За довге перебування в темній проклятій шахті Воронько одвик од світла, а люди, розумні люди, підіймаючи сердегу нагору, забули зав'язати йому ганчіркою очі...

Питання:

1. Які почуття викликало у вас оповідання “Воронько”?
2. Як ставився до коня старий конюх Антип?
3. Для чого був потрібен кінь Воронько?
4. Про що мріяв Воронько?
5. Скільки років відпрацював у шахті кінь?
6. Чому штейгер бив коня?
7. Що стало причиною того, що коня вивезли з шахти?
8. Чому Воронько осліп?

Домашнє завдання. Перечитати оповідання “Воронько”, скласти план твору, зробити ілюстрації до оповідання.

Література:

1. Копиленко Н. Повернення (До 115 річчя з дня народження С.Ф.Черкасенка // УМЛВШ. - 1991. -№ І0. -С.58-87.
2. Мишанич О.В. У безмежжі зим і чужини... (Черкасенко С.Ф. Твори: в 2-х т.т. – К.: Дніпро, 1991. -С.5-42).
3. Просалова В.А. Празька школа: хрестоматія прозових творів. – Донецьк: Східний видавничий дім. НТШ - Донецьк. УКЦентр. - 2004. - 236 с.

Тестові завдання до уроку №2

I рівень

1. Спиридон Феодосійович Черкасенко народився і помер:
  - а) 24 грудня 1876 р. -7 лютого 1940 р.;
  - б) 1814 – 1861;
  - в) 1810 – 1870.
2. У 1919 – 1921 роках видав
  - а) один том “Творів”;
  - б) два томи “Творів”;
  - в) три томи “Творів”.
3. Основною темою творчості С.Черкасенка була
  - а) селянська праця;
  - б) шахтарська праця;
  - в) учительська праця.
4. Картини побуту шахтарських сімей письменник розкрив у оповіданнях:
  - а) “Чорний блиск”, “Чепуха”, “Необережність”, “Ахметка”, “Вони перемогли”, “П’ятниця”;
  - б) “Микола Джеря”;
  - в) “Захар Беркут”.

II рівень

5. У яких творах С. Черкасенко змальовує страждання і загибель тварин?
6. Як ставиться до коня старий конюх Антип? (за оповіданням „Воронько”)
7. Для чого був потрібен кінь у шахті?
8. Про що мріяв кінь Воронько?
9. Скільки років відпрацював кінь Воронько в шахті?
10. Як би ви описали Воронька?
11. Чому Воронько осліп?

III рівень

Складіть твір-роздум на тему: „Образ коня за оповіданням С.Ф.Черкасенка “Воронько”.

Урок №3

Тема: Україна та Донбас у громадянській ліриці Володимира Сосюри.

Питання до учнів:

I. Що таке громадянська лірика?

Громадянська лірика була тісно пов'язана з боротьбою трудящих проти соціального, національного та релігійного гніту. Класичні зразки громадянської лірики маємо у творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Продовжуючи й розвиваючи їхні традиції, українська поезія ХХ-го століття дала багато чудових творів громадянської лірики, які виражають почуте і прагнення борців за майбутнє нашої держави.

Традиції “Заповіту” й “Кавказу” Т.Шевченка, „Вічного революціонера” І.Франка і мужньої поезії Лесі Українки продовжені у творах М.Рильського “Слово про рідну матір”, “Похорон друга” П.Тичини, “Прометей” А.Малишка, поезії В.Сосюри. А що ви пам'ятаєте про В.Сосюру?

Володимир Сосюра (1898-1965)

Епіграф до творчості В.Сосюри:

*“Любить свій край –
це для народу жити,
боротися за юне, за нове.
Любить свій край –
це значить все любити,
У чім його святе ім'я живе”.*

Ім'я поета-лірика невіддільне від Донбасу так само, як поетичний образ Донецького краю не віддільний від усієї творчої біографії Володимира Сосюри. Своїй батьківщині він присвятив значну частину творів, завжди з теплою й синівською любов'ю говорив про Донеччину, де народився, провів дитинство та юність, куди часто повертався в різні роки свого життя.

*Я починався відтіля,
Де гул заводів даль колише,
Ясні Донеччини поля
Мені на світі наймиліші.*

Народився В.М. Сосюра в місті Дебальцевому Донецької області 6 січня 1898 року. Колисці свого дитинства він присвятив маловідомий широкому читачеві вірш “Дебальцеве”, де є і такі рядки:

*Дебальцеве моє, колиско днів моїх,
І славлячи життя невиданий розбіг,
Я піснею тобі, Дебальцеве, віддячу...*

Багатодітна сім'я в пошуках кращого життя часто переїжджала. Одне з найдорожчих місць для Володимира Сосюри – село Третя Рота (тепер місто Верхнє Луганської області). У зрілому віці про це селище він напише в автобіографічному романі "Третя Рота". "Але більше всього я люблю свою Донеччину і Третю Роту, яка дороговказною зіркою світила, світить і буде світити мені на поетичному шляху". Неодноразово оспівував він ці дорогі місця у своїх віршах. Візьмемо для прикладу слова, викарбувані вдячними земляками на пам'ятнику поету в місті Верхньому:

*Шахтарське селище на Білій горі.
Під нею заводу встають димарі;
Їх хмари торкають верхами.
За ними Лисиче садами буя,
Й шумить Третя Рота – домівка моя,
Я з вами всім серцем, я з вами...!*

Дорогими серцю місцями стали для Сосюри села Званівка, Черногорівка, Яма (сучасне місто Сіверськ Артемівського району Донецької області), куди переїздить сім'я і де жили родичі – тітка, бабуся. Тут Володя, "Крапка я малюсінька, хлопчик в десять літ", купався в Бахмутці, ловив рибу, любив лазити по деревах, грав із товаришами в козаків-розбійників; трохи пізніше довелось пасти селянських корів. У 1914 році вступив до Кам'янецького сільськогосподарського училища, яке готувало молодих агрономів. Згадуючи пам'ятні місця, В.Сосюра за рік до смерті напише:

*Я станцію Яму не можу забути,
Хоч днів тих далеких мені не вернуть.
Ставок той і школа, до болю знайома,
Де вчився на агронома.
Учителя кроки і сходи рясні,
І після роботи дівочі пісні.
Там вірші у класі не раз я писав, -
Й замість агронома поетом я став.*

У літературних джерелах вказувалось, що перший вірш Сосюри було надруковано 1917 року. Але артемівський краєзнавець Валентин Замовський стверджує, що поет дебютував двома роками раніше, коли навчався в

агрошколі поблизу селища Ями. Саме тоді Сосюра гаряче полюбив красиву дівчину з Бахмуту Констанцію Рудзянську, польку за національністю, і присвятив їй перший свій вірш “Невеста”, який було надруковано в газеті “Бахмутська копійка”.

В.Сосюра любов до Донецького краю пронесе через усе життя. І де б він не жив – у Харкові чи в Києві, у які б відрядження не їздив, “а все ж думками лечу в Донеччину свою”. І чи не тому, вирушаючи на громадянську війну, його ліричний герой проїжджає міст через Дінець, пізніше йому сняться гудок рідної шахти, верби над Бахмуткою, сади села Званівки.

Україно моя (1927 р.)
Мого суму останні огні
Потонули уже вдалині.
Україно, моя сторона!
Краю мій і сподівань, і мрій!
Вже давно одгриміла війна
на твоїй стороні золотій.
Це тобі моя пісня і гнів,
І ридання, і розпач, і сміх...
Як люблю я твоїх юнаків
і дівчат чорнобрових твоїх!
Моє серце і слово на “лю”...
Ще я пісню складу не одну...
Як ненавиджу я, як люблю
Україну – мою сторону.
Я ненавиджу, нене, тебе,
що над нами ще висне імла,
що від кволого “цоб” і “цабе”
недалеко ще ти одійшла.
Ах, я хочу незнаних шляхів,
щоб твої кароокі сини
обернули у крицю свій спів
після років безумних війни.
Як не хочу я давньої мли,
і бажання моє – як багнет,
щоб усі ми залізні були,
з золотими очима – вперед!
А люблю я тебе, ох, люблю!
За пориви, за муки твої,
що немарно за сонце бої
заливали всю душу твою...

*Кожний крок одвоюєм у тьми,
в новій формі вирує війна...
Будем, будем залізними ми,
кинем зір на світи не з вікна...
Україно, моя сторона!*

Знов село (1932 р.)

*Знов село. По блакитному трапу
сходить сонце над маревом нив.
Я в пальті і у фетровій шляпі,
Де колись у свитині ходив.
Де колись неповторного літа
одягнув я, смуглявий юнак,
коли став на заводі робити,
не свитину, а теплий піджак.
Роки йшли силуетами станцій,
що минали на фоні заграв,
коли я гострооким повстанцем
на шинель піджака проміняв.
А коли одлунало, й багнети
ми змінили на пера, тоді
я купив в цербобконі штиблети,
став ходити у шляпі й пальті.
Я життя вже заповнив анкету,
приза першого взяв у бою.
І смуглявим, і ніжним поетом
перед огнищем рідним стою.
Як колись, в цей провулок, садами,
я повз верби пройшов, через гать...
Та не вийдуть мене біля брами
ні сестра, ні Сірко наш стрічать.
Вмер мій батько. І брата не стало.
Сплять вони під хрестом край села...
Нашу хату давно поламали,
ту, що нашою і не була.
Щоки чують, як котяться перла,
тихі й теплі... Вертатись пора.
Санітаркою юною вмерла
од плямистого тифу сестра.
Друга вмерла недавно від раку.
Скільки сліз я за нею пролив! ..
А старого й глухого собаку*

від жалю я з нагана забив.
Ось і школи знайомої мури,
і до мене біжать школярі...
- Це – поет наш, Володька Сосюра! -
Їх усмішки – мов квіти зорі...
- Чом це ти одягнувся буржуєм?
Одяг цей не приносить добра...
Мені "Зиму Червону" цитує, критикує мене діввора.
Вийшов вчитель... Згадки – намети ...
Ми говорим про те і про те...
- Я не знав, що мій учень поетом,
українським поетом зросте, -
каже він. Запалив я цигарку,
вчитель – теж. Скільки споминів, слів!
Як колись я від нього потайки
цигарки в час перерви курих...
Марив буть я тоді інженером,
вийти з бруду на сонячний шлях...
Бив з рогатки собак і за пера
біля школи ходив на руках...
Попрощалися. Доц уже крапа...
Марив я... Як давно це було...
Що вернувсь я в пальті і у шляпі
з гомінливого міста в село. ..
Ах ви, мрії, ви милі, дитячі,
як обличчя за дальнім вікном...
Над селом небо осені плаче.
Дим заводу пливе над селом...
Працювать, працювать, безумовно!
Кожній хвилі нема ж вороття!
Ні! Я зовсім іще не заповнив
золотої анкети життя.

Вітчизна (1937 р.)

Ти – всі сонця, ти – небо
у люті, в боротьбі.
Якої пісні треба
і слів яких тобі?
Велика ти, безкрая,
слова ж твої малі,
такої ще немає,
як ти, на всій землі.

*Нехай тобі минуло
однині двадцять літ, -
про тебе слава гулом
летить на цілий світ.
Зірвала, осіянна,
зірок з небес ярих
і в зорі Дніпрельстану
ти обернула їх.
У кожному серці стала
Як райдуга-зоря. Ти ріки об'єднала,
Народи і моря.
Твої міста і люди,
Твої поля й сади...
Так хто ж із нас не буде
Співать тобі завжди!*

Україна (1937 р.)

*З вітром шепочуть квітки,
пісня дзвенить про любов,
і над свічадом ріки
місяць примарний зійшов.
Дужче і дужче кругом
пісня гримить солов'я.
Гори мовчать над Дніпром
Це – Україна моя.
В небі шумлять літаки,
коні залізні – в полях.
Гордим розливом ріки
цвіт весняний по садах.
Станції, рейки, мости,
даль димарями буя,
і поїзди, поїзди...
Це – Україна моя.
Вічно готові до бур,
партії словом живі,
там, на кордоні, як мур,
рідні стоять вартіві.
Світлі ідуть матері,
зір їх красою сія.
Сонце і пісня вгорі,
Це – Україно моя.*

Краю мій (1940 р.)

*Краю мій, тебе у гromі броні
за минуле, сповнене жалю,
я люблю любов'ю мільйонів,
кожним стуком серця я люблю.
За сьогодні – співом безтривожним,
що, як сонце, грає на крилі.
Я люблю тебе диханням кожним,
поки буду жити на землі.
За майбутнє, світле і чудесне,
що за нього бій лунає скрізь,
я люблю тебе, моя ти весно,
так люблю, що не спинити сліз.
Квіти скрізь... Ідуть щасливі люди...
Краю мій, тобою повна груди.
І коли мене уже не буде,
про пісні мої ти не забудь.*

Любїть Україну (1944 р.)

*Любїть Україну, як сонце, любїть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любїть у годину негоди.
Любїть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.
Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любїть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.
Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,
у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багряному шумі...
Як та купина, що горить- не згора,
живе у стежках, у дібровах,*

у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,
в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивала нам шлях
до весен і світлих, і щирих.
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!
Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...
Любїть у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любїть Україну свою –
І вічні ми будемо з нею!

Донеччино моя (1949 р.)

Минула довга ніч... Любов моя безкрая,
Донеччино моя, весни вже час настав.
І знов в лице моє дихання Первомає
Несуть вітри швидкі од квітів і од трав.

В кривавій боротьбі минуло днів без ліку,
ти вільний знов, Донбас, і зводишся до зір;
а над Дінцем шумлять ті ж верби і осики,
що їх відбив навік мій тихий карий зір.
На них сліди боїв, як щастя блискотіння,
в очах коханої в єднання світлу мить.
Все бачили вони в годині воскресіння:
визвольників полки і сурм гарячу мідь,
і наші прапори, і зоряні шоломи,
і чули зойк катів, до смерті їхній біг,
і радісний наш спів, коли ми йшли додому
крізь огняні вітри безмежжями доріг...
Цвітуть жоржини хмар над синіми копрами,
мільйони рідних рук працюють день і ніч
в підземній глибині, возводять вежі й брами
на звільненій землі, для щастя всіх сторіч...

*Ти чуєш, як двигтять і гуна під ногами,
як гримає вгорі? Це - Труд, всевладний Труд,
святий, розкований, як прапор над віками,
це - ми, мій краю верб і руд!
Донеччино моя, в диханні Первомаю
я шлю тобі привіт од вільного Дніпра
і спів, про тебе спів, любов моя безкрая,
що на Україну знов прийшла весни пора.*

Як передати, Донбас, твою красу і силу (1952-1955 р.)

*Як передати, Донбас, твою красу і силу,
і подвиги в труді синів твоїх ясних,
що у борні за мир незламні мають крила
й упевненість в ході для сонячних доріг.
Комбайна гордий гул і шахтарів обличчя,
що вкрив росю піт, і клич твоїх гудків,
і клеті орлій домн, і сталі гомін вічний,
що лине в вишину із заводських цехів.
І рейок блискотінь під поїздів вагою,
і у вечірній час дівочий ніжний спів,
де в полі трактори залізною ходю
прокладують путі для пишних врожаїв.
Мені там рідне все - й Дінця зелені хвилі,
і шепіт яворів, і дальній дзвін копит,
і округа озер, степів картини милі,
й на обрії гаї, що серцю шлють привіт.
І неба вишина у хмар ажурній піні,
і квітів аромат в байраків тишині,
і у росі світань там хори солов 'їні
нагадують мені далекі юні дні.
"Хто розплете тебе, моя ти косо руса?" -
я чую пісню знов, і в'ється довгий шлях,
я бачу таткові козацькі довгі вуса
й шахтарську лампочку в натруджених руках.
До мене він схилив обличчя добре, миле
І в серце дивиться крізь одлетілий час...
О тату, тату мій, якби ти встав з могили,
ти б не пізнав його, свій зоряний Донбас!
Уже не кайла дзвін лунає у забої,
І коногона свист не протинає тьму
у штреків глибині, що знали ми з тобою,*

коли життя було подібне на тюрму.
Нам силу мускулів машини замінили,
кругом шумить життя, подібне на весну.
Розкований народ розправив дужі крила
і світло дня приніс в копалин глибину.
Нам вільний труд дає усе, що серце хоче,
якби ти з нами був, о, як би ти радів!
І не землянок сум твої зустріли б очі,
а в майві теплім віт - котеджі шахтарів.
Мов весняна ріка, щасливі дні вирують,
блищать, шумить шосе в проміннях сонця грі,
на ньому біг машин, своїх машин керують
хазяїни життя - веселі шахтарі.
На горду радість їх мені дивитись любо
і слухать шум знамен, що маком розцвіли
і все густіш димлять нових заводів труби,
як знак, що вільні ми, як ті гірські орли.
Так сяй же, сяй, життя, як прапор, пурпурово,
як сонце угорі, що не потоне в млі,
щоб передатъ могло моє од серця слово
всю велич і красу донецької землі!

Грай, шахтарю, грай (1952 р.)

Грай, шахтарю, грай
про донецький край
і про щастя, карі очі,
що як зорі опівночі;
як весна в гаю,
про любов твою!
І про стежку, і хатину,
де троянди біля тину,
й дивиться вона,
повна щасної тривоги,
на широкою дорогу,
юнка чарівна.
В неї коси золотії
і крилаті чорні вії,
возить ліс вона
до знайомого забою,
де стрічається з тобою,
юна і ясна.

*Дня згасає позолота,
шахтарі ідуть з роботи.
Граї, юначе, граї
І про стежку, і хатину,
про кохану дівчину,
про донецький край.*

* * *

*Шахти, терикони,
Заводські вогні...
Місяць в травах тоне...
І пісні, пісні...
Доля ти піснярська,
доленька моя!
Сторона шахтарська,
син твій, син твій я!
Там, де обрій в полі,
неба мрійна гать.
Золоті тополі
за Дінцем шумлять.
Про крейдяні гори
не забуду я,
де молилась зорям
матінка моя...
Піснею лечу я
над простором нив,
землю я цілую,
по якій ходив.
Кров моя вирує
в жилах, наче спів...
Землю я цілую
ту, що полюбив.*

Як я люблю тебе, мій краю вугляний (1959 р.)

*Як люблю тебе, мій краю вугляний,
твій кожний камінець, твою билину кожну,
де я пішов на бій за щастя в даль тривожну,
що снилися мені в зазраві заводській...
Коли доводиться в краях твоїх бувати,
од щастя плачу я, і плачу, і сміюсь...
Щоб сили для пісень джерельної набрати,*

*я серцем до землі донецької тулюсь.
Ті верби над Дінцем, що я повз них проходив,
Грейок дивний дзвін, і шахти на горі,
куди біжать, біжать вагончики з заводу,
смуглява дітвора, щасливі матері...
Це там, це там зростали ми й любили,
і я горджусь, що я землі моєї син,
Де силу мускулів машини замінили,
щоб назавжди забув шахтар про кайла дзвін.
Щоб він злетів орлом в простори наукові,
щоб шлях пізнав до зір не тільки у піснях.
Я шлю тобі слова безмірної любові,
донецький краю мій, на твоїй громохкій шлях.
Цвіти, сяй, грими! Чаруй життя красою
і прокладай нову, іще не знану путь!
В майбутнє ідучи веселою ходою,
у щасті про свого поета не забудь.*

День одсіяв і погаснув давно (1961 р.)

*День одсіяв і погаснув давно,
Ніч навкруги волохата.
Дивиться місяць в розкрите вікно,
мріями повна кімната...
Скільки в них щастя, привіту, тепла!
Ними я зорям молюся.
І в їх тумані, мов цятка мала,
піснею в небо тягнуся...
З нею я злився в жагуче одно,
щоб полетіть над землею...
Дивиться місяць в одкрите вікно
з неба Вкраїни моєї...*

Ірпінь, 10.08.1961.

Як не любити до нестями (1963 р.)

*Як не любити до нестями
Вітчизни зоряну красу!
Я в даль, заплетену дротами,
як всі, судьбу свою несучу.
Люблю, як сонцем пахнуть квіти,
коли в цвітінні сад буя...
Любові, що в серцях розлита,*

*малюсінька частинка я.
Частинка та, що знала горе,
коли мій край палав од ран...
Але в мені - любові море,
неначе в краплі - океан.*

Питання:

1. Кого ви знаєте з лауреатів премії В.Сосюри?

Відповідь:

1993 рік:

а) Жуковський Станіслав Віталійович - за збірку віршів "Освідчення в любові" та за інші опубліковані твори;

б) Доценко Юрій Тимофійович - за збірку віршів "Літо чебрецеве" та за інші опубліковані твори;

в) Монастиренко Григорій Антонович - за плідну діяльність на терені поширення знань про життя та творчість і спадщину В.Сосюри.

1994 рік:

а) Білий Іван Омелянович - за збірку віршів "Біля вишневого вікна" та за інші опубліковані твори;

б) Оліфіренко Вадим Володимирович - за упорядження посібника-хрестоматії "Дума і пісня";

в) Мироненко Анатолій Антонович - за збірку віршів "Росава" та інші опубліковані твори;

г) Сенников Анатолій Антонович - за плідну діяльність на терені поширення знань про життя та творчість і спадщину В.Сосюри.

2. Як ми вшановуємо пам'ять про В.Сосюру?

Відповідь: його ім'ям названі бібліотеки, школи, запроваджено обласну літературну премію імені В.Сосюри. Є музей у місті Сіверську Артемівського району.

Домашнє завдання.

1. Написати твір на тему: "Україна та Донбас у громадянській ліриці В.Сосюри".

2. Законспектувати біографію Павла Байдебури, прочитати його оповідання „Універсал гетьмана Богдана”.

Література:

1. Сосюра В.М. Твори у двох томах, том I: Поезії. (Упорядник П.Д.Моргаєнко). - К.: Дніпро, 1978. - С.368.

2. Костюченко В. «Червона зима» В. Сосюри: спроба нового прочитання // Дивослово (українська мова і література в навчальних закладах),

2001, №10, С. 2-5.

3. Гавриленко О.В. Останні мелодії В. Сосюри (літературно-музична композиція) // Дивослово (українська мова і література в навчальних закладах), 1991, №7, С. 61-64.

4. Гриценко В. Одкровення предтечі, ачи Сповідь пророка? // Дивослово (українська мова і література в навчальних закладах), 2001, №1, С. 9-13.

5. Сосюра В.М. Розстріляне безсмертя: вірші та поеми. – К.: Український письменник. – 2001. – 319 с.

6. Мерецька Н.З. В.М. Сосюра. Поетична мандрівка стежками рідного краю // Педагогічна скарбниця Донеччини, 2006, №2, С. 107-110.

7. Романько В.І. Література Донецького краю: посібник для вчителя // Донбас, 2006, 264 с.

Тестові завдання до уроку №3

I рівень

1. Громадянська лірика – це
  - а) поетичні твори на важливі сучасні авторові суспільні мотиви;
  - б) твори про природу;
  - в) твори про кохання.
2. В.М.Сосюра народився й помер
  - а) 1895-1964;
  - б) 1891-1967;
  - в) 1898-1965.
3. Одним із найдорожчих місць для В.Сосюри є
  - а) Третя Рота (тепер місто Верхнє Луганської області);
  - б) Дебальцеве;
  - в) Бахмут.
4. Автобіографічним є роман В.Сосюри
  - а) „Бояриня”;
  - б) „Розстріляне Відродження”;
  - в) „Третя Рота”.
5. Перший вірш В.Сосюри було надруковано в
  - а) 1917 р.;
  - б) 1918 р.;
  - в) 1915 р.

II рівень

6. Назвіть вірші В.Сосюри, присвячені Україні.
7. Назвіть вірші В.Сосюри, присвячені Донбасу.
8. Хто з донецьких поетів отримав премію імені В.Сосюри?
9. Як народ України вшановує пам'ять про В.Сосюру?
10. Назвіть прізвище донецького вчителя, який отримав премію імені В.Сосюри за поширення знань про життя, творчість і спадщину В.Сосюри.
11. Які враження і думки викликали у вас поезії В.Сосюри?

III рівень

12. Напишіть твір на тему: Україна і Донбас у громадянській ліриці В.Сосюри.

Урок №4

Тема: Павло Андрійович Байдебура. Розповідь про письменника-земляка, почесного громадянина міста Донецька. “Універсал гетьмана Богдана”.

Павло Байдебура (1901-1985)

Павло Андрійович Байдебура (01.03.1901 – 26.01.1985) - один із відомих українських письменників.

Народився П.А.Байдебура в селі Нерубайках Кіровоградської області 1 березня 1901 р. в родині селянина. Навчався в Лебединській агрономічній школі. Був учасником війни 1922 – 1924 рр. Коли переїхав на Донбас, став працювати на шахті №2 “Краснодон”.

Із 1927 по 1930 рр. навчався на факультеті журналістики Харківського університету імені Артема. Після переїзду до Алчевська став редактором шахтної газети “Вуглекоп”.

З’являються його збірки оповідань: “Біля врубівки” (1931), “На плитках”, “Шахта №10” (1932).

Під час Великої Вітчизняної війни був кореспондентом газети “Прапор Батьківщини”. Після визволення Донбасу П.Байдебура повертається в шахтарський край, де бере активну участь у відновлюванні Донецької письменницької організації, яку очолював близько 20-ти років. Був редактором альманаху “Літературний Донбас”.

За більш ніж п’ятдесятирічну літературну діяльність Павлом Байдебурою видано понад тридцять книг – романів, повістей, збірників, оповідань. Свій творчий шлях письменник розпочав із віршів, які друкувалися в журналах “Гарт”, “Забой”. Перші оповідання присвячені шахтарям Донецького краю. Довоєнна творчість письменника (а це оповідання, які склали одинадцять збірок) була високо оцінена сучасними критиками й читачами.

Микола Семенович Федорчук, автор монографії “Павло Байдебура” (Донецьк, 1962), аналізуючи початковий етап творчості письменника, писав: “Герої ранніх оповідань Павла Байдебури виступають здебільшого сформованими зі сталими переконаннями і поглядами на життя. Найчастіше в центрі художнього зображення твору письменник кладе якийсь вихоплений із біографії героя момент, через який розкриває ту чи іншу рису його характеру, певну грань його духовного світу”.

Павло Байдебура писав спеціально для дітей. Їм він присвятив такі книги: “Діти шахтарів” (1949, 1950, 1953, 1955), “Таємниця степового шурфу” (1956, 1958), “Як ми шахту будували” (1960). Дитяча тематика творчості письменника знайшла позитивний відгук у періодичній пресі, зокрема у статтях А. Клоччі, П. Чебаліна, В. Гильова, Н. Миронова, А. Христич, П.Захлебїна, М. Федорчука.

Павло Андрійович Байдебура

УНІВЕРСАЛ ГЕТЬМАНА БОГДАНА

Степ. Хвилястий, необжитий, в безмежному ковиловому розбігу... І ось серед цього безбережного простору двоє вершників. По всьому було видно, що це козаки-понизовці: обоє у високих запорозьких смушкових шапках, сиділи вони на своїх низькорослих степняках з тою мальовничою невимушеністю, по якій безпомилково вгадувались корінні січовики. Коні йшли неквапливою риссю, один на півкрупі поперед іншого. На передньому – літній козак, з обличчям майже цеглистою відтінку і довгими, донизу опущеними, солом'яного кольору вусами. З глибоких орбіт дивилися сірі, кмітливі, з живим ще блиском очі. На задньому – молодий козак з великими карими очима, рум'яний і тонковусий. Якби не ця вузенька, чорна, як вугілля, смужка над гордовито піднятою верхньою губою, козак виглядав би зовсім ще хлопчиком.

Від берегів Груні та Псла, з табору війська гетьмана Богдана Хмельницького, на схід і на схід, аж до Сіверського Дінця, лежала їхня трудна дорога. В таку подорож найкраще було б вирушати гуртом, бодай невеликим загonom, а вони зважилися вдвох – старий понизовець Юхим Головань і тонковусий Лесько Ожеред. Перший був обачний та поважний, другий – одчайдушно хоробрий та заповзятий.

Скільки-то довелося їм перетяти уплав і вбрід великих і малих річок, місити болото озер та яруг, пробиратись лісами, гаями, прямувати в глухе степове бездоріжжя. І весь час удень і вночі бути напоготові, насторожі – в одній руці повіддя коня, а в другій – шабля чи пістоль.

Особливо ж пильнували тоді, коли в'їхали в смугу Дикого поля, бо тут на людей полювали ординці-татари. Не раз були змушені вершники ховатись у заростях нетрищ, а коли кримчаки насідали в степу, – поринати, мов у хвилі, в густий високий тирсовий плін; та й не раз доводилося їм ставати до бою – оголювати шаблі, перезаряджувати пістолі.

Та яка б не трапилась запорожцям пригода, а найперше вони пильнували своїх шапок, звичайних смушевих шапок. Бо в них були зашиті важливі папери – універсали гетьмана Богдана, закличні слова його до козаків, міщан та посполитих селян – підійматися всім на боротьбу, визволятися із шляхетської неволі. Універсали такі розвозились, разносились по містах, городищах, селах і хуторах, по всій Україні. А вершники, що мчали до Дінця, везли з собою ще й інші папери.

Аж на дванадцятій добі закінчувалося їхнє незвичайне подорожування.

Вершники вимчали на високий, розлогий пагорб і зупинились. Перед ними вималювалася чудова картина: праворуч на південь, скільки сягало око, стелився хвилястий, запалений сонцем, одноманітно безкрайій степ; на північ і схід простяглася, потопаючи в легкому туманному серпанку, широка долина. На ній, куди не глянь, мов зелені острови, – гаї, переліски.

– Отам, мабуть, воно, те городище, – сказав Лесько, вказуючи рукою на димові стовпи, що звелись високо над гаєм. – Смалять, і ніби чути гамір.

Головань не відповів, навіть не глянув у той бік. Він весь застиг, прислухаючись. Його звичне до степової тиші вухо вловило інші звуки, а очі впіймали: он на гребені степового перевалу вигулькнув вершник, за ним показався другий, і вмить вони зникли. А вже в іншому місці, аж ген під обрієм, з'явилися горбаті коні. Ні, то не горби, то вершники хитрують: припали до грив скакунів і прудко мчать, наближаючись. Блискавично майнули – і вже нема їх. А за хвилину ніби з-під землі виріс цілий загін. Мигтять на сонці алебарди. Чітко різьбляться гостроверхі шоломи. Загін рясю мчав назустріч козакам.

Лесько вхопився за шаблю.

– Руські. Кордонна сторожа, – заспокійливо мовив Головань. Він опустив повіддя, широко розкинув поли киреї, під якою за поясом жупана з малинового кармазину красувалось аж чотири пістолі і шабля. Не поспішаючи, витяг з-за халяви люльку, набив її тютюном із прив'язаного до сидла капшука-кисета і вийняв огниво. Все це старий робив неквапливо, повільно, ніби в ці хвилини його ніщо на світі не цікавило, крім люльки, затиснутого в руках кремінця та кресала, яким він розмірено і твердо вибирав іскри.

Ощерений списами загін зупинився. Наперед виїхав старший, напевно десяцький, бо загін складався з десяти воїнів. Вузький, довгий синій каптан звисав йому нижче колін, збоку приторочена крива шабля, голова прикрита залізним шоломом з вузькими крисами.

В кількох кроках десяцький зупинив коня.

– Хто такі і звідкіля? – запитав грізно, хоча по одягу бачив, хто ці два вершники.

Головань востаннє пихнув люлькою і аж тоді вже підвів голову, глянув.

– Низовці. З України, – відповів глухо. – Подай, – наказав, звертаючись до Леська.

Той тронув коня, виїхав наперед і подав згорнутий трубочкою аркушик – «охоронну грамоту» чугуївського воєводи, право на в'їзд у торське городище.

– Тор? – запитав Лесько, показуючи на долину.

– Тор, – ствердно мовив десяцький і, помовчавши, додав: – Соляний город великого князя, царя Олексія Михайловича.– Потім махнув рукою, дав знак. Списи опустились до землі. Натомість над загоном угору звилось дrevко з насадженим на ньому зображенням двоголового орла.

Козаки виструнчилися, зняли шапки і, настромивши їх на оголені шаблі, врочисто проїхали повз загін руського війська.

Тихо. В небі ні хмаринки. Лише в степовій стороні над обрієм зависли сірі, ніби олов'яні, хмаринні кайми, а може, заслони туману чи куряви. Сонце помітно звернуло з полудня, але пражило дуже дошкульно. Здавалось, в густій молочно-синій оболоні не одне, а безліч розжарених сонць, з вишини безнастанно спадає світлова розпечена злива. Жодного руху чи шуму. Все живе, напевне, заховалося в кущах байраків, у степовій траві. Лише кібці, чатуючи здобич, зависали вгорі або стрімголов падали на землю. А в високості, аж під самим небом, озираючи свої володіння, повільно і плавно кружляв орел.

Козаки з'їхали з гори в долину і навпростець помчали до гаю. Але там не так-то легко було пробиратись. Густе, низько нависле віття дерев стіною загороджувало дорогу. Довелося об'їжджати рідким переліском.

За яких півгодини вершники опинилися біля ріки з крутими берегами.

За вигинистим поворотом ріки гай розступився, показалися довгі споруди – шопи, приземкуваті башти. На невисокому підвищенні, в огорожі дубового частоколу, – житлові будівлі. А геть далі, на широчезному майдані, який збігав аж до озера, розташувалися курені і палаючі печі – солеварні.

– От і прибули. А куди ж тепер? – сам до себе мовив Лесько.

– Роздивимось, що воно та як воно тут, – сказав повчально Головань. – Вивідаємо, а тоді вже і з'явимось до тутешнього бургомистра, чи пак воеводи.

Запорожці зупинилися в укритті біля крайнього куреня і розглядали не бачений досі промисел. Тут все було на диво просто. В широкі, присадкуваті печі вмуровано казани та сковороди, наповнені ропою. У печах безперервно палав вогонь. По один бік печей стоси порубаного на цурпалля дерева, по другий бік, під шопами, величезні, ніби щойно навіяні снігові кучугури – ворохи сліпучої білої солі.

– Ой, та й багато ж! Чиста яка! І не шанують – зсипають просто на землю, – мовив здивований Лесько.

Голованя теж дивувало побачене. Але мовчав. Він думав: «Через неї били таку довгу дорогу. Вирушили за наказом самого гетьмана. Треба було вирушати, бо в таборі Хмельницького з сіллю дуже скрутно, та й недохватка її зараз і по всій Україні. Вже третій рік війна, завіз припинено.

Чумацьким возам важкувато добиратись до Дону. До Сивашів не підступиш, там мурза Кара-бей, а в Криму хан Осман-Гірей. Обидва вовчої натури. Вкусять, а то і зовсім загризуть. Бусурмани... Отож залишилось одне: податись на руські землі, на Тор, і ось вона, сіль. А як узяти...»

Увагу привернула робота двох солеварів, які вправлялись біля печей, що стояли поблизу куреня. Обидва вони ще молоді за віком, обидва високі на зріст, ставні, але виснажені, певно, роботою та вогнем біля тих печей. Обидва напівголі – без сорочок, в подертих, засмальцьованих, аж чорних штанях, босі, голови нічим не прикриті. Один з них русявий, з маленькою кучерявою борідкою, другий чорноволосий, обличчя округле, голене. В обох солеварів одна і та ж робота – підкидати в піч дрова і весь час помішувати кописткою на сковороді, щоб скоріше випаровувалась кипляча ропа.

Русявий вправлявся швидко і легко. А в того, другого, робота чомусь не клеїлась. Він підкинув у піч дрова і почав згортати із сковороди сіль, а в руках, видно, немає сили втримати важенний коряк. Та ось він випустив з рук держака, поволі ступаючи, хитаючись, ніби сп'янілий, пішов геть. І раптом упав ниць на землю.

З-за дров'яного стосу вийшов наглядч, тонкий, довготелесий, з патерицею в руках, у сірім каптані, дуже схожий на попа чи ксьондза, тільки що з цапиною жовтавою борідкою і в крилатому солом'яному брилі. Підбігши до солеvara, наглядч почав бити його ногами, а потім замахнувся палицею. Але в ту ж мить там опинився русявий і спритно вихопив з-під удару товариша, ненароком штовхнув наглядча. Той кумедно перекинувся, в повітрі мелькнули ноги, і цапина борідка зарилась в пісок.

– Ого! – вигукнув у захопленні Лесько Ожеред. І, забувши про всі умовляння і перестороги, помчав до русявого. Порівнявшись, ляснув його по плечу, розреготався, вхопив і стис в обіймах. Здивований нежданим наступом, солевар спочатку запручався, а коли зрозумів, у чім справа, і собі почав ляскати козака по плечах і теж реготати.

– Ожеред, Лесько!

– Ляксандра!

– Звонарьов, Григорій!

– По-нашому Грицько!

Головань розмірковував над тим, як йому зараз бути. Необачний вчинок Леська міг пошкодити усій їхній справі. Іншим разом на таке побратимство між юнаками ніхто не звернув би уваги. Зустрілись, познайомились, потоваришували, ну й що ж тут такого дивного. Але зараз...

Зближення з цим солеваром, та ще за такого-от випадку – було небажаним. Зав'язувалась і справді неприємна історія. Довготелесий, очунявшись, підвівся з землі і з переляку чи з злості зарепетував, вхопив коцюбу,

якою вигортають жар із печей, і щосили загамселив нею по залізній сковороді.

На ту тривогу почала з'являтися сторожа, озброєна бердишами. Сюди ж на місце гвалту спішили солевари, ропники, дроворуби.

Головань вирішив діяти. Владним окриком він позвав до себе Леська, і вдвох вони виїхали на соляний майдан.

Поява вершників, напевне, ще більше налякала довготелесого. Тупцюючи біля печі, він викрикував якісь незрозумілі слова і все бив у сковороду.

Запорожці мали намір проскочити майдан і понад берегом озера пробиратись до найближчого гайка. А згодом, коли тут все втихомириться, повернутись до центру городища. Але сторожа заступила їм дорогу. Довелося скоритись і прямувати туди, куди вказував довготелесий.

«Оце так ускочили в халепу», – подумав Головань, злостячись на Леська, який слухняно їхав поряд, але насторожений, готовий щомиті рвонуть – подай тільки знак. Та й сам він, Юхим Головань, був не від того, щоб припустити коня. А розгулятися є де. Простір широкий! Поблизу гай, а ген і степ. Але ж не для того вони їхали сюди, наділені високим довір'ям, щоб через якусь безглузду пригоду відступати від дорученого діла.

У супроводі сторожі добрались до центру городища – резиденції управителя соляного промислу. Коли в'їхали у відчинену, оббиту залізом браму, за високим гребенем частоколу відкрилось широке дворище. Посеред нього великий, міцно збитий кам'яний будинок, вікна маленькі, вузькі, ніби бійниці, широкий, обсаджений тополями ганок. Земля скрізь всипана білим річковим піском.

Запорожці рішуче відмовились злазити з коней і верхи під'їхали до ганку. Там уже ждав на них повідомлений про появу підозрілих людей управитель. Це був невеликий на зріст, дебелий, уже в літах чоловік. Мичкувата сива борода обіймала пухляве продовгасте обличчя, спадала аж на груди. Особливо бундючного вигляду надавали просторий, голубого сукна, з застіжками та шнурами каптан, довгі рукава якого звисали аж до землі, на голові – височенна, з прибитим верхом шапка.

Біля управителя товпились кілька чоловік помічників його, гостей, а може, почту. Теж у каптанах, але накиннутих наопашки.

– Ваша милість, пане Курбатов, прошу вислухати, – звернувся до управителя, низько вклоняючись, довготелесий.

– Говори, Фролка Сутугін, – почулося з ганку.

Наглядач ще раз вклонився, почав доповідати, як він помітив непорядок біля печі холопа Івашки Гуляка і хотів йому на те як слід вказати, а солевар холоп Гришка Звонарьов повів себе худо, по-розбійницькому, накинувся на нього, Сутугіна, бив його і топтав ногами. А невідомий, – ось

цей, – вказав на Леська довготелесий, – допомагав йому.

– Та це ж брехня! Все брехня! – скипів Лесько.

В ту ж мить Голованя ніби вихором знесло з коня.

– Б'ємо чолом панові воєводі, – заспішив він, твердо вимовляючи кожне слово. – Посланці ясновельможного гетьмана війська Запорозького і всієї України Зіновія-Богдана Хмельницького! – Вклоняючись, козак зняв шапку, спритно витяг з неї довгастий жовтавий аркуш і шанобливо подав управителю. Той глянув на відбиток печатки, на підпис і передав аркуш чоловіку в синьому каптані, який стояв поруч.

Лесько, у всьому наслідуючи Голованя, подав грамоту чугуївського воєводи. В самому верху шапки залишився універсал Богдана.

При читанні послання Хмельницького управитель байдужно вислуховував всі величання та звернення. Коли ж дійшло до слів про те, що гетьман просить завозити торську сіль на Україну, управитель зажадав прочитати йому написане ще раз.

– Ясновельможний гетьман скасовує всі мита, – почав Головань, улучивши слушний момент, – і всіляко буде сприяти...

– Це нам відомо, – перебив нетерпляче чоловік в синьому каптані, – а який буде нам з того зиск?!

– За сіль заплатимо сріблом і золотом.

– За морем – телушка-полушка, – в'їдливо мовив синьокаптанник.

– А рубель – перевіз, – закінчив приказку довготелесий Сутугін, хихикаючи і морщачись, ніби його хтось лоскотав.

– Купцям, торговим людям вільно завозити усякий крам на Україну, – заговорив рівним, низьким голосом Курбатов. – На те є дозвіл з Москви. А також можна завозити і сіль. А як нам бути у цьому ділі, про це ми скажемо опісля. – І управитель дав знак, що розмова закінчена.

Запорожці вклонились і поволі, ведучи коней за повіддя, рушили до виходу з дворища.

– Щось воно закривилось на таке, що, мабуть, толку з ними не буде, – сказав Лесько, коли вже сіли на коней.

– А може, й буде! – відповів Головань, ладнаючи люльку, і по цих словах так ударив кресалом по кременю, що аж забив пальці. – А може, й буде, – повторив удруге. – А от тобі, шибайголови, слід було б добре наскубати чуприну. Еге ж!.. – і рвонув конем у напрямі гаю, що виднівся за околицями городища.

З резиденції управителя Сутугін вийшов стурбований і невдоволений. Всі його намагання переконати Курбатова не звертати жодної уваги на грамоту гетьмана лишилися марними. А він йому доводив, що зв'язуватись з тим гетьманом зараз і небезпечно, і, напевно, що без вигоди. Краще направляти сіль давно вже протореними дорогами на північ і на схід, у до-

бре відомі міста і землі. А коли вже так прикрутило, що треба і на гетьманщину, то для годиться послати їм кілька возів. А найкраще було б відписати Хмельницькому, коли хоче солі, то хай споряджає вози і приїздить сюди, на Тор.

Хоча управитель з доводами старшого наглядача Сутугіна погоджувався, що краще проторені дороги, а все ж таки вирішив виконувати наказ чугуївського воеводи. А в тому наказі зазначалось: «Не токмо не чинити опору торгівлі, а навіть всіляко сприяти. І запаси торської солі бажано везти на Україну».

«Везти запаси, – розмірковував уже сам з собою Сутугін. – А якщо їх не буде...» Вхопившись за таку думку, він уже планував, як йому бути, як діяти. Скільки тої солі зараз у Торі, не знає ні чугуївський воевода, ні навіть управитель Курбатов, який не часто буває на соляному майдані. Що де лежить, а що біжить – про те знає він, Фролка Сутугін. Отож на Москву піде валка возів трохи менша, ніж намічалось раніше, а решта – на Воронеж і Астрахань. І зиск від цього буде чималий. Завдаток від астраханських купців уже брязкотить в кишені.

Міркуючи так, Сутугін поспішав на майдан, до заводських воловень, де зупиняються чумацькі валки. Сьогодні увечері туди мало прибути півста возів із Чугуєва. Порожні вози зараз будуть дуже потрібні.

Робота на соляному майдані не припинялась і вночі. В печах палахкотів вогонь, біля казанів і сковорід орудували солевари, ропники підносили і підвозили на тачках відстояну в коритах ропу, дроворуби кололи дрова. Клекотіли казани, шерхотіли копистки об днища сковорід, і рідко чувся тут людський голос. Під наглядом пригінчих підневільні працювали тяжко, надривно. Мовчазні, до всього байдужі.

Густий їдкий дим стелився низько над землею, від озер на берег повзли тумани, і місячне сяйво не в силі було розігнати гнітючий морок, що звисав над тихою долиною.

Довгий ряд возів простягався від воловень аж до соляних шоп. Долу опущені дишлі – війя, лежать розкидані ярма, батоги та налигачі звисають з лютень – валка на спочинку.

Кожен чумака повинен був спати біля свого воза. Але ж ніч ще попереду, а городищем і на майдані ходять такі дивні чутки та розмови, що не до снання. Он біля воловни, у закутку, зібрались чумаки, солевари. Скільки їх там... Десятки, а може, сотні. Густа тінь розлогих кленів ховає людей від злого стороннього ока. Розмови ведуть напівголосно, пошепки. Розповідає дроворуб, який щойно був на дворищі управителя, бачив посланців гетьмана і чув, що вони прибули у Тор по сіль.

– А я розкажу вам про слова гетьмана Богдана, – сказав чумака, підвівшись з землі. – В дорозі чув я, ніби гетьман закликає всіх козаків і селян

ставати на бій з панами-ляхами волю здобувати...

– Еге ж, то правда, – ствердив Гришуня Звонарьов. Він сидів у бочці, наповненій доверху водою. І це нікого з присутніх не дивувало. Всі знали: за наказом наглядача Фролки Сутугіна Гришуню сьогодні відшмагали різками. Дали тридцять ударів по спині. Різки були намочені в ропі. Рани ятрилились, тіло проймав нестерпний біль. Чумаки облили товариша водою, а потім посадили у кадуб відмокати.

– Правда, братці! – повторив Звонарьов. – Є таке слово. В універсалі писане. І там, на Україні, уже тріщать панські кістки, б'ють там шляхту... І те правда, що посланці гетьмана прибули до нас по сіль. Так допоможемо нашим братам сіллю! А може, й ще чим... – Звонарьов рішуче звівся на ноги, вода з кадуба хлюпнула на землю, в калюжі заграли сріблясті місячні іскри і згасли. Не вилізаючи з бочки, Гришуня розказував, як він познайомився з посланцем гетьмана. А потім уже на дворіщі в управителя чув розмову про сіль.

– Допомогти треба...

– Аякже... – загомоніли в гурті. – Свої ж люди...

– Слухай!.. – почулося голосне, протяжне. – Наказується готувати вози. Чумакам запасатись усім потрібним в далеку дорогу. Сіль забирати з крайньої шопи. – Високий, в чорній киреї оповісник, тримаючи поперед себе жезла, поволі обходив курені, воловні, обори і проголошував наказа.

Люди під кленами притихли. Коли тягуче «Слухай!» віддалилося, почали вставати і підходити до своїх возів, куренів. Зав'язувалась жвава розмова. Висловлювалась радісна думка, що, напевне, чумацькі валки цей раз підуть на Україну.

Вже четверту ніч запорожці проводили в гаю за околицями городища. Тут було затишно, зручно. Поблизу протікала ріка, на луках привільно випасалися коні. Повз гай проходила дорога, можна було простежити, хто в'їжджає і хто виїздить із города.

Сонце зайшло. Ніч облягала землю. З ріки тягнуло прохолодою. Завмирили денні голосні звуки, натомість народжувались нічні, притишені, таємничі. Над сонним гаєм підіймався збляклий місяць. І, ніби вітаючи його появу, обізвались нудним завиванням вовки, реготом і плачем – сови, а на сторожовій вежі в Торі десять разів ударили у дзвін.

Біля жевріючої ватри сидів Юхим Головань. Трохи далі від нього Лесько білував зайця. На жару пріла мамалига. Головань мав пильнувати казанка. Але він зовсім забув про те вариво. Сидів глибоко задуманий. А думати було про що. За ці дні запорожці вже тричі відвідали управителя в його резиденції. Він приймав посланців дуже люб'язно, запрошував до господи, частував вином заморським, медом і вів довгі розмови. Все розпитував про події на Україні, про Хмельницького та про походи, бої з поля-

ками. Коли ж запорожці наvertsали розмову про сіль, Курбатов відповідав коротко, ухильно. А все ж запевняв, що всі наявні в Торі запаси підуть на Україну.

А на майдані творилось щось незрозуміле. Валки вантажились здебільшого вночі і невідомо куди зникали. Запорожці виявили: готові в дорогу вози схороняються в лісі, а куди їх направлять – невідомо.

«Невже отак, з пустими руками і доведеться повертатись? – думав занепокоєний Головань. – А що скаже гетьман? А товариство?.. Скажуть, прозвали Голованем, а він без розуму. Нікчема. Тюхтій. Очима бачив, на добрі тому сидів, а взяти не зумів...»

– Лесь!

– Грицько, ти? – почулося притишене.

Із кущів бузини та ожини, які росли на березі ріки, вийшов Звонарьов. Юнаки зустрічались майже щоночі й довго вели свої розмови. Старий Юхим уже не заперечував проти зустрічей.

На цей раз солевар приніс дуже неприємну звістку. Цієї ночі, на світанку, валки возів вирушають у дорогу. Тільки дорога їм на схід, а не на захід.

– Зараз у городищі нишпорять купці з Астрахані, – запевняв Гришуня. – А з ними мудрує Фролка Сутугін.

– Рушаймо до управителя, – запропонував Лесько. – Тоді будемо знати, що нам робити...

– А коли там що не так, – додав багатозначно Звонарьов, – тоді ми самі повернемо вози туди, куди треба. Чумаки і солевари з нами. Хай Фролка лютує.

– Забороняю! – заgrimів гнівно Головань. – І думать про таке забороняю! – Хоча йому самому припала до душі така думка. Сіль-бо треба вивезти звідсіля за всяку ціну.

Через кілька хвилин запорожці були на дворищі управителя. Він довго відмовлявся приймати пізніх відвідувачів, але нарешті погодився на розмову.

Напівтемна, освітлена лише однією свічкою, кімната здавалась занадто великою і похмурою. Розставлені попід стінами впритул низенькі, з високими спинками стільці нагадували неоковирні пеньки. Посеред кімнати широчезний і теж низенький, завалений химерними фігурами та дрібничками стіл. В кутку піч з високою челюстю. Хоча надворі і в кімнаті було тепло, в печі горіли дрова. Курбатов сидів навпочіпки з простягнутими до вогню руками.

– Низький уклін пану воєводі в його домі, – почав Головань, знімаючи шапку, – щиро просимо вибачення за турботу, але ж було б нечемно не відвідати пана воєводу перед нашим від'їздом і не подякувати за гостинність.

Здивований Лесько аж ойкнув від почутого.

– До того ж у нас до пана воєводи є невеличка справа, – вів далі Головань. – Вози з сіллю уже зрихтовані. Стоять зараз у лісі. Отож уклінно просимо лише визначити, скільки їх там, тих возів, вирушає на Україну. І все те просимо зазначити в цидулах – відповідних грамотах. Одну цидулу ми відвеземо ясновельможному пану гетьману Богдану Хмельницькому, а другу – його вельможності пану чугуївському воєводі Федору Хлопову, в якого будемо гостити.

Тепер уже ойкнув від здивування управитель. Він рвучко підвівся, хвилину постояв, потім заходив по кімнаті задуманий, як видно, розгублений. Учора та й сьогодні йому доповідали наглядачі про те, що в городищі занепокоєння, холопи читають якийсь універсал гетьмана Богдана і чумаки настроєні рушати з возами лише на захід. І до всього того і ці посланці лякають чугуївським воєводою...

Курбатов рішуче підійшов до столу, тричі вдарив чимсь дерев'яним об залізну покришку. В ту ж мить з'явилося троє челядників. Одному з них управитель наказав покликати Фролку Сутугіна, а два заходилися світити в кімнаті свічки.

Довготелесий не забарився з'явитись на виклик. Він був, як видно, в хорошому, піднесеному настрої. Але, побачивши запорожців, раптом спохмурнів, знітився.

– Завтра вирушаєте? – запитав Курбатов.

– Завтра, – відповів Сутугін, вклоняючись.

– Скільки возів йде на Москву?

– Дві валки, а всього півста.

– А решта?

Сутугін зблід. Угнув голову. Мовчав.

– Скільки решти возів, питаю! – підвищив голос управитель.

– Возів буде понад двісті, – не витримав Лесько.

– Так, так... – забелькотів розгублений наглядач. – та ми ще зараз вантажимо, підраховуємо, – найшов нарешті що сказати.

Курбатов знову забігав по кімнаті, кружляючи, заходив повз Сутугіна, запорожців, не звертаючи на них жодної уваги, ніби в ці хвилини їх тут не існувало; нарешті він зупинився біля наглядача.

– Півста на Москву. А решту – на гетьманщину. Виряджатиму сам. Іди, – наказав коротко. – Коли вирушатимуть в дорогу, мене сповістиш, чуєш! – крикнув уже вслід Сутугіну.

Головань і Лесько, посміхаючись, багатозначно презирнулись між собою. Курбатов помітив і теж посміхнувся.

На сторожовій вежі били чотири удари. На дворіщі вчулося тупотіння і іржання коней. До ганку підкочували ридвани.

– Прошу панів послів не турбуватися. Грамоту його ясновельможності пану гетьману буде написано, - уже прощаючись, запевнив управитель.

І справді, таку грамоту посланці одержали. Але вона їх уже мало цікавила. Того дня на світанку нескінченні валки возів із сіллю вирушили на захід, на Україну.

1954 р.

Питання за змістом оповідання “Універсал гетьмана Богдана”:

1. У якому році було написано оповідання “Універсал гетьмана Богдана”? (Відповідь: у 1954 році)
2. Де їхали два вершники? (Два вершники їхали по степу)
3. Зачитайте опис вершників. (від слів: „На передньому – літній козак, із обличчям...”)
4. Куди лежала дорога вершників? (Дорога вершників лежала до Сіверського Дінця)
5. Як звали вершників? (Юхим Головань і Лесько Ожеред)
6. Якою була дорога для козаків? (Важкою: болота, ліси)
7. Що найбільше пильнували ці козаки? (Козаки пильнували свої шапки, бо в них були зашиті важливі папери від гетьмана Богдана)
8. До чого закликали універсали гетьмана Богдана? (Універсали закликали підійматися всім на боротьбу, визволятися від шляхетської неволі)
9. Скільки часу подорожували ці козаки? (12 діб)
10. Яка чудова картина вимальовувалась перед козаками? (безкрайній степ)
11. Хто зустрів козаків ? (Сторожа)
12. Куди приїхали козаки? (Козаки приїхали в місто Тор (зараз Слов’янськ))
13. Де опинились вершники через півгодини? (Вершники опинились біля ріки з крутими берегами, довгими спорудами, житловими будівлями, куреннями, палаючими печами-солеварнями)
14. Що розглядали козаки? (Козаки розглядали не бачений досі промисел, казани, сковорідки)
15. На кого була звернена увага козаків Юхима Головатого і Леська Ожереда? (На виснажених робітників, напівголих, босих)
16. Що трапилося з одним із робітників? (Він не витримав важених коряк (ківш), хитаючись, упав на землю)
17. Що почав робити наглядач? (Наглядач підбіг до солевара, почав бити ногами, а інший робітник кинувся на наглядача, штовхнув його)

18. Чому наглядач почав бити по залізній сковороді? (Очунявшись, наглядач підвівся з землі та почав кликати на допомогу)

19. Як добралися козаки до резиденції управителя? (Разом із сторожею)

20. Опишіть зовнішній вигляд управителя. (Це був невеликий на зріст, дебелий, уже в літах чоловік...)

21. Що розповів управителю довготелесий наглядач Фролка Сутугін? (Що Гришка Звонарьов накинувся на нього, Сутугіна, і бив ногами, а цей невідомий, Лесько, допомагав йому)

22. Що Головань подав управителю? (Подав жовтий аркуш від Богдана Хмельницького, а Лесько дав грамоту чугуївського воєводи)

23. Що просив прочитати ще раз управитель? (Управитель просив прочитати те місце у грамоті, де гетьман просив завозити торську сіль на Україну)

24. Чим обіцяв платити гетьман за сіль? (Сріблом і золотом)

25. Чому Сутугін був стурбований і незадоволений? (Бо небезпечно: коли хоче Хмельницький сіль, то хай свої вози споряджає на Тор)

26. Що задумав Сутугін? (Сутугін вирішив везти сіль на Москву, а решту – на Воронеж, Астрахань; обманути управителя, бо той не знав, скільки є ще запасів солі)

27. Скільки годин працювали солевари? (Солевари працювали і вдень, і вночі)

28. Яким промислом займалися чумаки? (Вони споряджали свої вози, щоб везти сіль)

29. Як постраждав солевар Грицуня Звонарьов? (Грицуня був побитий 30 разів по спині різками, намоченими в ропі; його посадили товариші в бочку (кадуб) відмокати)

30. Що розповів людям Звонарьов? (Звонарьов розповів людям, що прибули посланці від гетьмана по сіль і розповіли про повстання на Україні)

31. Де проводили ніч запорожці? (Запорожці проводили ніч у гаю за околицями міста (городища))

32. Що помітили запорожці? (Запорожці помітили, що валки вантажились уночі й невідомо куди зникали. Вози ховалися в лісі, а напрямок був невідомий)

33. Яку звістку приніс Звонарьов? (Валки возів із сіллю вирушають дорогами на схід, а не на захід)

34. Що запропонував Лесько? (Лесько запропонував іти до управителя і розповісти про зібрані вози)

35. Що Головань розповів управителю? (Головань сказав, що вози з сіллю вже зібрані в лісі, а скільки їх там, ніхто не знає, бо треба відзначити в грамоті)

36. Як повів себе управитель? (Управитель здивувався, був розгублений)

37. Для чого управитель покликав Сутугіна? (Управитель покликав Сутугіна, щоб дізнатися, скільки зібрано возів. Сутугін сказав, що дві валки на Москву, а всього півста, а потім сказав, що валок понад 200)

38. Що підписав управитель? (Управитель підписав грамоту на сіль, і козаки поїхали на захід на Україну)

39. Чого боявся управитель? (Управитель боявся повстання і крадіжок)

40. Чим вам сподобалось оповідання “Універсал гетьмана Богдана”?

Домашнє завдання.

Перечитати оповідання П. Байдебури „Універсал гетьмана Богдана”, скласти простий план до тексту, підготуватися до тестових завдань за оповіданням.

Література:

1. Романько В. І. Література рідного краю. – Донецьк, 1995. – С. 31 – 36.
2. Байдебура П. Вогонь землі. Роман. Оповідання. – К.: Дніпро, 1979. - 494с.
3. Волошко Є.М. Двічі ювілейний // Байдебура П. Вогонь землі. Роман. Оповідання. – Донецьк: Донбас, 1981. – С. 5 – 10.
4. Федорчук М.С. Павло Байдебура. Монографія. – Донецьк, 1962.
5. Байдебура П. Вибрані твори. Спогади про письменника. дослідження творчості. Уклад. Ю. Байдебура. За загал. ред. проф. А. Загнітка. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 220 с.

**Тестові завдання до уроку № 4 за оповіданням
“Універсал гетьмана Богдана” (варіант 1)**

I рівень:

1. Козаки мали імена:
  - а) Юхим і Лесько;
  - б) Богдан і Курбатов;
  - в) їхні імена невідомі.
2. Козаки в'їхали у місто:
  - а) у Москву;
  - б) у Тор;
  - в) у село;
3. Козаки розвозили:
  - а) тканину;
  - б) папери;
  - в) вугілля.
4. Козакам потрібні були:
  - а) цукор;
  - б) гроші;
  - в) сіль.
5. Козаки заступилися за
  - а) солеварів;
  - б) будівельників;
  - в) наглядача.
6. Прохання козаків не хотів виконувати:
  - а) наглядач;
  - б) пан;
  - в) селянин.
7. Козаки досягли того, чого хотіли:
  - а) так;
  - б) ні;
  - в) тільки наполовину.

II рівень

8. Чому солевари допомогли козакам?
9. З якою метою П. Байдебура написав оповідання “Універсал гетьмана Богдана”?

III рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

10. Зображення дружби і взаємодопомоги між козаками і солеварами.
11. Завдання гетьмана Богдана.
12. Юхим і Лесько – відважні козаки.

**Тестові завдання до уроку №4 за оповіданням
“Універсал гетьмана Богдана” (варіант 2)**

I рівень

1. П.А. Байдебура народився і помер
  - а) 1890-1917;
  - б) 1901-1985;
  - в) 1870-1924.
2. П.Байдебура написав
  - а) понад 30 книг;
  - б) понад 20 книг;
  - в) понад 15 книг.
3. Оповідання “Універсал гетьмана Богдана” було написане
  - а) 1954;
  - б) 1955;
  - в) 1956.
4. Головних героїв оповідання “Універсал гетьмана Богдана” звали
  - а) Микола і Петро;
  - б) Ігор і Санько;
  - в) Юхим Головань і Лесько Ожеред.

II рівень

5. Які твори письменника зображують життя шахтарів?
6. Які твори П.Байдебура присвятив дітям?
7. Що найбільше пильнували козаки Юхим і Лесько?
8. До чого закликали універсали гетьмана Богдана ?
9. На що була звернута увага козаків Юхима Головатого і Леська Ожереда?
10. Чого боявся управитель солеварів?
11. Чим сподобалось вам оповідання “Універсал гетьмана Богдана”?

III рівень

12. Написати твір на одну з поданих тем:
  1. Образи козаків із оповідання П.Байдебури “Універсал гетьмана Богдана”.
  2. Образи солеварів із оповідання П.А.Байдебури “Універсал гетьмана Богдана”.
  3. Зображення дружби і взаємодопомоги між козаками і солеварями за оповіданням П.Байдебури “Універсал гетьмана Богдана”.

Урок №5

Тема: Оповідання донецького письменника Івана Омеляновича Білого про дітей шахтарського краю. “Під старим териконом”. Реалії шахтарського селища. Розкриття внутрішнього світу Сашка Наливайка та Ігоря Крученюка.

Доброта і сердечне ставлення Санька до природи. Осудження жорстокості і підступності Ігоря Крученюка. Поглиблення поняття про портрет героя.

Іван Білий (нар. 1942)

Білий Іван Омелянович народився 25 березня 1942 р. у селі Чистоголівці Чорнобильського р-ну Київської обл. Навчався в будівельному училищі №3 м. Донецька, працював два роки слюсарем. Після служби в армії закінчив філологічний факультет Донецького державного університету (1970 р.). Завідував бюро пропаганди Донецької обласної організації Товариства охорони пам'ятників історії та культури, редагував шахтарську багатотиражну газету.

Протягом багатьох років був відповідальним секретарем, а також очолював відділ української літератури журналу «Донбас». З 2001 по 2005 р. – відповідальний секретар Донецької організації Національної Спілки письменників України.

Його перу належать збірки «Досвіток» (1969), «За калиновим жаром» (1972), «Передмістя» (1976), «Пізні райдуги» (1981), «Біля вишневого вікна» (1990), «Журавлині мости» (2002), «Цікава арифметика для Галинки і Петрика» (2004); книжки оповідань «За горою, за крутою» (1984), «Рання дорога» (1987), «Перші розстані» (1984); книга прози «Де кленом світ зійшовся» (2004); підручники для дітей «Сходинки» (1995), «Лесенка» (1997), «Сходинки-2» (1998).

Член Національної Спілки письменників України з 1973 р.

ПІД СТАРИМ ТЕРИКОНОМ

Ще зранку, по дорозі до школи, Санькові нетерпілося кудись приткнути портфель і податися під терикон, де з початком весни щодня збирається товариство таких, як і він, збитошників: кращого місця для дозвілля та ігришів годі й шукати в їхньому шахтарському селищі.

Терикон був старий, залуб'янілий, знизу порослий диким різнотрав'ям, приземкуватими татарськими кленами та кущами жовтої акації, що з кожним новим подихом весни дерлися все вище й вище; однак до верхівки

було ще далеко, та й не так просто туди забратися, це тільки вони, пацани, мов заправські альпіністи, штурмують його на день по кілька разів.

Ох і далеко видно з терикона, все їхнє селище - як на долоні. Та що там селище, місто можна розгледіти, а до нього ж буде верст двадцять. Це так сказав - до города двадцять кілометрів - водій автобуса, коли їхній четвертий клас під час зимових канікул їздив у театр на виставу "Малий і Карлсон".

Кепські були цьогорічні зимові канікули, бо хіба ж то діло, як землю снігом лише притрусило. А терикон так і зовсім стояв голий, підставивши вітрам свої руді боки. А бували ж такі зими, що з його підніжжя на санчатах вволю гасали. Особливо добре спускатися з того боку, до якого прилягає стадіон: там і поверхня покатиша, і каміння та куців менше. Мчиш, було, аж до самих воріт стадіону.

Однак до школи Санькові довелося йти, бо куди ж дінешся, треба, та й мати в нього щодо цього строга: якщо дізнається, що прогуляв бодай один урок, всипле вона тоді йому березової каші. А потім буде і сама плакати. Оце для Санька - найгірше, материні сльози в сто разів болючіші від тих її стусанів. І завжди при цьому батька згадує, який загинув у шахті тієї осені, коли Санько пішов у перший клас: мовляв, аби він був живий, то все було б інакше. Хтозна, може, й так, але він, Санько, хіба міг би стати іншим? Яким народився, таким і залишиться. Ось тільки хіба що виросте, так це ні від кого не залежить, це само собою відбудеться... Авжеж, виросте, хоча він зараз трохи й нижчий від своїх ровесників. Ну ще у нього голова рудувата, але з часом і вона потемніє, і не будуть його прозивати рижим, - про це й мати каже.

Після школи, зробивши сяк-так уроки (ввечері у присутності матері ще раз до них повернеться), Санько перевдягся в стареньку джинсову курточку, взув кеди, бо ж гратимуть у футбол, і нарешті вирвався на волю. Правда, у нього справжнього м'яча немає, а гумовий, за шістдесят копійок. Нічого, ним теж можна грати, і не жалко, якщо й поб'ється чи проколеться об якийсь шпичак, а бемкає він гучніше, ніж футбольний - аж у степ, де синіють лісосмуги, луна дострілює, лякаючи чорних граків, що здіймають тоді там цілий базар.

Санько не йде, а біжить, легко, з підстрибом, по вже витверділій після весняних дощів дорозі, висипаній навпроти дворів жужелицею від згорілого вугілля, а попереду нього, теж з підстрибом, котиться синій з червоно-білою смужкою м'яч.

За крайніми дворами увсібіч розбігається кілька стежок; Санькові треба звертати праворуч, але він на хвильку заточився, вгледівши за кілька кроків двох хлопчаків, що подибали в поле. Він упізнав їх: то були третьокласники із сусідньої вулиці.

- Агей, куди ви?! Ходіть у футбол! - голосно крикнув навздогін.

Хлоп'ята обернулися, один змахнув рукою, блиснув над головою склянню баночкою.

- Ні, ми ловити павуків! - долетіло до Санька.

- От дурні, і навіть їм оті павуки, - сказав Санько вже про себе осудливо, хоча (згадав), як був менший, то й сам ходив на цей промисел. Ось такої пори на ще голій, ледь прогрітій землі знаходив темну дірочку й опускав у неї нитку зі скатаною на кінці кулькою пластиліну або смоли. Посіпавши туди-сюди ниткою, витягував на світ божий худого після зимової сплячки павука, що застрягав лапками у липучці. Щоправда, проробляв це він усього кілька разів, так і не побачивши, як павуки один одного поїдатимуть у закритій банці, - заради цього і затівалося на них полювання. Надивившись зблизька на їхні хрестаті спинки, Санько знімав капронову кришку і випускав павучків на волю цілими и неушкодженими: дочекатися трагічного фіналу йому не вистачало терпіння й мужності, а може, жалко ставало: як-не-як, живе створіння, хоч і не викликає особливих симпатій...

А от Ігор Крученюк - зараз він ходить у шостий клас, - котрого всі прозивають Крученим (і батька його - теж), так той їх нещадно нищив. Розкладе вогник, знайде підходящу розсошку, щоб можна було затиснути банку, або дротом прив'яже її до хворостини, і підсмажує павучків над полум'ям. А вже вони тоді таке виробляють, такі плетуть викрутаси, що й дивитися страшно.

Та Санько й не дивився, він мовчки повертався і йшов геть, ненавидячи не тільки Крученого, а і його батька. У такі хвилини Санько згадував свого батька, Івана Наливайка, твердо вірив, що саме з вини Крученого-старшого він загинув: про це йому відомо не лише із слів матері, а й від людей, які завжди все знають. У ремонтній зміні, коли готували лаву до видачі вугілля, Крученюк (у той час він працював електрослюсарем) необачно натиснув пускову кнопку лінії, а Саньків батько якраз закріплював привод конвеєра... Як там було достеменно, хтозна, але кажуть, що той привод і надавив на смерть Наливайка...

Одного разу Санько не стерпів і сказав Ігорю: "А коли б тебе ось так на вогонь, то як би ти почувався, добре б тоді було чи ні?" Той глянув на нього здивовано і розсміявся, а потім зробився лихий, як чорт, і сказав, щоб він за ним більше у степ не валандався. "Ну й не буду!", - відказав з гідністю Санько і після того й справді вже не тривожив земляних павучків.

Від крайніх дворів селища до терикона було метрів триста, і Санько знову припустив бігом, наздоганяючи м'яч, відтак вихопився на стадіон, уже де-не-де по краях взеленений молодими травинками, бокаса, немов молодий півник, обігнув півколо, кілька разів буцнув м'ячем у пусті воро-

та. І зупинився, переводячи дух і оглядаючись навкруги.

На стадіоні поки ще не було нікого, проте Санько знав напевне, що ось-ось хтось із його вуличних друзів має з'явитися. Треба тільки часинку почекати. А під вечір і взагалі тут буде кишма кишіти.

Санько взяв у руки м'яч і знічев'я пройшов під териконом, де трохи збоку, серед іще оголених кущів, виділялася ошатна вербичка, геть чисто обвішана гірляндами жовтих котиків, тому здалеку примітна своєю весняно-врочистою красою. Через те, що вербина росла осібно, була одна така, вона мимохіть викликала здивування - ніби опинилася тут випадково. Санько торкнувся пальцями пухких котиків, а затим, зажмурившись, понюхав їх, умокнув свій кирпатий носик в жовтий прохолодний пилок: запаху майже не відчув, однак повіяло чимось лоскотно-приємним, немов дихнув в обличчя свіжий вітерець.

Проте погода стояла тиха, якась аж млосна, - може, тому, що небо ще не зовсім висвітлювалося, не звільнилося від синіх хмаристих завоїв, які важко облягли степові горизонти і десь там далеко напувають землю прямими дощами, поширюючи аж сюди дух розіпрілої ріллі. Та це, либонь, тільки тут, внизу, анішелесь, а коли піднятися на терикон, то ще й як буде вітряно. І Санькові враз закортіло ковтнути тієї горішньої прохолоди, остудитися. Наступної хвилини без особливих зусиль він уже дерся туди, звідки можна стягнути зором так далеко, що аж очам боляче стане.

Втім, на самісіньку зализану вітрами маківку терикона Санько не став підійматися, а зупинився там, де останній кущик акації вчепився корінням у затверділий шар породи. Це було десь на середині укусу. Присів на плесканий камінець-плитняк, виданий із породою на-гора, що ним колись шахтарі не тільки обносили свої присадибні ділянки, а й будували з нього житла, - і став спостерігати, що діється довкруг. Ось праворуч виступає край колишнього шахтного двору, тепер там розміщується автопарк, видніється різноманітна техніка: крани, бульдозери, машини; снують поодинокі постаті людей.

А за шахтним двором простягся радгоспівський сад; він іще німий, голий, ледь повитий бузково-попелястою димкою, і тому якийсь розпливчатий і ніби несправжній.

За садом височать багатопверхові будинки нового мікрорайону, який ще продовжує будуватися. Санько, напруживши зір, уловлює, як баштові крани метляють довгими стрілами, підіймають вантажі. Скоро й їм повинні виділити нову квартиру в одному з тих височених красенів: мати казала, що вже в цьому році має підійти їхня черга, ось тільки висловила побоювання щодо кількості кімнат - чи дадуть дві, - бо ставили їх на чергу ще тоді, як був живий батько. Мати у Санька - дільничий нормувальник, працює в шахтоуправлінні, до складу якого колись входила і шахта 4-біс, годува-

льниця їхнього селища, і вже років п'ять, як вона виробилась, і майже всі шахтарі, у тому числі і покійний батько, були переведені в інші забої.

Нещодавно сусідка Муся, що часто заходить до них і з ділом і без діла, порадила: "А ти виходь заміж, то , може, ще й три кімнати вигадасш... "Так мати їй дала доброго відкоша: "Це ти любиш скрізь і всюди вигадувати, а нам воно ні до чого. Нам із Саньком і без женихів любо . А квартиру дадуть... Дадуть двокімнатну, і будемо в ній ми не одні, - буде з нами жити пам'ять про нашого батька, який теж її заробляв, правда ж, сину?.."

То мати гарно сказала: "Буде з нами жити пам'ять про батька". Тоді у Санька від цих слів аж у горлі гаряче зашкребло.

"Ех, скоріше б нову квартиру, і щоб поверх нам дістався аж самий що не є вищий, це ж тоді дивися з балкона навкруги скільки твоїй душі заманеться, не те, що ось зараз, на териконі ..."

Санько так замріявся, що коли перевів погляд униз, на стадіон, то побачив там двох своїх ровесників, Мишка і Діму: вони котили поперед себе величезний скат, а поряд потихеньку їхав на велосипеді не хто інший, як Ігор Крученюк. Ось він порівнявся з воротами, зупинився, а затим перекинув велосипед на землю і пристав до хлопців. Тепер уже втрьох вони штовхали скат, штовхали в напрямку терикона, туди, де не було кущів і взимку малеча спускалась на санчатах.

- Ф'ю! - підводячись, свиснув Санько зі своєї засідки, немов Соловей-розбійник. Відтак щосили крикнув: «Ловіть!» - і вдарив ногою м'яч. Описавши красиву дугу, м'яч упав десь там унизу, прошарудів сухим бадиллям.

Усі втрьох звели голови, глянули на Санька, проте скат не залишили, а продовжували поволеньки виштовхувати на узвишшя.

"І що то вони затіяли?" - взяла цікавість Санька, і він бочком, опираючись на праву ногу, аби не зірватися, посунувся їм назустріч.

Метрів за тридцять від землі покатий бік терикона переходив у заглибину, такий собі підковоподібний уступ, який сніжної зими, коли можна було спускатися на санках чи на лижах, правив хлоп'ятам за стартовий майданчик. Саме сюди трійця і викотила старий скат, що колись належав трактору "Беларусь" і якимось чином опинився за територією автопарка.

- Що, хочете шурнути вниз? - стрибнув Санько до хлопців на уступ.

- А, це ти, рижий, - сказав недбало Ігор. - Шурнем, аякже, але не так, як ти собі уявляєш. - І до хлопців: - Хто з вас перший, чи, може, вже передумали, злякалися? Я сам би котнувся, але не вміщуся... Та це зовсім просто, залазиш в дірку і впираєшся у скат ногами й спиною. Ось так. - І він скрутився в клубочок, уткнувся у коліна. - Головне, зразу не випасти, а там уже відцентрова сила своє зробить... Давай ти, Шнурок, - звернувся по-вуличному до Мишка.

- Ні, - хитнув той головою, - нехай перший Діма. Він нижчий за мене,

у нього вийде - тоді й я спускаюся...

- Ну, дивись, на велосипеді не дам покататися, якщо здрейфиш, - погрозово сказав Ігор.

За своєю натурою Діма був мовчуном, і тому без зайвих слів сунув голову в дірку ската. Поки він, покруктуючи, вмощувався, Кручений твердо тримав колесо. Йому допомагав Мишко. А Санько так само стояв поряд, спостерігав, не наважуючись і собі встряти в цю затію, що раптом його теж зацікавила.

- Готово, можете пускати... - натужно, десь собі у живіт видавив скручений бубликом Діма.

Ігор увесь напружився, гострим оком прицілюючись униз, і несильно, але рішуче штовхнув скат.

Від того, що сталося, хоч це й не було несподіванкою для Санька, у нього аж у грудях похололо. Він подався вперед, на край уступу, охоплений тривогою за Діму. А скат уже був далеченько внизу, його обертви вже затухали, втрачали інерцію, і, вильнувши туди-сюди, він завалився на землю за кілька кроків від футбольних воріт.

Кручений стрибонув перший, а за ним і Мишко з Саньком майже з'їхали на задніх з терикона. Поки вони бігли, з-під колеса вибрався Діма і тепер стояв, похитуючись, і, мов заведений, метляв головою.

- Що, вдарився? - вихопився наперед Мишко.

- Ух, здорово! - пробубонів Діма і глянув округлими, позеленілими очима.

- Ну, я ж казав, що це номер гідний циркової програми, а ви боялися, - торжествуюче прорік Ігор, так ніби оце він стонадцять разів на шаленій швидкості прокрутився в чортовому колесі. Розпорядився: - Тепер, Дімо, можеш на велосипеді проїхати два, ні, три круги навколо стадіону. А ти, Шнурок, гайда наверх, побачимо, який з тебе герой. Та колесо, колесо підіймай, не одному ж мені штовхати...І так скажіть спасибі, що допомагаю, яка мені з цього насолода...

- Може, Санько спробує, а то у мене щось живіт заболів, - скривився Мишко, косуючи поглядом на кущі, туди, де їх було густіше.

Проте Ігор заперечив:

- Знайшов сміливця! Рижий навіть павуків боїться - нагадав про колишній випадок у степу. - Ні, він не зуміє. ..Еге ж ні?

- Зумію! - вирвалось у Санька несподівано не тільки для Крученого, а й для самого себе. А коли вже вирвалось, то назад відступати нікуди, і він повторив тоном, в якому прозвучали якщо не виклик, то рішучість. - Зумію, ось побачиш, зумію!

- Ти? Зумієш? - роблено подивувався Ігор. - Ану ж давай...

Діставшись уступу, вони трошки перепочили, бо ж захекались, поки

знову виштовхували наверх важкеньке гумове колесо. Та ось Кручений скомандував:

- На старт!

Санько спритно переломився у спині і вже наступної миті, немов равлик, стримів у порожнині ската, що його тримали Ігор і Мишко (Діма залишився внизу біля велосипеда, однак чомусь не поспішав скористатися дозволом господаря об'їхати три рази довкіл стадіону. Задерши голову, він слідкував, що діється нагорі).

Ігор Кручений потім казатиме, що все зіпсував Шнурок, який без нього раптом ткнув колесо, і воно передчасно зірвалося, змінивши напрямок. А Мишко, навпаки, запевнятиме, що він і пальцем його не торкнув, що все робив Кручений...

Як би там не було, але скат, що стояв на самій кромці уступу, несподівано вирвався з їхніх рук і шугонув туди, де густо росли кущі і лежали в торішньому сухому бадиллі гострі кавалки породи. Можливо, сам Санько посприяв цьому: подавшись уперед, вагою свого тіла зрушив колесо з місця, а Ігор з Мишком не встигли його підправити, лише навздогін руками змахнули.

Вони не почули, як десь там, у кущах, серед тріскотняви гілок, скрикнув Санько... А ось Діма, що спостерігав унизу, почув і перший кинувся на той болюче-зляканий зойк, в якому розібрав:

„Ой, мамочко!..”

Санько лежав непорушно, викинувши стрімко праву руку, лежав серед зотлілої хворостяної Чухри, ніби підклав її під бочок, щоб не простудитися на ще сирій землі. Та свіжозламаний молодий кленок і кілька сірих каменюк, які випинались крізь сухе гілляччя, наводили на зовсім іншу - страшну думку, навіть коли б ти не знав, що саме скоїлося тут хвилину тому.

І малі пройдисвіти зрозуміли: сталося щось лихе.

- Гляньте, гляньте, кров на голові! - озвався Мишко хлипуче-тремтячим голоском, що ось-ось міг перейти у плач.

- Може, він убився? - сіпнув Діма за рукав Ігоря, але той ніби закам'янів: не міг ступити бодай кроку чи вимовити слово.

- Будьте тут, я зараз в лікарню!.. - крикнув Діма і кинувся вниз. Вибіг на стадіон, поминув велосипед, про який, напевне, забув (а може, більше довіряв своїм ногам), круто звернув на стежку і щодуху припустив у напрямку селища.

А через деякий час машина «швидкої допомоги» привезла Санька в районну лікарню - у селищі був лише медпункт, куди меткий Діма і приніс звістку про нещасний випадок, що стався з його товаришем під старим териконом.

Два дні лікарі виборювали для Санька життя, і не просто життя, а щоб не став калікою. А коли вони перемогли, коли нарешті криза минула, до сина пустили матір, Віру Максимівну. Всього на кілька хвилин.

Сиділа біля Санька і ковтала сльози, а він тримався за її руку і не зовсім розумів, чого вона плаче.

- Ні, це їм, Крученим, так не минеться, - схлипнула. - Я сьогодні ж піду до прокурора. Чоловіка вбили, а тепер і за сина взялися... Ні, на цей раз я все зроблю, а так не залишу...

- Не треба, мамо, - раптом заговорив Санько. Голос його був кволий, дещо винуватий, але настійливий. - Не треба, я сам захотів прокотитися в колесі. Ігор не давав... Їй -богу, ось запитай хлопців. І мені вже не боляче.

Віра Максимівна хотіла, було, заперечити синові, не погодитися з ним, але чи то вчасно збагнула, що не можна зараз його тривожити, чи стала на заваді медсестра, яка зайшла до палати - час побачення вже скінчився, - і через те у неї ще сильніше стисло у грудях.

Питання за змістом оповідання:

- 1) Чому Санькові хотілося податися під терикон?
- 2) Зачитайте опис терикону. Звідки з'являються терикони?
- 3) Що було видно Санькові з терикона?
- 4) Як проводили хлопці зимові канікули?
- 5) Як ставилася мати Санька до пропусків уроків?
- 6) Що означало вирватися на волю для Санька?
- 7) Як виконував уроки Санько?
- 8) Чому Санько не пішов ловити павуків із третьокласниками?
- 9) Для чого потрібні чи не потрібні павуки?
- 10) Хто такий Ігор Крученюк? Як ставився до павуків Ігор?
- 11) Чому загинув батько Санька - Іван Наливайко?
- 12) Яку правду сказав Санько Ігорю?
- 13) Як поставився до вербички Санько?
- 14) Чому Санько поліз на терикон?
- 15) Що цікавило Санька за садом?
- 16) Ким була мати Санька?
- 17) Що порадила сусідка Муся мамі Санька?
- 18) Від яких слів мами у Санька в горлі зашкребло?
- 19) Кого побачив на стадіоні Санько?
- 20) Що штовхали Мишко, Діма та Ігор вгору на терикон і для чого?
- 21) Що запропонував хлопцям Ігор?
- 22) Чому першим спускатися на шині з трактора погодився Діма?
- 23) Як почував себе Санько, коли в шині летів вниз Діма?
- 24) Чому Мишко не захотів прокрутитися в шині?

- 25) Що сказав Ігор про Санька?
- 26) Яке прізвисько було у Мишка? Чи можна давати прізвиська?
- 27) Що сталося з Саньком?
- 28) Хто з хлопців викликав швидку допомогу?
- 29) Як боролися лікарі за життя Сашка?
- 30) Як поводитися мати Санька, Віра Максимівна, у лікарні, де знаходився Санько?
- 31) Чому Санько заспокоював маму? Хто винен у його травмі?
- 32) Як би ви вчинили, якби трапилася травма дитини?
- 33) Чи сподобалося вам оповідання "Під старим териконом"? Якщо сподобалося, то чим?
- 34) Чого навчає цей твір?
- 35) Що ви засуджуєте в оповіданні «Під старим териконом»?

Портрет (фр. Portrait) - зображення в літературному творі зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу обличчя людини, її одягу, взуття тощо. Портрет є одним із засобів типізації, а особливо індивідуалізації образу персонажа.

Уже зовнішній вигляд часто говорить про деякі риси вдачі людини. Здебільшого характер героя відповідає його зовнішньому виглядові (портретові). Але іноді, особливо у творах письменників-романтиків, зовнішність героя контрастує з сутністю людини. (Див. В.М. Лесин, О.С. Пулинець. Словник літературознавчих термінів. К: 1971, С.329).

Домашнє завдання:

1. Переказати оповідання.
2. Написати твір-мініатюру на тему: «Внутрішній світ Санька Наливайка» з оповідання І. Білого "Під старим териконом".

Література: 1. Білий І.О. Біля вишневого вікна. Поезії. - К: Радянський письменник, 1990.- 91 с.

2. Білий І.О. За горою, за крутою: Оповідання. - Донецьк: Донбас, 1984.-159с.

3. Білий І.О. За калиновим жаром. Лірика. - Донецьк: Донбас, 1976. - 63с.

4. Білий І.О. Передмістя. Поезії, Донецьк: Донбас, 1976. -63с.

5. Білий І.О. Рання дорога. Оповідання.-Донецьк: Донбас, 1987. -189с.

6. Білий І.О. Сходинок: Буквар-читанка. - Донецьк: Отечество, 1995. - 270с.

Тестові завдання до уроку №5

I рівень

1. Санькові захотілося податися під старий терикон, бо
  - а) пішов дощ;
  - б) іншого місця для дозвілля не було;
  - в) почався вибух.
2. Санькові видно було з терикону
  - а) усе їхнє селище ;
  - б) стадіон;
  - в) шахту.
3. Мати Санька до пропусків уроків ставилася так:
  - а) їй було байдуже;
  - б) сильно сварила;
  - в) била сина.
4. Вирватися на волю для Санька означало
  - а) піти в бібліотеку;
  - б) пограти у футбол;
  - в) покататися на велосипеді.

II рівень

5. Чому Санько Наливайко не пішов ловити павуків із третьокласниками?
6. Чому загинув батько Санька – Іван Наливайко?
7. Яку правду сказав Санько Ігорю?
8. Як поставився до вербички Санько?
9. Для чого хлопці: Мишко, Діма та Ігор - притягли шину?
10. Що сталося з Саньком, що він потрапив у лікарню?
11. Як боролися лікарі за життя Санька?

III рівень

Написати твір-мініатюру на тему: “Внутрішній світ Санька Наливайка в оповіданні І.Білого “Під старим териконом”.

8 клас

ПРОГРАМА

Урок № 1.

Популярні народні ліричні пісні нашого краю. „Дивлюсь я на небо та й думку гадаю”, „Цвіте терен”, „Повій, вітре, на Україну”, „Ой чий то кінь стоїть”, „Ой хмелю ж мій, хмелю”, „Ніч яка місячна, зоряна, ясна” та інші.

Вивчення однієї з пісень напам’ять.

Поглиблення поняття про зв’язок народної та літературної лірики.

Урок № 2.

Степова Донеччина у віршах поетів-земляків. М.Ф.Чернявський. „Сон велетня”. Ретроспективний показ у художній формі історії українського степу від давніх поселень скіфських кочівників, сарматів і греків до приходу у степи промисловості, добування вугілля. Застереження від руйнування екології краю. Символічне значення велетня-степу та його вікового сну.

„Степ і степ, один без краю...”, „Степ”. Реалістичне зображення у вірші спаленого сонцем степу. Пряме і переносне значення образів блискавки і грому, від яких просипається і оновлюється степ. Віра поета у відродження безмежних українських степів – рідної батьківщини. Щирі поривання ліричного героя до служби на користь рідного народу.

С.Ф.Черкасенко. „Вечір у степу”. Відтворення у вірші степової краси Донеччини. Співзвучність душевного стану ліричного героя зі станом природи.

Х.О.Алчевська. Вплив Б.Грінченка на становлення світогляду поетеси. „Пісня лілії”, „Голос життя”, „Липнева ніч”, „Сміття”. Майстерність пейзажних і інтимних замальовок.

„Омана”, „До Лазаря”, „Народний марш”. Роздвоєність світовідчуття поетеси – між прагненням гармонії та неприйняття життєвих потворностей. Віра в перемогу загальнолюдських ідеалів щастя і добра.

„Мені здається, все те снилось”, „До братів-земляків”, „Далеко-далеко від рідного краю”, „Моя мандрівка в Олексіївку”. Відтворення картин рідної Донеччини. Образ степу та його символічне значення. Посилення відчуття песимізму у творчості Х.Алчевської у 20-ті роки. Неоромантична тенденція у творчості поетеси.

Поглиблення поняття про ліричні твори.

Урок № 3.

Оповідання Б.Д.Грінченка та С.Ф.Черкасенка про шахтарську працю.

Б.Д.Грінченко. „Панько”. Відтворення в оповіданні праці та побуту донецьких шахтарів. Героїчний вчинок Панька, яким він рятує від смерті

своїх товаришів. Переконливе зображення письменником внутрішнього світу героя, лагідність його душі.

С.Ф.Черкаченко. „Чорний блиск”. Реалістичне зображення важкої долі старого шахтаря Лавріна. Уміння письменника передати порухи душі, внутрішніх переживань героя. Засудження соціальної нерівності. Гуманістичний пафос оповідання.

Урок № 4.

Степан Васильченко. Ознайомлення школярів із життєвими фактами, пов'язаними з перебуванням письменника на Донбасі. „Роман”. Відстоювання письменником в умовах русифікаторської політики царської Росії ідеї рідної школи. Глибоке проникнення Степана Васильченка у психологію дитячої душі.

„Ось і Ась”. Порушення письменником у художній формі думи-казки національного питання. Правдиве відтворення історії взаємин України з царською Росією. Викриття імперіалістичної і шовіністичної політики Росії. Ствердження засобами поетизації самобутності українського національного характеру. Актуальність думи-казки.

Поглиблення поняття про типовість образів-персонажів.

Урок № 5.

Голоси донецької діаспори: життєвий і творчий шлях письменника-земляка В.А.Гайворонського.

„Двоє друзів і містер Піт”. Показ письменником комічної ситуації, в яку потрапили в американській еміграції два молодих українці Грицько Брусниця і Яків Куценко. Тенденційність уявлень людей комуністичного світогляду про американську дійсність. Гумор в оповіданні.

„Сенсація знічев'я”. Пригоди заляканого радянською дійсністю Василя на американській землі. Тонке зображення душевних переживань героя. Легкий гумор твору.

Поглиблення поняття про літературу української діаспори.

Урок № 1

Тема: Популярні народні ліричні пісні нашого краю. „Дивлюсь я на небо та й думку гадаю”, „Цвіте терен”, „Повій, вітре на Україну”, „Ой хмелю ж мій, хмелю”, „Ніч яка місячна, зоряна, ясная” та ін.

Народні ліричні пісні

Серед народних творів є і пісні, в яких відбилася велика сила колективного розуму, творчих зусиль цілого народу. Пісня – це невеликий ліричний твір, призначений для співу.

Весь вік людину супроводжують пісні, бо немає такої значної події в житті народу, немає такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому”, – так говорив Михайло Стельмах.

Народні пісні є великим внеском України в загальнослов'янську і світову творчість. Незчисленне їх багатство. Вважають, що тільки цих творів записано понад двісті тисяч. Творцями пісень були різні люди – селяни, ремісники, козаки, народні співці-лірники, кобзарі. Але народна пам'ять зберегла імена лише окремих талановитих складачів. Такою була у XVII столітті напівлегендарна українська поетеса Маруся Чурай. Відомі імена інших авторів: Семен Климовський - „Їхав козак за Дунай”, Іван Котляревський - „Віють вітри”, „Чого ж вода каламутна”, „Сонце низенько”, „Ой я дівчина полтавка”, Євген Гребінка - „Ні, мамо, не можна нелюба любити”, Віктор Забіла - „Не щибечи, соловейку”, Олександр Афанасьєв-Чужбинський - „Скажи мені правду”.

„Дивлюсь я на небо та й думку гадаю” (автор - Михайло Петренко).

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:

Чому я не сокіл, чому не літаю.

Чому мені, боже, ти крилець не дав?

Я б землю покинув і в небо злітав.

Далеко за хмари, подальше од світу,

Шукать собі долі, на горі привіту

І ласки у зірок, у сонця просить,

У світі їх ясним все горе втопить.

Бо долі ще змалку здаюсь я нелюбий.

Я наймит у неї, хлопцюга приблудний,

Чужий я у долі, чужий у людей:

Хіба ж хто кохає нерідних дітей?

*Кохуюся з лихом, привіту не знаю
І гірко, і марно свій вік коротаю,
І в грі спізнав я, що тільки одна –
Далекеє небо - моя сторона.*

*І на світі гірко, як стане ще гірш, -
Я очі на небо, мені веселіш:
Я в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.*

*Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо полинув
І в хмарах навіки од світу втонув!*

Пісня „Цвіте терен”

1. Цвіте терен, цвіте терен,
Листя опадає.
Хто в любові не знається }
Той горя не знає. } 2 р.

2. А , а я молоденька,
Вже горя зазнала.
Вечероньки недоїла, }
Нічки недоспала. } 2 р.

3. Візьму, візьму кріслечко,
Сяду край віконця,
Іще очі не дрімали, }
А вже сходить сонце. } 2 р.

4. Хоч дрімайте, хоч не дрімайте,
Не будете спати:
Десь поїхав мій міленький }
Іншої шукати. } 2 р.

Пісня „Повій, вітре, на Вкраїну” (автор – Степан Руданський)

*Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі, }
Повій, вітре, опівночі. } 2 р.*

Між горами там долина,
В тій долині є хатина,
В тій хатині дівчинонька,
Дівчинонька-голубонька. } 2 р.

Повій, вітре, тишком-тишком
Над рум'яним, білим личком,
Над тим личком нахилися
Чи спить мила, подивися! } 2 р.

Чи спить мила, чи збудилась,
Спитай її, з ким любила,
З ким любила і кохалась }
І кохати присягалась. } 2 р.

Як заб'ється в ній серденько,
Як зітхне воно тяженько,
Як заплачуть карі очі -
Вертай, вітре, опівночі. } 2 р.

А якщо мене забула
І другого пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України! } 2 р.

Пісня „Ой хмелю ж мій, хмелю”.

Ой хмелю ж мій, хмелю,
Хмелю зелененький,
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не розвивався? } 2 р.

Зимував я зиму,
Зимував я другу,
Зимував я в лузі на камні
Та й не розвивався!.. } 2 р.

Ой сину ж мій, сину,
Сину молоденький,
Де ж ти, сину, нічку ночував,
Що й не роззувався? } 2 р.

Ночував я нічку,
Ночував я другу,
Ночував я в тої вдовиці,
Що сватати буду. } 2 р.

Ой сину ж мій, сину,
Ти моя дитино,
Не женися на тій удовиці,
Бо щастя не буде! } 2 р.

Бо вдовине серце,
Як осіннє сонце, -
Воно світить, світить та не гріє,
Все холодом віє. } 2 р.

Пісня „Ніч яка місячна, зоряна, ясная”.

Ніч яка місячна, зоряна, ясная,
Видно, хоч голки збирай,
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай! } 2 р.

Сядем укупочці тут під калиною,
І над панами я пан!
Глянь, моя рибонько, срібною хвилею
Стелиться в полі туман. } 2 р.

Став чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Ген на стрункій і високій осичині
Листя пестливо тремтить. } 2 р.

Небо глибоке засіяне зорями,
Що то за Божя краса!
Зірки он миготять попід тополями -
Так одбиває роса. } 2 р.

Ти не лякайся, що свої ніженьки
Вмочиш в холодну росу,
Я ж тебе, вірняя, аж до хатиноньки
Сам на руках однесу. } 2 р.

*Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько,
Тепло – ні вітру, ні хмар,
Я пригорну до свого серденька,
А воно палке, наче жар.* } 2 р.

Домашнє завдання.

Вивчити одну пісню напам'ять.

Література:

1. Народні перлини. Українські народні пісні. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1966.
2. Струни серця. Українські пісні про кохання. – К., 1969.
3. Українські народні пісні. Пісенник. – К.: Музична Україна, 1993.
4. Аудіокасета з народними піснями.

Тестові завдання до уроку № 1

I рівень

1. Пісня – це
  - а) невеликий (здебільшого з 3-5 куплетів) ліричний твір, що виконується співом;
  - б) дитячий пестливий твір, яким часто супроводжується гра;
  - в) прозовий твір розповідного характеру.
2. Прізвище автора пісні „Дивлюсь я на небо...”
  - а) Михайло Петренко;
  - б) Євген Гребінка;
  - в) Віктор Забіла.
3. Прізвище українського співака, який виконував пісню „Дивлюсь я на небо”
  - а) Дмитро Гнатюк;
  - б) Микола Гнатюк;
  - в) Анатолій Солов'яненко.
4. Прізвище поета, який написав вірш „Повій, вітре, на Україну”
  - а) Тарас Шевченко;
  - б) Степан Руданський;
  - в) Іван Франко.
5. Прізвище автора пісні „Ніч яка місячна, зоряна, ясна!”
  - а) Михайло Старицький;
  - б) Степан Руданський;
  - в) Леся Українка.

II рівень

6. Назвіть 2-4 популярні ліричні пісні нашого краю.
7. Назвіть жанри народних пісень.
8. Як називається ця пісня?

*Ой хмелю ж мій, хмелю,
Хмелю зелененький,
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не розвивався?* } 2 р.

9. Як називається ця пісня?

*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю...*

10. З якої пісні ці рядочки?

*А якщо мене забула
І другого пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України!”* } 2 р.

11. З якої пісні ці слова:

*Сядем укупочці тут під калиною,
І над панами я пан!
Глянь, моя рибонько, срібною хвилею
Стелиться в полі туман.* } 2 р.

III рівень

12. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

1. Мої улюблені ліричні народні пісні.
2. Моя родина і ліричні народні пісні.

Урок № 2

Тема: Степова Донеччина у віршах поетів-земляків Миколи Федоровича Чернявського - „Сон велетня”, „Степ і степ, один без краю...”, „Степ”, Спиридона Феодосійовича Черкасенка - „Вечір у степу”, Христини Олексіївни Алчевської - „Пісня лілії”, „Голос життя”, „Липнева ніч”, „Самітня”, „Омана”, „До Лазаря”, „Народний марш”, „Мені здається, все те снилось”, „Далеко-далеко від рідного краю”, „Моя мандрівка в Олексіївку”.

М.Ф. Чернявський

Сон велетня

Без початку і кінця степ великий поліг
Океан у головах, а море коло ніг.
Спить той степ...і не рік,
Спить він ночі і дні.
І минають віки в зачарованім сні.
Спить...і сняться йому ті години старі,
Як не знали плугів степові пустирі.
І він бачить: по нім не коралі горять –
Дике зілля, маки незлічені бринять...
Похилившись, дріма нерухома трава.
Птаство в небі пісні безтурботні співа.
Рись, і тур, і сайгак топчуть трави, квітки;
В синє море несуть вільні води річки.
Скіф і дикий сармат бродять з краю у край.
Коло моря в степу грек знайшов собі рай.
Обкопався...змурував білі мури й зорить –
Чи, буває, стовпом пил в степу не курить?
Чи не свисне стріла із тернів, бур'янів?
Чи не треба вітать вільних степу синів?...
Кріпко степ спочива і не віда, не знає,
Що навіки пішла в безвість та давнина;
Що залізні плуги розорали терни,
Розмережили степ різнобарвні лани...
І не чує вві сні, як не знаний ще шлях,
Мов гадюка, повивсь по його по грудях;
Як у груди землі нори-ходи пройшли,
І по шахтах гудки загули-заревли;
Як заводи заросли по пустирях,

*Як залізо кипить там день-ніч у печах;
Як над пеклом отим в'ється хмарами дим,
Що аж сонце святе погасає у нім;
Як пощезли гаї, повсихали струмки –
Він нічого не зна і не чує вві сні.*

(1894)

Степ і степ, один без краю...

*Степ і степ, один без краю, аж до моря берегів,
Без озер, річок, без гаю, тільки з купами стогів.
Ні гайочку, ні лісочку, - всюди спалена земля...
Не шепоче в холодочку срібна води течія.
А коли, бува, з громами з моря хмари налетять,
Степ охрестять блискавками, над ланами прогримлять.
Він прокинеться, проснеться, груди грому підставля;
Заговорить, засміється враз до неба вся земля.
Мертвий степ. Його громами тільки й можна розбудить...
Так нехай же над ланами грім бажаний загримить!*

(1896)

Степ

*Я по степу ясному йшов,
І слав він килими шовкові
Під бистрі ноги юнакові
Нові й нові, все знов і знов.
А вдалині, у млі, тремтіли,
У грі вигадливо-живій,
Ясною звабою надій
Життя нові, незнані сили.
І був я смілий, молодий,
І був, як сонце, я без тіні;
І був той степ перлово-синій
Із краю в край весь чисто мій.
І все, що мріялось, що снилось,
Я в рідне слово закував,
І все я степові віддавав,
Що на його ланах зродилось.*

(1911)

С.Ф. Черкасенко

Вечір у степу

*Лежу в степу...Журливий вечір наді мною
Загадкою мовчить, ховає таїну,
І шепчеться вітрець з могилою старою
Про древній час, славетню старовину.
А там в ярах, по лощинах вже ніч чорніє;
Ще далі, ген на обрію, змарнілим склом
В оздобі верб задумливий станок біліє,
І дихає звідтіль привабленим теплом.
Біля ставка, в яру, пастух вечерю варить.
Легенько мла над всім: чи дим то, чи туман?..
Як гарно тут в степу лежать, про щастя марить,
Очима обнімать небесний океан!...
Далеко десь самотня пісня заридала
Їй ввірвалась в темряві, мов срібная струна,
Затихло все, і сумно застогнала
Назустріч їй у вербах тихая луна.
А чий то спів збудив вечірнєє мовчання?
Чия душа вночі боліє і квилить?
Не знаю я...Але і досі те ридання
Чи то в душі, чи то в повітрі - ще бринить.
(1906)*

Х.О.Алчевська

Пісня лілії

*Я – лілія біла...мене в самоті
Думки обступають, мов квіти оті,
І плачуть...І місяця сяйво сумутне
Кохає й цілує, і пестить мене,
Я щастя не знала...Журливі пісні
Мене колихали у тихому сні,
І сльози блискучі, мов чистий алмаз,
По одній котилися з піснею враз.*

*Я ліс покохала...Він сумно мовчав,
Він тільки гру сонця удень помічав;
Тоді він хитався і щось шепотів,
А квітки блідої і знать не хотів...
І тому бліда я, і біла тим я...*

*Квіток обступа мене тиха сім'я.
А я все сумую та смерті все жду
І досі поради собі не знайду.*

(1910)

Голос життя

*І знову теплінь, як раніше,
І гріє сонце й вітер спить,
І до життя любов'ю дише
Розкішний гай, що весь тремтить;
Далеко всі турботи світа,
Затихли пориви смутні,
Розкрилось серце для привіта,
Повстали думи у огні...*

О, як востаннє листя сяє!

О, як шепоче осінь та...

Се – ніби юність промовляє,

Се – мрія серця золота.

„Живи! Люби! Кохай Україну!

Поверне кращая доба...

В краю не буде смерті й тліну,

Не смерть міцна, а боротьба!”

(1910)

Липнева ніч

*Липнева ніч поволі над землею
Так тихо лине в свіжості нічній...
Вгамуйся, дух, бажуючи спокою,
Душа моя бунтарська, замовчи!...*

Не все тобі носитися на крилах,

Не все тобі до щастя марно йти:

Настала хвиля сну по турбуваннях,

І замовчать повинна також ти!

В тобі любов цвіла, буяли мрії

Вогнем небес чудовим ти жила!

Але земля твої закрила вії –

Скорися їй, засни мерщій, засни!...

О, як любила я, що тобі світить

Все море душ ясних, мов блиски зір,

Усю красу, що лине над землею...

Засни, душа утомлена, засни...

(20.02.1920.)

Самітня

*Золотисті квіти днів моїх осінніх –
Пісень здобутих спомини мої,
Химерний сон під листя тихий шепіт
І меду дух, як вмерли вже гаї!
Журливий спів в осіннім тужнім серці,
Хмарок рожевих танучий привіт –
Останній знак колишнього спокою,
Останній згук з пісень минулих літ...
І я сама! Сама в широкому світі!
Де ясний день і сонце де моє?!
Це вечір мій...Вже сутінь ночі близько,
Моє життя поволі розтає!...
(02.08.1920.)*

Омана

*Серед буденних, сірих днів,
Серед картин журби і горя
Мені приснився тихий край
І шум співаючого моря.
Літали білі чайки
На тлі веселої блакиті
Сміялось сонце, день палав,
І гори мліли, ним сповиті.
Там людський рід привільно жив,
Вогнем життя він весь проймався:
Не бивсь, не плакав, не тужив
І світом радості пишався.
Блищали іскри золоті
На хвилях, в листю і у травах,
І мрії йшли у далечінь
На хмарах легких, золотавих...
І птахів спів, і гамір їх,
І світло ясних мрій і втіх
У блиску хвилі життєвої
Складали чар доби нової.
Вона прийшла, оця доба,
Духову стрів в ній люд перлину,
І людська згинула журба,
І край розцвівся в ту ж хвилину,
Це був розкішний твір думок –
Зоря у мрії ідеальній,*

*Омана, краща од квіток,
Як сонце, ясна в тиші дальній.
А море грало навкруги,
Сміялись, бігли вільні хвилі,
Летіли успіхи з небес
І цілували доли милі!...*

*Розвіявсь ранком той мій сон,
І я прокинулась і стріла
Кругом деспотство і прокльон,
І пекло, де борня кипіла.*

*Над полем братським у слов'ян
Літали хижі, чорні круки,
Лилася кров людей по Сян,
Здіймались вгору вбогі руки...*

*І я заплакала тоді,
Як плачуть гірко тільки діти,
І зникли мрії молоді,
Опали крила, наче віти.*

*Свобода, рівність...Це все сон!...
За димом сонця не розглянеш,
Кругом братерська кров, прокльон...
О сонце, сонце! Чи ти глянеш?!*

До Лазаря

*О Лазарю вбогий, мій бідний народе,
Лежав ти в печері, у гробі, німий...
І сталося чудо...На заклик Свободи
Піднявсь ти воскреслий і вийшов живий!...*

*Осанна, осанна відродженню й волі!
Осанна свободі, хвала небесам,
Ти викуєш щастя народної долі,
Ти будеш щасливий, освічений сам!*

*В безмежнім народів усіх океані
Ти будеш, як рівня, про сонце співать,
На вільнім, вселюдським братерським майдані
Тебе будуть люди, як брата, вітатъ!*

*Осанна, осанна, осанна свободи!
Ти з рівними рівний розквітнеш, як май...
Хай думка ж просвітиться світом в народі,
Хай прийме нас Воля у світлий свій рай!*

(1917)

Народний марш

Гей, не дивуйтесь, добрії Люде,
Що на Вкраїні повстало:
Що сонце правди, свято свободи
Нам із небес засіяло!

Міцно ви стійте за своє право,
Щоб край не дати на поталу.
Волю і рівність, щастя й братерство
Ми здобули для загалу!

Гей, розцвітаймо, гей, розвивайтесь,
Наче діброва весною!
Се – наше право, се – наша мрія –
Право життя і розвою!

З рівним братайтесь, правду любіть,
Край свій шануйте й кохайте,
Душу високу, серце юнацьке
За рідний народ віддайте!

Щастя народу, його свобода
Хай процвітають вівіки,
Хай залунають у колі народів
Вільних пісень наших ріки!

Бійтесь, тирани, нашої сили,
Бійтесь любові до люду,
Ми любим волю, ми любим людськість,
Не знесемо ми огуди!...

Всі ми повстали, всі об'єднались,
В тому єднанні є сила;
Смерть і погрози нас не злякають,
Скорить же тільки могила...

(22.04.1917)

Мені здається, все те снилось...

Мені здається, все те снилось:
Висока скеля, і степи,
І гай, і тишня діброва,
І знов дитячі вільні сни...

А в них так щиро і сердечно
Лунав громади рівний спів,
І заливався соловейко
В повітрі легкому степів.

І знов сіяли в небі зорі

*Над домом тим, де жив колись
Плугатар ниви молоді,
Де тихі бесіди велись...
І знов душі моєї крила
Зненацька білі одросли,
І з криком щастя полетіла
Я на далекій степи...
І там, де сонце закотилось
Над ясним обрієм степів,
В обіймах волі степової
Розлягся мій свободний спів!*

(1914)

*Далеко-далеко від рідного краю...
Далеко-далеко від рідного краю
Про нього я мрію у тиші смутній,
І спомини тихі колишнього раю,
Як сон, виринають в уяві моїй –
Ось наче в озерці між верб затонулий
З дитинства ще любий з терасами дім,
І сад весь замислений, наче поснулий,
І степ необмежний в мовчанню німім.
А там, десь у далечі, ген за рікою,
Між тихими скелями, спів чабана,
І сонця згасання бліде за горою,
І сиза вечірня на обрії мла...*

(1912 р. с. Олексіївка на Катеринославщині)

Моя мандрівка в Олексіївку

*Багато днів, багато літ
Я прожила на білім світі,
Моя душа любила світ
І розкіш літа, й сонце в літі...
Але тавро всіх прожитих
В минулім дум і хвиль глибоких
У нетрях серця потайних
Лишили вражень світ стоокий...
І він із мене проглядав
Тяжким – тяжким похмурым зором
І серце бідне мені рвав
Зневір'ям, сумом і докором.*

*Я хтіла геть піти кудись,
Сховатись в далечі від цього,
А сльози капали й лились
Над тінню лиха прожитого...*

*І я пішла в оті степи,
Де предвечірньою добою
Згасає сонце й спомин літ
За гостроверхою горою...*

*І зразу знов пізнала степ,
Колишнє небо й ніжні зорі,
Нове життя і спів новий
На неоглядному просторі...
Але мій смуток був чужий,
Для шумів юності нової.*

(1927)

Домашнє завдання.

1. Напишіть твір-опис донецького степу, використовуючи поезії Миколи Чернявського, Спиридона Черкасенка та Христини Алчевської.

2. Прочитайте оповідання Б.Грінченка „Панько” та оповідання Спиридона Черкасенка „Чорний блиск” (упереджене домашнє завдання).

Література:

1. Костенко В.В. На шляхах велелюдних: Літературно-критичний нарис про життя і поетичну творчість М.Чернявського. – Донецьк: Донбас, 1964.

2. Демченко І. Будівничий України //Слово і час, 1993.- №1. - с.21-25.

3. Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог: Тези доповідей наукової конференції., -Херсон: ХОВТ, 1993.

4. Копиленко Н. Повернення /До 150 річчя з дня народження С.Ф.Черкасенка // УМЛВШ, 1991.-№10. – с.38-87.

5. Мишанич О.В. У безмежжі зим...// Черкасенко С.Ф. Твори: у 2-т. – К.: Дніпро, 1991., - с.5- 42.

6. Гришаєнко Н. Пісня її життя /штрихи до портрета Христі Алчевської. / УМЛШ, 1991. - № 4- с.83-93.

7. Грузинська Л. Христя Алчевська // Алчевська Х.О. Твори. – К.: Дніпро, 1990, - с. 5-16.

Тестові завдання до уроку №2

I рівень.

1. Про степову Донеччину вірші писали такі поети:
  - а) М.Ф.Чернявський;
  - б) С.Ф.Черкасенко;
  - в) Х.О.Алчевська;
  - г) А.С.Малишко.
1. М.Ф.Чернявський присвятив Донеччині такі поезії:
2. а) „Сон велетня”;
3. б) „Степ і степ, один без краю...”;
4. в) „Степ”;
5. г) „Соняшники”.
6. С.Ф.Черкасенко – автор такої поезії:
7. а) „Жайворонок”;
8. б) „Вечір у степу”;
9. в) „Осінь”;
10. г) „Струмок”.

II рівень.

11. Запишіть 2-3 поезії Христі Алчевської.
12. У якому вірші М.Чернявський подає історію українського степу і застерігає від руйнування екології Донецького краю?
13. У якому вірші М.Ф.Чернявський зображує спалений літнім сонцем степ?
14. У якому вірші С.Черкасенка змальовано картину степової краси рідної Донеччини?
15. Який вірш Х.Алчевська присвячує квітці?
16. Яка поезія Х.Алчевської про любов до України?
17. Який вірш Х.Алчевської має песимістичний настрій, обумовлений подіями 1914 р. у країні?
18. У якому вірші Х.Алчевська порівнює образ Лазаря з українським народом, який прагне до кращого життя?

III рівень.

19. Напишіть твір-мініатюру на тему: „Степова Донеччина у віршах поетів-земляків М.Ф.Чернявського, С.Ф.Черкасенка, Х.О.Алчевської”.

Урок № 3

Тема: Оповідання Б.Грінченка та С.Черкасенка про шахтарську працю.

Борис Грінченко (1863-1910)

До історії української культури Борис Дмитрович Грінченко увійшов як діяч і митець широких уподобань. Він був поетом і прозаїком, освітянином і збирачем фольклору, критиком. Підготовлена і видана чотиритомна праця „Словник української мови” невідомо вважається науковим подвигом. Тож, мабуть, є справедливим, що письменник обрав для себе псевдонім - Вартовий. Усе своє недовге життя він свідомо стояв на варті культури рідного краю, народу, боровся, як міг, за його соціальні та політичні права.

Певний період діяльності і творчості Бориса Грінченка пов'язаний із нашим шахтарським краєм. У селі Олексіївка Катеринославської губернії (тепер Луганська область) працював учителем у школі Христі Алчевської (1887 – 1893 рр.). Тут ним було написано вірші і прозові твори, у яких письменник висловлював свої погляди на долю народу, накреслював шляхи відродження національної духовності. Тут він розпочав роботу над „Словником української мови”. У своїх творах він уперше в українській літературі звернувся до теми шахтарської праці.

Спілкування з Борисом Грінченком і його родиною під час перебування на Катеринославщині мали благодійний вплив на громадське і національне становлення дітей Алчевських, які щоліта приїздили в Олексіївку на відпочинок. Так, найменша з родини Алчевських, Христя, майбутня українська поетеса і громадський діяч, писала в листі до письменника: „...своє національне переконання я завдячую у великій мірі Вам і тому впливові, котрий ви на мене мали”. Ще до кінця 20-х років нашого століття твори письменника виходили в державних видавництвах, а у школах вивчалися його оповідання й повісті. Але згодом, під тиском розгорнутої в суспільстві і літературі „боротьби за класові інтереси пролетаріату”, догідливими чиновниками від літератури на чесне ім'я письменника було почеплено ряд ярликів, які викривляли об'єктивне уявлення про творчість і життєву позицію письменника. Його на багато років було затавровано як запеклого буржуазного націоналіста і ліберала-народника.

Лише в наш час ім'я Б.Грінченка знову повернуто народові, а його твори стали вивчатися у школі.

Борис Грінченко ніколи не йшов на компроміс у своїх ідейних, моральних і естетичних переконаннях, які сформувалися в результаті систематичної і невтомної праці над собою і спостереження навколишнього сере-

довища, у якому доводилося жити і працювати.

Розпочавши педагогічну діяльність із 18 років, він зустрівся з глухою байдужістю до народної освіти з боку офіційної влади, із безпросвітними злиднями селянства, школи і дітей, що потім лягли в основу тематики його творів.

1883 року Б.Грінченко одружився з учителькою Марією Миколаївною Гладильною. Подружжя залишилося на все життя вірним одне одному, було об'єднане спільною педагогічною працею, спільністю громадських, ідейних і патріотичних переконань.

У 1884 році у них народилася донька Настя, яку змалку Грінченки виховували в демократичному дусі.

Для засвоєння рідної мови учнями Олексіївської школи і Настею батько сам написав підручник граматики друкованими літерами. Після від'їзду з Олексіївки в 1894 році до Чернігова Настя навчається в гімназії. Батьки підтримували її літературні та естетичні інтереси. Під впливом батьків Настя вивчає іноземні мови, перекладає українською мовою твори Марка Твена, Генріка Ібсена та інших. Після гімназії вступає до Львівського університету, а через два роки повертається до дому, бере участь у революційній боротьбі. Конспірація, підпілля, арешти призвели до передчасної смерті: донька Б.Грінченка померла на двадцять третьому році життя.

За участь у революційній демонстрації 1907 року був заарештований і Борис Грінченко.

Марія Грінченко (1863-1928) допомагала своєму чоловікові в літературній і науковій роботі. Під безпосереднім впливом Бориса Дмитровича Марія Миколаївна працювала в літературі під псевдонімом Марія Загірна, взятим нею з села Олексіївки, що знаходилося за горою. У ЦНБ України зберігається немало рукописних творів, переписаних рукою Марії Грінченко. Серед них „Матільда Аграманте”, „Марусі Вітровій”, „Було, є, буде” та інші. Весною 1910 року вона відвозить тяжко хворого Бориса Дмитровича в Італію на лікування, а після смерті перевозить на Україну. Потім старанно збирає матеріали про нього, складає бібліографію його творів, каталог його бібліотеки, готує зібрання творів Б.Грінченка в десяти томах, листується з колишніми учнями та селянами с. Олексіївки, висилає їм книги. Від 1919 р. працює над „Словником української мови” Української академії наук (II т.), який присвячено її пам'яті.

Борис Грінченко

ПАНЬКО

Панько останній ускочив у дерев'яний великий цебер до чотирьох товаришів і гукнув машиністу:

- Пускай!

Цебер почав спускатись у шахту спершу тихо, а далі все швидше й швидше. Він хитався на всі боки, і шахтарі повинні були часом відпихатися від стін, щоб не вдаритись об їх, - тоді б усі сторч головою могли полетіти в шахту з розбитого цебра. Але шахта була неглибока; чотири стіни промайнули швидко, й шахтарі вже були на дні.

- Ну, вилазь! – сказав Панько й сам вискочив перший, держачи в руках динамітові патрони. Товариші почали вилазити за ним з інструментом у руках.

Зараз же біля сторчової шахти пробито новий хідник. Але величезна брила кам'яна, зустрівшись на дорозі, не давала йти далі.

Шахтарі мусили розбити цю каменяку динамітом.

За кілька ступнів вони були вже там, де треба. Нахиляючись, вони пройшли, - чи, мабуть, краще сказати – пролізли у почату нору.

Там було мокро й темно. Дві лампи шахтарські, блимаючи, освічували стіни та не менш чорні шахтарські обличчя, тільки зуби та очі біліли на тих арапських обличчях.

Робітники почали оглядати камінь.

- Ну, з їм буде морока! – промовив один.

- Та здоровий! – додав другий.

- То нічого, що здоровий, а ось подивимось, як його пробивати, - сказав Панько. – Ану лиш, давай свердел!

Почали вертїти камінь, б'ючи по свердлу молотком: камінь мало подавався.

- І щоб було кращий інструмент узяти! – сердився Панько, що порядкував ділом, - а то цим – до вечора не зробиш дірки.

- Та й вечір недалеко, - озвався хтось.

- І добре, бо вже й кістки болять на цій чортовій роботі, - додав один шахтар.

- Не журись! – одказав високий молодий парубок, - зате завтра неділя, погуляємо!

- Погуляємо! – трохи зло відказав йому чоловік із бородою. Він приходив на роботу з села та мав сьогодні йти додому, несучи свій заробіток сім'ї. Парубок же той жив на шахті і всі гроші витрачав на себе. Перший

був порядний господар і не міг бути прихильний до шибайголови шахтарської.

- Погуляємо! Вам усе тільки гульки справляти! За гульками й діла не знаєте.

- А якого я діла не знаю? – розсердився парубок.

- А от такого, що тебе посилено взяти путящого струменту, а ти взяв казна-що.

- Велике лихо! – відмовив парубок. – Як треба буде, то підіймусь і візьму кращий.

- А воно й справді треба взяти, - промовив Панько. – Ану лиш добудь!

- Круть-верть – зараз буде! – сказав парубок. – Ходім, Семене!

Другий парубок, той, що лаяв роботу, пішов з їм до цебра.

Три шахтарі посідали, прихилившись спинами до каменюки. Двоє почали зараз же крутити цигарки та позакурювали їх від лампи, що причепили збоку на стіні.

Панько не курив. Він дуже втомився. Сьогодні йому було багато роботи. Хотілося відпочити. Поки товариші курили й розмовляли, він мовчки сидів, приплющуючи очі. Залюбки згадував, що сьогодні піде додому, обмиється, відпочине й побуде у своїй сім'ї. Сім'ї всього – жінка молода та маленький син, років три йому було. Улітку Панько хліборобив, а взимку заробляв на шахтах. Цей заробіток давав йому змогу не вбожити, ще трохи й підправляти своє господарство.

Він тепер думав про свою теплу чистеньку хатку. Вона так і уявлялася йому, а серед неї Одарка. І обличчя в Одарки так наче всміхнулося до нього. Якесь любе, лагідне почування обняло Панька, і йому так схотілося швидше туди, до неї й сина. Ну, Данько запевне спатиме, як він прийде, але завтра вже ж спитається:

- А со мені татко принесе з сахти?

Чудний! Завсігди з матір'ю, чує, як на неї кажуть „вона”, то й собі на всіх, - і на чоловіків, і на жінок, - почав казати „вона”. Треба буде взяти йому в крамниці яку канхветку. Бо так тобі любо обніме за шию та й каже:

- А со принесла?

Одарка дождатиме його, хоч як пізно він прийде, - вона не ляже...

Усміх осяйнув умазане в сажу чорне обличчя Панькове. Йому знову схотілося побачити Одарку зараз біля себе... Ні, самому зараз бути біля неї.

- А ось і ми! – гукнув голос мало не над самим Паньком.

Панько розплющив очі. Парубки вже вернулись із інструментом. Треба було робити. Трохи нехотя відірвався Панько від своїх мрій й встав.

Із новим інструментом робота пішла краще. Але все ж каменюка подалася погано, бо дуже тверда була.

- Та ну його к бісу, - усі руки обшмугав! – промовив чоловік із бородою, спускаючи руку з молотком. – Буде й стільки!

- Не глибоко буде, не розірве враз, - сказав Панько.

Панько позастромлював у провір чувані дірки патрони.

- Ну, хлопці, - гайда в цебер! Я зараз позапалюю гноти.

Чотири шахтарі пішли до цебра, покинувши Панька запалювати. Парубок зачепив старого:

- А що, от і приніс, що треба, й не загаялись.

- Мовчи вже! Про тебе й кури сокочуть на смітниках, що ти такий моторний, - відмовив той.

- Та про мене хоч кури сокочуть, дядько Андрію, а про вас і того нема! – відповів парубок, улазячи в цебер.

- Га-га-га! – зареготались шахтарі, - от так утяв!

- Утяв! – розсердився Андрій, уже стоячи в цебрі в той час, як інші ще влазили. – Утяв! Якби йому язика втяти, так ото б добре було! А то довгий, - щоб не придавило коли в шахті грудякою.

Шахтарі знову зареготались, і під регіт парубок гукнув угору:

- Піднімай!

Цебер смикнуло й піднесло вгору.

- Стій! Стій! – скрикнув дядько Андрій. – А Панько?

За реготом і за спіркою шахтарі зовсім забули, що Панько мусить сісти за ними. Вони зирнули і побачили Панька.

- Стій! – згукнув з усієї сили парубок.

Цебер спинився.

Панько все це бачив. Він одразу згадав, що патрони позабивано неглибоко, що гноти були короткі. Вибух мусить бути зараз – ось-ось. Коли цебер спуститься, то каміння вдарить просто на товаришів. Усе це він зрозумів за одну мить.

- Що Бог дасть! – промайнуло в його голові. І перш, ніж товариші встигли гукнути, щоб спускати, він голосно крикнув:

- Піднімай!

Цебер знову смикнуло й відразу винесло нагору. Панько повернувся, щоб кинутись набік у другий хідник. Але саме в цю мить із темряви блисконуло ясным вогнем, потім ударило, і важкий гугот струсонув шахту. Панько відчув, як щось штовхнуло його в груди й кинуло навзем.

Як дим розвіявся, товариші кинулись у шахту. Панько лежав зараз же тут, і його груди були однією великою кривавою раною...

1893.1.17.с. Олексіївка.

Питання за оповіданням „Панько” Бориса Грінченка:

1. Чим вам сподобалось оповідання „Панько”?
2. Знайдіть і зачитайте епізод із оповідання, де змальовано героїчний вчинок Панька. Чому він так вчинив?
3. Якими художніми засобами письменник зображує внутрішній світ героя?
4. Випишіть із оповідання слова-терміни, що стосуються шахтарської тематики. Яка їх роль?
5. Чи мав Панько сім'ю? Як вона тепер без нього?

Спиридон Черкасенко (1876-1940)

Творчість Спиридона Феодосійовича Черкасенка тісно пов'язана з нашим краєм. Але його ім'я випало з літературного процесу на Україні, бо його було зараховано до ворожого стану, під гаслами „національного визволення”. У 1990 році були видані твори поета.

Спиридон Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг на Миколаївщині, у селянській родині. Закінчив учительську семінарію і з 1895 року почав учителювати, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька). Саме тут він познайомився з важкою працею шахтарів і їхньою боротьбою за економічні та політичні права.

Знаходячись на Донбасі, С.Черкасенко почав літературну діяльність із віршів, а потім із оповідань і драматичних творів, які друкував у журналах „Літературно-науковий вісник”, „Нова громада”, „Дзвін” і в інших виданнях. Із 1910 року поет переїхав до Києва і став працювати в газеті „Радан”, а потім – у журналі „Дзвін”. На сторінках часопису він вів публіцистичний розділ „З українського життя”, у якому подавав численні факти класового антагонізму в тодішньому суспільстві.

У 1919 році виїхав до Австрії, Чехословаччини, вивчаючи стан народної освіти. На батьківщину більше не повернувся. Деякий час працював у місцевому театрі Ужгорода разом із Миколою Садовським. За кордоном протягом 1919-1921 років видав 3 томи „Творів”. У кінці 20-х років написав віршовану трагедію „Коли народ мовчить” і історичну драму „Северин Наливайко”. Шахтарська праця зайняла важливе місце у творчості письменника. На шахті Лідіївка С.Черкасенко почав працювати вчителем у школі. Письменник був знайомий із робітниками та їхньою важкою працею.

Бурхливе життя в шахтарському краї вимагало від письменника творів із активною дією та позицією героїв. С.Черкасенко написав етюд „Повинен”, драму на п'ять дій „Хуртовина”, поетичну драму „Казка старого млина”. Слово письменника-земляка кличе любити людей і тварин, цінувати й берегти красу донецького степу.

Спиридон Черкасенко

Збірка „НА ШАХТІ”

ЧОРНИЙ БЛИСК

- Стій! п...п...пу...

Дід Лаврін хотів промовити „тпру!”, але губи йому застрягли від морозу.

Довгонога змордована шкапа спинилась і, тяжко відсапнувши, похнюпилась, похиливши мало не до землі свою довгу, байдужу до всього голову. Старий шахтар злісно штовхнув її ногою в черево.

- Повернись! Щоб ти йому здохла!...

Шкапа злегка здригнулась, підняла голову й відступила трохи набік. Старий, погано лаючи не вість кого, тремтячими руками відчепив барок, докотив вагончика до краю рейок, страшенно напружився, перекинув і почав залізною лопатою вигрібати з його мокрий, липкий глей. Останні двадцять років він усе чомусь лається, щодалі з більшим запалом; із того часу, коли він почав лаятись систематично, на світі не зосталось, мабуть, такої людини, котрої він не вилаяв, хоч нишком. Найбільш доставалося хазяїнам та начальству, котрих старий лаяв із захопленням, із натхненням і пророкував їм загибель, коли не на цім, то на тім світі. Сороміцька лайка стала в нього за звичку: кожне слово, що вилітало йому з вуст, було оздоблено жовцю й лайкою.

Поставивши вагончика знову на колеса, дід Лаврін усім тілом почув, що страшенно вморився. Старечий піт під сорочкою й на лобі миттю прохолов од морозу, у руки зайшли зашпори, пальці розчепірились. Він тяжко зітхнув. Холодний, пронизливий вітер, сповнивши решту міцних колись легенів, викликав страшений вибух кашлю; старе виснажене тіло затремтіло від того кашлю, у грудях клекотало, хрипіло, свистіло, мов у старій обшарпаній гармонії. Вкупі з одривчастою лайкою, Лаврін випльовував на рейки чорне з кров'ю мокротиння.

Стояла восьма година ночі. Морозило. Пекучий вітер вільно гуляв на високім глеянім валу, де не було жодного захистку, й проймав старого до кісток. На краю валу горіло вогнище з вугілля, приємно блискаючи й розпускаючи всюди чорний смердючий дим. Старий Лаврін, утерши зашкарбленим рукавом запушені інеем вуси й бороду, на превелику силу витяг із кишені кисет із тютюном, куценьку люлечку й примостивсь біля вогню, не звертаючи уваги на свого єдиного товариша, ворону, розбиту на ноги, шкапу. Вона постояла, постояла й, помітивши, що дід забув про все на світі, oprіч своєї люльки, повернувшись задом до вітру й тихо дрімала, схиливши голову й зрідка здригаючись від набридливого морозного вітру.

Робота на шахті кипіла. Важко стукала й дзвеніла машина, гуркотіли по рейках вагончики, торохтіло вугілля, падаючи із перекидача униз. Ясно світили ліхтарі громовинного світла, освітлюючи широкий двір із різними будинками, високу темну будівлю, височенну цегельну трубу; довга-довга, на тонких високих стовпцях, естокада здавалась уночі якоюсь потворою з безліччю ніг; до неї було прибудовано знизу сортувалку з грохотами.

Дід Лаврін підняв голову й з ненавистю озирнувся довкола. Старий не міг байдужо дивитись на всі ці навісні будівлі, вигадки зажерливості людської, не міг без прокльонів чути грюкання грохотів. Він одвернувся й замисливсь, посмоктуючи свою носогрійку. Химерною здавалась його зібгана від вітру постать.

А він думав...Усе життя – гірке, безнадійне, нікчемне, непотрібне – промайнуло в його старечій голові, як одна хвилинонька. Гуркіт грохотів нагадав йому його дитинство...

Он сновигають по високій скрипучій драбині невеличкі дитячі тіні. Дід знає, що то хлопчачі й дівчатка – глейщики й глейщиці – по черзі лазять погріти біля машини свої закоцюблені пальці, сірі від глею, чорні від вугілля. О, він гаразд ще й досі знає, що то за праця – вистояти щодня дванадцять годин на тремтячій низенькій ослоні, нахилившись над грохотом, по котрому в шаленім танку скачуть униз чорні, блискучі шматки вугілля, такі жаркі в огні й такі з біса пекуче-холодні на грохоті. Він добре знає, що вони вийшли з таємних надр землі, що чорний блиск їхній ховає в собі тепло, чудове жадане тепло...задля багатирів. І він ненавидів його зараз усією рештою свого хворого серця, намученої душі, потьмареного розуму. Але тоді, коли він був глейщиком, такі думки ще не краляли йому серця: дзвінкий дитячий регіт його влітку й тихий жалібний плач узимку розтиналися часто-густо під дахом сортувалки.

Зима. Ніч. Ясно світять над грохотами спущені зі стелі невеличкі електричні лампочки, відбиваються тисячами чорних іскор на шматках вугілля, ріжуть очі; розпачливо ридає за тонкою стіною хуртовина, вривається крізь рясні щілини в сортувалку. По обидва боки грохотів стоять хлопчачі й дівчатка з посинілими від морозу рученятами й почервонілими мокрими носами. Он Кравцева Тетяна й Жолобова Христя не видержують далі, бо навіть сльози позамерзли їм на віях і сяли, як перлини. Вони підстрибують, ляпають долонями, закаблуками, хукають на руки, але раптом, наче умовившись, вибігають із сортувалки, й глухе тупання їхніх чобіт по драбині заглушає на мить люте ридання завірюхи. Вони побігли погрітись до машини.

- Ага, непереливки!
- Ач, які тонкошкурі!

Регочуть крізь сльози їм услід дехто з хлопчаків, але видно, що кожний із них, завзятих, залюбки побіг би за ними.

- Та хіба вони грітись побігли?
- А куди ж?
- До Ванька-смазчика.
- Ха-ха-ха!..

Вони були такі малі, не було молодших од 8 років і старших од 14...Зі своїми чистими серцями, прозорими душами, променистими ясними очима – вони були надзвичайно хороші, як і всі діти, але вони знали більш од звичайних дітей, вони вже знали мерзоту, й ця свідомість труїла їхню дитячу душу. Вони знали, що коли декотрі з більшеньких дівчаток спускаються вниз до машини, то туди приходять смазчики, обмітчики, погоничі, погано лаються й погано поводяться з дівчатами. А коли часом грохотам бракує роботи, то всі глейники збираються до машини й покотом сплять біля неї на підлозі, підклавши під голови кулаки. Приходять підлітки, лягають біля дівчаток і ночують із ними.

Дід Лаврін тяжко зітхнув і раптово зацмокав своєю люлькою... Його Одарка теж була глейницею...

Він думав...

Із надшахтного будинку вряди-годи несло стукання молотка по залізній штабі й гуркіт вагончиків із вугіллям і глеєм, котрі видано на-гора¹ з глибокої темної шахти...

І малюється старому інша картина. Він забійник²...О, він був добрячим забійником! Траплялись за його робітницького життя упряжки³, та й не одна сотня, коли він нарубував по шість вагончиків і за це одержував аж півтора карбованця. Це ж не жарт, справді! Це не дитина-глейник, що заробляє за упряжу четвертака й рідко два злотих.

„Пічка” у шахті. Ледве-ледве блимає смердючий каганчик-лампочка й не світить, а тільки чадить, псує й без того важке, вогке повітря, густо засмічене чорним блискучим порохом. Зловісно висить над головою сіра стеля й погрожує у тріски знищити дві-три аршини стойки⁴ з кремезного дуба, що піддержують її. Робиться сумно, коли згадаєш, що на цю стелю давить зверху півтора сажнів важкої землі. Тиша – неначе в могилі, тільки з головної проходки часом чути, як тріщать, мов на лютім морозі, товсті, поставлені густо одна поруч із одною, дубові рами. То осідає земля. Часом де-небудь поблизу стрельне, як із гармати, і гострий-гострий

---

¹ на-гора – із шахти на поверхню – *Приміт. авт.*

² забійщик (укр. забійник) – шахтар, що рубає вугілля. – *Приміт. авт.*

³ упряжка – день праці, упряжечно – поденно. – *Приміт. авт.*

⁴ стойка – (укр. стояк – дубова підпора. – *Приміт. авт.*

холодний жах мимохіть закудлиться під серцем, зіньки поширюються й хочеться бігти звідсіля прожогом, стрімголов, бігти й кричати божевільним, шаленим, нелюдським криком, щоб заглушити цю страшну, похмуру тишу і хоч на хвилиночку почути, що ти не в могилі...Тихо...десь далеко в'їдливо дзюрчить вода і, здається, падає краплина по краплині тобі на тім'я й б'є у виски молотом. Душно...хочеться дихнути на повні груди, але відчуваєш, що це річ цілком неможлива, що нема потрібного повітря, і від цього робиться ще більш важко й кидає тебе в жар...

Он біля другої стіни цієї низької печери ворухиться ще одна жива істота: їй, мабуть, теж тяжко, бо іноді глибокий стогін виринається з молодих дужих грудей. То парубчак-саношник обперся, лежачи, на свої санки, повні вугілля, й спочиває, заплющивши очі: по молодому, ще дитячому обличчю його, чорному від пороху, стікають струмочки поту, задержуються на бровах, на віях, на верхній пухнатій губі. Саношник інстинктивно витирає піт чорним рукавом своєї сорочки, розмазує його по видові й робить з вродливого личка якесь страховисько, у котрого блищать тільки очі та зуби...Годі, треба довбати...Руки по звичці, як машина, стискають кайло⁵, розплющені очі стрівають чорний, ворожий блиск твердого, як камінь, вугілля, безсила ненависть смочає за серце, й гострий залізний загартований кінець кайла з сухим тріском вгрузає в грубий холодний шар, що ховає в собі таку силу огню. Чорні блискучі скали сиплються на всі боки. Тук...тук...тук...раз у раз...гарзд не розбереш, чи то в голову, чи то в стіну. Чутно, як піднімається на коліна саношник, надіває на шию ремінну шлейку і, зігнувшись у три погібелі, рачки зникає в діру вкупі з санками...Тук...тук...тук...без кінця...Знову влазить саношник, із грюканням накидає повні санки й знову зникає...Тук...фу!.. Хочеться повітря, голова болить, спину ломить, а чорний блиск глузливо дражнить очі, й руки з запалом, із ненавистю знову стискають кайло і всаджують його у проклятий чорний блискучий шар вугілля.

Дід Лаврін розплющив очі, потяг люльку, але вона затухла. Погасло й огнище, і тільки чорною плямою темніла на снігу купка жужелиці.

Старий задрімав знов...Що воно?.. Чудно...Село, річка, оболонь... Він ще хлоп'я й бігає понад річкою, заганняючи до гурту громадських телят... А шахта?... а ненависний чорний блиск у жовтій од лампочки темряві?.. Ні, то сон, довгий-довгий, як саме життя, тяжкий, гнітючий сон... Авжеж, сон... Де шахта?.. Он верби над річкою... Високо піднялось сонечко й живущим теплом своїм обливає його, маленького Лавруся; віє запашний вітерець із лугів, голова крутиться від пахощів, котрими напоєно повітря... Господи, як гарно, немов у раю! Солодка знемога по всьому тілові. Він

---

⁵ кайло – шахтарський інструмент для гірничих робіт. - *Приміт. авт.*

над річкою... Що це?... Знову чорний проклятий страшний блиск?.. Ні, ні, нема його, він його не знає... То виблискують на сонці кучеряві брижі... Тепло, гарно... Хочеться кинутись у прозорі хвилі й плавати, плавати, плавати... скинути, обмити якийсь химерний незрозумілий тягар... Як гарно... але чого так важко дихати, й голова мов свинцем налита? Дзюрчить вода в шахті, десь угорі шумить пара, вириваючись із чавуна зі свистом і стоном... Ні... де ж воно?.. То шумить очерет над річкою, плюскотять хвилячки, цілуючи білий піщаний берег, зітхає зозуля в лузі... Він у воді... поринає глибше, глибше... Дно... тиша... спокій... Нічого немає довкола, опріч води... немає і його... зосталась тільки сама свідомість, саме „я”...

Вітер дужчає і крутить снігом... Шкапа хропе і дримає...

- Ей, рукоятник!.. Хто на породі?

Із будинку вийшов на вал сердитий штейгер у шинелі з піднятим смушковим коміром.

- Лаврін Сердешний, ваше благородіє!

- Де ж він, с... син?.. Ей, ти, Сердешний!

Тихо... Штейгер іде на спотич по рейках, підходить до шкапи, котра тихо рже, почувши людину.

- Ти! Спиш?.. ей! Иш економію завів! Чуєш?.. Підводься та підтягай вагончики! - кричить над вухо старому штейгер і сіпа його за плече. – От іроди!.. І як воно спить на отакім собачім холоді?.. Чуєш?.. чи тобі позакладало?!

Тихо, ні звуку, тільки вітер гудить...

- Та він замерз, чорт старий!.. Ей, хто там? Люде!.. Бач, не знайшов іншого місця пропасти, собака!..

Це була остання подяка старому за його працю...

Питання за змістом оповідання „Чорний блиск”:

1. Як письменник змальовує життя і працю шахтарів в оповіданні „Чорний блиск”?
2. Що ви дізналися про старого шахтаря Лавріна?
3. Зачитайте епізоди, у яких описується його важка праця.
4. За допомогою яких художніх засобів автор передає порухи душі, внутрішні переживання Лавріна?
5. Як письменник змальовує працю дітей?
6. Яке ваше враження після прочитання оповідання „Чорний блиск”?
7. Складіть короткий опис образу Лавріна і старої шкапи?
8. Як закінчилося життя Лавріна? Чому?

Домашнє завдання:

1. Вивчіть уривок напам'ять із одного з оповідань.
2. Зробіть ілюстрацію до одного з творів.
3. Напишіть твір-мініатюру на тему: "Моє враження від оповідань Б.Грінченка „Панько” і С.Черкасенка „Чорний блиск”.
4. Законспекуйте біографію С.Васильченка, прочитати оповідання „Роман”, „Ось і Ась” див. Оліфіренко В.В. Дума і пісня.// Донбас. 1993. - № 5. - с. 53-58, 161-171 (упереджене домашнє завдання).

Література:

1. Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства // Донбас. - 1993. - №5. - с.107-110.
2. Неживий О.І. Вартовий рідного слова. /Життя, педагогічні погляди Б.Грінченка // УМЛШ, 1990.- № 10. – с. 25-31.
3. Неживий О.І. Для рідного слова. Творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання. –Луганськ,1994.
4. Копиленко Н. Повернення. //До 115 річчя з дня народження С.Ф.Черкасенка //УМЛШ, 1991. - № 10. – с. 58-87.
5. Мишанич О.В. У безмежжі зим і чужини...// Черкасенко С.Ф. Твори у 2-х томах. – К: Дніпро, 1991. – с. 5- 42.

Тестові завдання до уроку № 3

I рівень

1. Роки життя і смерті Бориса Грінченка:
  - а) 1819-1897;
  - б) 1863-1910;
  - в) 1814-1861.
2. Роки життя і смерті Спиридона Черкасенка:
  - а) 1876-1940;
  - б) 1863-1910;
  - в) 1817-1862.
3. Головним героєм оповідання Б.Грінченка „Панько” є:
  - а) хлопець;
  - б) молодий чоловік;
  - в) жінка.
4. За спеціальністю головний герой оповідання „Панько” є:
  - а) учителем;
  - б) металургом;
  - в) шахтарем.
5. Дії в оповіданні „Панько” відбуваються:
  - а) у шахті;
  - б) у металургійному заводі;
  - в) у хлібопекарні.

II рівень

6. Як ставився до роботи Панько?
7. Назвіть членів родини Панька.
8. Про що думав Панько на роботі?
9. Поясніть назву оповідання С.Черкасенка „Чорний блиск”.
10. Чому загинув дід Лаврін, герой оповідання С.Черкасенка „Чорний блиск”?
11. Як поставився начальник до смерті діда Лавріна?

III рівень

12. Напишіть твір-мініатюру на одну з цих тем:
  - 1) Образ діда Лавріна з оповідання С.Черкасенка „Чорний блиск”.
  - 2) Мої враження від оповідань Б.Грінченка „Панько” і С.Черкасенка „Чорний блиск”.

Урок № 4

Тема: Степан Васильович Васильченко. Ознайомлення школярів із життєвими фактами, пов'язаними із перебуванням письменника на Донбасі. „Роман”, „Ось і Ась”. Поглиблене поняття про типовість образів-персонажів.

Степан Васильченко (1878-1932)

Степан Васильович Васильченко – видатний письменник-прозаїк. народився у м. Ічні на Чернігівщині. Літературну діяльність почав з фейлетонів. У 1911 р. став відомий своїми новелами (збірки «Ескізи», «Оповідання», «Басурмен» та ін.), які зображували життя села, дітей, української школи. Він уміло поєднував елементи реального і фантастики, використовував зразки народної поезії. Написав ряд оповідань, декілька п'єс.

Згадуючи про свій донецький період життя письменник писав: „Я кидаю нудні Зубані і їду на Донбас, у Бахмутчину, де... запропонували місце в селі Щербинівці. Тут... шумувало життя, але не встиг я придивитись до... шахтарського життя кругом себе, як мене разом із двома іншими учителями було заарештовано і посаджено в Бахмутську тюрму. Обвинувачення – розбійний напад... Тільки через півтора роки довелося вирватись із тих сітей, які нам накинули слідчий і крамар-обвинувачель... Пам'ятаю, коли я почав доводити нікчемність цього обвинувачення, доводити гаряче, правдиво, - він відповідав мені такими словами:

- Хто не винуватий, той плаче в таких випадках, а ви поводите себе дрянно.

Мене обурила така „психологія”, і я у відповідь сказав йому щось таке, що ретельний конвоїр хотів загородити мені в бік багнета.

Півтора роки ми борсались у цих сітках. Судив мене військовий суд у Катеринославі. Виправдав”.

Ось як описує цей важкий етап життя Степана Васильченка письменник Пилип Гаврилов у повісті „Досвітні вогні”:

„Після цілорічних допитів і перепитів, очних ставок і карцеру його віддали нарешті до суду. Коли вже в поїзді довідався, що везуть не в Юзівку чи Щербинівку..., а в губернське місто Катеринослав, нова тривога опанувала ним. Явним було те, що на суд відправлено з речами... Їхав він без жандармського конвою, - лише літній наглядач супроводжував підсудного, та й він спав...усю дорогу.

- Ти, братець, тут якось той... – промовив наглядач, уможуєчись на лаві, - а я, той... Тільки баловства не подумай. Бог дасть і так тобі благополучний кінець... Степанові не до балощів, бо чотири місяці з сипняком у

тюремному шпиталі прокачався, ледве вичухався від тифу... Степана виправдали...”

Перебуваючи в тюрмі, С. Васильченко від осетина Олексія Хостнаєва він записує серію осетинських казок, які вразили юнака волелюбними прагненнями, „буйною фантастикою”. При виході письменника з тюрми ці казки відібрали, і він пізніше написав їх по пам’яті. До циклу „Осетинські казки” ввійшли „Чорний орел”, „Чарівна коза”, „Левень”, „Княженко”.

Питання:

1) Яка ситуація склалася в українському селі на початку ХХ століття (на прикладі селища Щербинівка, Донбас)?

2) Чому саме вчителі були заарештовані разом зі Степаном Васильченком?

3) Прокоментуйте цитати С. Васильченка і П. Гаврилова.

Інформація для 1-го питання. Хутір Щербинівський містився на березі річки Кривого Торця, у тому місті, де за легендою раніше була застава богуславського козака Щербини, який героїчно загинув у бою з татарами. На початку ХІХ століття в околицях хутора виявили кам’яне вугілля, яке видобували для своїх потреб. У 1824 році за розпорядженням гірничого департаменту проведено дослідження покладів, а невдовзі розпочалися промислові розробки кам’яного вугілля в районі хутора...

У середині ХІХ століття в селищі Щербинівка нараховувалося 313 дворів з 1751 жителями. Умови роботи були дуже тяжкі. Російський письменник С.Каронін (М.Є.Петропавловський) так про це розповідав: „Робітники-вибійники просто довбають пласти вугілля кайлами і таким чином видобувають його. Видовбане вугілля інші робітники насипають лопатами у вагонетки. Зміна триває 12 годин...”

Робітники проживали в селищі Щербинівка або селились недалеко від шахти, як правило, родиною в одній землянці. Бруд, злидні, вогкість, хвороби були постійними супутниками кожної сім’ї.

Почуття ненависті до самодержавства, обурення проти експлуатації зростало в робітників з року в рік. Робітники Щербинівки знали про виступи в Петербурзі, Харкові, Миколаєві. У квітні 1875 року відбувся страйк на заводі Юза, а потім почали страйк і робітники Щербинівки. На чолі їх стояли учасники юзівського страйку М.Демидов, П.Гладуненко.

У 1889 році у Щербинівці почався великий страйк, у якому брали участь понад 600 робітників.

Соціал-демократи відіграли велику роль у згуртуванні робітників на початку ХХ століття. У травні 1902 року у Щербинівку приїхав відомий робітник П.О.Мойсеєнко... У приміщенні школи відкрили бібліотеку, а пізніше – курси для гірників Щербинівського рудника. Тоді у Щербинівці

працював учителем український письменник Степан Васильченко, який проводив революційну роботу серед мешканців селища.

4) До чийх поглядів близький С. Васильченко (із письменників української літератури, з якими ви вже ознайомились)? (Іван Франко, Павло Грабовський, Леся Українка).

5) Чому, на вашу думку, Степан Васильченко захищав революційні ідеї?

6) Як пояснити той факт, що письменник не міг затриматись довго на одному, постійному місці проживання (зокрема, і в Донбасі)?

7) Прочитайте вміщені оповідання. До якої тематики вони належать?

Степан Васильченко

РОМАН (оповідання)

Романові вже минуло сім років, хоч і малий він був на зріст. На голові у нього кучерявиться коротке русяве волосся; руки – малі, цупкі, очі – сірі, жваві.

Поважної ходи Роман не знає: поклич його – він підбіжить із підскоком, пошли куди – подається, що тільки пісок закурить. Коли сідає відпочивати, то вже певне, як не на паркані, то на гілляці, на одному місці стояти довго може тільки догори ногами.

Роман – хлопець сміливий, бідовий. Хоч не обходиться без того, щоб коли не попало йому від матері або батька, та все ж у світі жити йому весело. Та як же не весело, коли є поблизу панський сад – темний, великий, як гай! А там скільки тих доріжок усяких, стежок-латочок! Скільки дерева, квіток, кущів! А пташат, гнізд! Хіба ж це не рай! Коли ж виспіє садовина, то Роман і не вилазить звідтіля від ранку до ночі. Хоч кожного дня тоді виходить ловити Романа з довгою лозиною стара панна-злючка, проте йому нема чого її боятися, він знає, що між густим гіллям на верху дерева не достане його ні сама панна, ні її лозина.

Хай собі вона лютує та штурхає лозиною між віти, Роман собі поволі гризе грушу й качаном влучає панну. Коли ж надокучить йому така робота, він несподівано з вереском скакає з найвищої гілляки на перелякану панну, прямо їй на плечі, разів кілька перекрутиться, далі схопиться і так полетить, що тільки трава зашумить під ногами.

Приїлася садовина, заманулося цукру чи булки – то є на світі ще крамарка Мелашка. Добре зорить за ним Мелашка, і перш, ніж піти куди з дому, вона загляне і на піч, і під ліжко, і в шафу, і як тільки добре звіриться, що там не притаївся Роман, тоді замикає хату. А Роман все ж таки улучить

час, як вона заворониться коли, і зараз вскочить у хату, а там можна потягти за маятник від годинника, одкрутити кранта в самоварі, булки шмат одпаювати. Застукає Мелашка, то хіба трудно Романові втекти од неї?

Ну, а як уже трапиться таке, коли вона впіймає його, то тільки й того, що уші намне, - шапки не здіме: коли йде на таке діло, Роман ховає шапку.

Часом буває, не можна полізти в хату, тоді Роман придумує щонебудь, щоб таки добути, чого йому треба; можна, приміром, саму Мелашку заперти в хаті, забивши надвірні двері черепком або камінцем (мотузком зав'язати теж добре). Потім у вікно вимагати викупу: бубликів або цукру – чого там забажається.

Скрутно тільки доводилось зимою Романові. Більше всього йому шкодить, що чобіт немає у нього. Правда, часом буває, можна потягти з комина дідові рукавиці, взути їх на ноги й піти поковзатись на льоду, коли й після того доводилося Романові мати діло з дідовою попругою, а що таке дідова попруга – всякий, мабуть, знає.

Зате, як прийде весна – Роман візьме своє.

Роман зап'явся на відчинене вікно й заглядає в клас, де вчителька вчить дітей. Він хоче знати, що там діється в класі. Бережеться тільки того, щоб не підійшла близько вчителька. Хоч вона й закликає Романа в клас, хоч і каже, що там лихого не буде йому, - та Роман не має себе за дурня: він добре знає, що надворі він вільний бурлака, а піде в клас, то вчителька може там нам'яти йому вуха та набити спину. Хто її знає, що вона думає. І коли вчителька підходила до Романа ближче й манила рукою до себе – він зразу зіскакував з вікна, одбігав геть-геть і, усміхаючись, казав:

- Ха! Які ловкі!..

Перші рази, як тільки Роман вилізе, було, на вікно, школярі в класі підіймуть регіт, а потім звикли і вже мало й дивились на його. Звик і Роман до свого місця на вікні. Часом, бувало, воно зачинене, тоді Роман тихенько спіднизу нігтями відчиняв його й непомітно вибирався на своє місце.

Роман пильно дослухається, про що йде мова у класі, і вже сам знає скільки літер...

Буває, що школяр у класі й не так називає літеру; тоді Роман голосно взиває його дурнем і навчає, як треба казати.

Проте Роман ніколи не забуває, що він не школяр, а вільний козак, і тільки стерігся, щоб не підкралася часом учителька та не впіймала його. Коли б Роман був у школярах, тоді інша справа.

Роман уже школяр. Діждавшись осені, він сказав батькові, що піде до школи вчитись, сам пішов до вчительки й записався в школярі.

У школу ввійшов уже він, як своя людина: з учителькою поведився по-домашньому, а в класі на лекціях сидів, як у своїй хаті.

Ось він пише тепер палички; сидіти йому на ослоні незручно, і він пише, стоячи на одній нозі. Цупкі пальці міцно держать перо, сам він щиро пильнує роботи. Носом сопе так, що чути на другому кінці класу. Сорочка йому висунулась і штаненята тільки що держаться. Пише Роман із великою охотою; іноді на хвилину одірветься від роботи, скоренько огляне очима клас, штовхне свого сусіда, що розіклався ліктями, шморгне носом – і знову до роботи.

Одхилив голову набік, глянув на своє писання й запишався. Через плече зазирнув до свого сусіда і зареготав на весь клас.

- Тітко, чи як вас!.. – гукає він до вчительки. – Ось гляньте сюди. Герасим якого кілля понаписував: чи не думає він лісу городити?

Школярі підняли регіт. Учителька морщиться.

Підійшла до нього й наказала сидіти, не роздивлятись на всі боки та глядіти свого діла.

„Що я там такого сказав, - подумав Роман, - що немов сердиться оця... баришня?”

Надокучило йому писати палички та кружечки: він перекинув сторінку й став малювати коня. Кінь вийшов поганий: кривий, зате хвіст і грива такі, які і хотілося Романові. Він надув щоки й став пихкати, пригадуючи собі, як кінь басує. Потім мерщій кинув перо. Схопився зі свого місця й побіг із класу.

- Ты куда это? – припинила його вчителька. Роман сказав. Усі школярі зареготались.

Роман стоїть навколішки коло порога й сміється.

- Ну, а як же я буду писати? – питає він учительку.

- Ты теперь писать не будешь, - каже йому вчителька.

Роман трохи постояв, вийняв із кишені ножика й став стругати якусь паличку.

Учителька вгледіла й одібрала в його ножика і паличку.

„Кумедія, та й годі”, - думає Роман.

Здвигнув плечима й задумався. Нудьга взяла його. Він став заглядати через голови школярів у вікно.

- Петре! – крикнув він одразу. – Он уже поїхали ваші батьки з торгу і телицю повели!

У класі стали знову сміятись. Учителька розсердилась, аж почервоніла.

- Если не будешь ты хорошо вести себя в классе, - промовила вона суворо, - то я тебя совсем выгоню из школы. Болван.

Романові робиться ніяково; він моргає очима й дивиться на школярів. Усі сидять тихо, навіть боязно...

„Е, тут щось не так”, - думає Роман.

Роман, ідучи до школи, ковзався на льоду й увалився. У класі він скинув мокрі штанці й повісив на гарячій грубці сушитися. Сам остався в одній довгій сорочці.

У клас увійшла вчителька. Вона, може б, і не помітила, що Роман сидів у самій сорочці, та старші школярі зняли регіт.

- Чего это вы? – питає вона одного.

Регочуться й показують пальцем на Романа.

- Где ты девал свою одежду? – крикнула вона.

Роман показав рукою на грубку, де висіли мокрі штани, й почав казати:

- Я йшов через лід та ненароком увалився...

- Оденься сейчас же! – перебила вчителька. – Обожди, я расскажу твоему батьке – он тебя выпорот хорошенько, тогда не будешь уваливаться. Разве можно сидеть в классе раздетым? Это тебе школа. На печи у себя будешь сушиться, а не в классе. Ступай к сторожу обсушись.

Роман вийшов на середину класу, стяг із грубки штани і, плутаючись у довгій сорочці, аж закурів з класу.

Учителька не збрехала: якось побачила вона Романового батька коло церкви і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує. Розказала й про те, як Роман увалився. Романові вдома перший раз довелося покуштувати безрезової каші, і він помалу став розуміти, що школа – не своя хата, а вчителька – не тітка.

Невесело стало Романові у школі...

Роман складає слова за вчителькою. Учителька сердита, червона, стукає паличкою по ослоні перед самим носом Романа й пискливо кричить:

- Ну, говори за мной – пе-ре-пе-ля-та.

- Пе-ре-пе-ля-та, - тягне за нею Роман по складах.

- Ну, скажи сразу, что вышло?

Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив:

- Перепеленята.

- Не перепеленята! – вигукує над самим вухом учителька. – Ну, говори, еще раз.

Роман сам чує, що він не так, як учителька, вимовляє те слово, але на велике його диво, помічає, що язик йому немов отетерів і не слухається його.

- Пе-ре-пе.. – націляється помалу Роман казати, потім заплющує очі й разом випалює, - линята!

Вчителька важко дихає, хлопці регочуться.

Довго билася вона на цьому слові з Романом, поки вкрай вимучила себе й хлопця. Роман по складах проказує вірно – зразу ж усе слово казав так, як звук він давно його казати дома. Вчителька махнула рукою на Романа й відійшла. Роман сів засмучений і засоромлений.

Між школярами скоро пішла новина: Роман не вчитає. Роман сам дивується, що він, будучи таким бідним хлопцем, не вчитає букваря. Школярі на перервах не давали Романові спокою.

- Романо, - в'язли вони до нього, - ану скажи: м'ясо... Романо, що означає: кафтан? Романо, що робить учитель у класі з дітьми?..

Роман засоромлюється й мовчить: слово „м'ясо” він вимовляє „мнясо”, „кафтан прожог” – по його вийшло собака десь дірку прогризла, а слова „учитель в класі беседує з дітьми” він пояснив так: учитель в класі збісився з дітьми.

І почалося щось чудне діятись з Романом: вдома й на вулиці – Роман як Роман, а в класі Романа всі за дурня мають. Догадується він, що є тут якась кривда, а яка саме – не зрозуміє, тільки на вчительку серце має.

Потім усе це обридло йому до краю. Він став лінуватися, пропускати лекції, і одного разу прямо сказав дома, що він більше не хоче ходити до школи. Його набили й вигнали. Роман усе ж в школу не пішов. До обіду він протинявся по бур'янах, а як стали школярі йти з учнями по домівках, пішов і він додому. Скільки разів йому так удавалося одурити домашніх, потім діло розкрилося. Батько ізсинив Романові попругою все тіло. Не допомоглося – Роман уперто сказав: нехай хоч уб'ють, а в школу він не піде.

- Знаєш, що, старий! – звернулась якимось до Романового батька мати. – Чи йому їсти хліба з тої грамоти?.. Хай краще йде до хазяїна та привчається до діла.

Роман повеселішав.

Одного ранку після довгої одлучки, Роман прийшов до класу. Коли увійшла вчителька, Роман не сидів на лавці, а нероздзягнений стояв коло порогу, з книжкою під пахвою. Він мав уже себе зовсім одрізаним од школи й дивився на ослони, на казенні стіни, як на щось далеке йому, чуже. Прочитали молитву; тоді Роман підійшов до вчительки й оддав їй шкільну книжку.

- Я не буду ходити до школи! – сказав він.

Вчителька почала розпитувати, що він буде робити вдома.

- До хазяїна піду, - промовив Роман і пішов до дверей.

Вчителька ще хотіла щось сказати. Роман її не слухав і був уже за дверима.

У коридорі він спинився й подумав. Потім вернувся, прочинив у клас двері, просунув туди голову, не здіймаючи шапки, і тоненьким голосом, передражняючи вчительку, пропищав:

- Какой ті болван!.. Ні скажеш – пі-рі-пі-лі-ня-та... Га, щоб вони видохли тобі! – додав він баском, як чабан. Потім, під регіт усіх школярів, стукнув дверима і, скільки духу, подався від школи.

Питання:

1. Розкажіть про поведінку Романа до вступу до школи.

Відповідь: Хлопчик понад усе любив волю, яка є найголовнішою ознакою українського народу.

2. Чому у школі змінився характер хлопчика?

Відповідь: Хлопчик Роман не міг зрозуміти, чому з нього глузують. У його душі виник протест.

3. Чому виник конфлікт між хлопчиком Романом і вчителькою? Чи може виникнути така ситуація в сучасній школі на Україні?

Відповідь: Роман навчався нерідною мовою, учителька не хотіла допомогти хлопцеві. Така проблема може виникнути і зараз.

4. Чи можна назвати твір С.Васильченка оповіданням?

Відповідь: Можна, тому що твір невеликий за обсягом, має невелику кількість героїв, лише одна подія.

5. Як пов'язане оповідання „Роман” С.Васильченка з його перебуванням на Донеччині?

Відповідь: У Донеччині всі школи з українських були переведені в російські.

ОСЬ ТА АСЬ

(дума-казка)

Жив на світі козак щирий, на ймення Ось, усякого він у свою господу приймав, усякому віри, як мала дитина, діймав, боязні Божої пильно пам'ятав.

Усякому козак Ось віри доймає, а того, що вже видимо лихо в хату до його суне, не бачить і не знає.

Шусть – якось у хату до козака Ося москаль:

- Кто здеся хозяин?

- Ось.

- Пришел к тебе на постой, я, москаль Ась, и принес тебе такой приказ: быть тебе у меня в послушании и во всем мне верить!

- А чого ж воно так, щоб мені у своїй хаті меншувати, а тобі, прибулді, старшувати?

- Потому, милый, что ты хохол Ось, а я москаль Ась – ну и вышел такой приказ. Понял? Я тебя, хохла, учить уму-разуму должен!

- Чи буде цеє по святій правді?

- Все будет по чистой правде – верь моей службе царской и совести московский!

І каже козак Ось:

- Не мале це діло у послугу себе тобі оддавати, годилося би нам, москалю, щоб ненароком слова не зламати, присягу приймати.

- Это дело не тяжелое, могу!

І козак Ось із москалем Асем святу ікону здіймали, на стіл покладали, цілували, один одного не кривдити, не гнівити, як рідні брати, жити клялись, присягались...

Живе москаль Ась; як сир у маслі, в Осіному добрі купається; хата в козака гарна, біла, хата біла, а жінка молодая мила. І думає москаль Ась:

- Хорошо в этой хате хозяином быть, припиваючи жить да поживать. Надо бы это дело обмозговать!..

Тоді москаль святу присягу пам'ятає, козака Ося із-за столу до порогу обідати посилає, за попихача, за наймита має та про те, як би зовсім здихатись, щоб перед очима не стовбичив, думає-гадає.

І каже козаку Осю москаль Ась:

- Вышел вот какой указ: ходишь тебе по свету сто и семь лет – босому по дороге, голому на морозе, на божий свет глазами не смотреть, с добрыми людьми речами не разговаривать, а уму-разуму научиться! Вот какая тебе, милый, задача заковыристая!

- Як же я у світі маю розуму набираться, коли світ мені буде зав'язано, ще й говорити до людей заказано?

- О, с этим мне разбираться нет времени. У нас по-московски все делается быстро: раз-раз и вышел такой приказ! Потому – присяга дело святое.

Тоді козак Ось святу присягу пам'ятає і босий зі своєї хати в дорогу вирушає. І пішов козак Ось босий і голий...

Босий по дорозі, голий по морозі...

Очі йому хусточкою кранною зав'язані, по дорозі спотикається.

Говорить йому до людей заказано – дороги не питається.

Сто і сім років по світу блукає – з прямої стежки збивається.

Світ йому заморочився, до своєї хати дороги не знає, серед битого шляху спиняється; об каміння ноги побив, руки об терни поколов, своє лице сонцем попалив, пилом запилив, - дрібними слізьми умивається.

Зустріли його люди – дивуються.

Один каже: сліпий!

Другий каже: дурний!

Третій каже: долі йому немає!...

І стали козака Ося люди питати:

- Чи ти сліпий, чи ти дурний, а чи тобі долі немає?

А козак Ось присягу пам'ятає, словами до них промовляє, а із-за пазухи од серця, од серця-реберця калинову дудку виймає, у дудочку грає як тими ж словами до людей вимовляє.

Слухали люди, дослухались...

Догадалися: і не сліпий, і не дурний він, і доля щасна десь за морем дбає про нього. Світ зав'язано і говорити заказано...

Будемо йому, нетязі, світ розв'язувати, до його хати стежку йому показувати!

І очі добрі люди Осеві розв'язали, і стежку йому до його хати показували.

Бачить москаль Ась – не так, як він гадав, вчинилося, почав знову мудрувати.

І козака Ося у хату він уклінно закликає, садовить за стіл, ласощами його шанує, медом-вином, горілкою частує, рідним братиком узиває.

І почав москаль Ась гіркими сльозами плакати, і став жалувати козака Ося лукавими московськими словами:

- Братец мой родненький, братец мой кровненький! – какой же ты хилый, какой же ты страдный! Вижу я, не жилец ты на белом свете! Не сегод-ня-завтра помирать будешь!

Козакові Осю хміль голову розбирає, за рученьку він бере москаля Ася, стиха весело його розважає:

- Не журися тим, брате мій Асю, серця свого не в'яли, голови не суши: аби між нами, братіку, правда була, а сили у мене ще за чорного вола! А москаль і слухати не хоче, плаче-побивається:

- Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!

Та чарку йому за чаркою!

І упився Ось к лихому дядькові, тяжко упився, не на час, не на годину, а на довгі роки спати повалився.

Того часу москаль Ась не гає, про те, що козак Ось помирає, скрізь людей сповіщає.

І на подзвіння за його душу до усіх церков одіслав.

І теслярів, щоб домовину будували, понаймав...

Руки на грудях хрестом Осеві склав, свічку сукав...

А як пробудився козак Ось, то вже у руках у його свічка горить. Козак Ось і очам не вірить – озирається.

Побачив москаль, що він дивиться, та до нього:

- Вот это уж мне не нравится, когда умрет человек, а потом еще и глаза таращит!

Аж кинувся козак Ось на лавці, злякався:

- Це мені добра робота! То вже виходить, що я мертвий?

Одповідає йому сердито москаль Ась:

- Разве ты сам не видишь, глупый хохол? Свечка горит в руках? – горит. Гроб на тебя мастера делают? – делают. В колокола по твоей душе хохлацкой звонят? – звонят. Значит – помер. А помер, то и разговаривать нече, и лежи спокойно, чин чином, как мертвому полагается, пока тебя в землю закопают!

Мороз поза шкурою у козака Ося подирає.

- Чого ж я мертвий, коли я все бачу і все знаю? Щось тут не гаразд ти робиш, москалю! Треба хоч людей розпитати.

Москаль Ась б'ється об поли руками.

- Ах ты, Боже мой, какой это хохлы народ, тебе и после смерти скандал затевает!.. Да знаешь ли ты, голова, что тебе люди за то, что ты святого дела мертвецкого не разумеешь, осиноый кол в голову забьют. Эй, братец, не срамись хотя на последней дороге! Тебя обманывать не стану, - верно говорю, помер!

- Ой, ой, москалю, віри тобі вже я не дійму, зараз уставати буду!

А москаль йому нишком на ухо і каже:

- А святую присягу помнишь?

Тоді козак Ось святую присягу, що москаля слухать мусить, пригадав, гірко плакав, ридав, волосся, на собі рвав, про те, чи присягу святую ламати, а чи живим помирати, думав-гадав...

А у сінях теслярі домовини тешуть...

Домовину тешуть, а у дзвони по всіх церквах по його душі калатають.

А під вікнами його малі діти у козлика грають, на одній нозі стрибають, до дзвонів приспівують, по-московськи промовляють:

- Хохла черти забрали! Хохла черти забрали!

Тоді козак Ось важенько зітхає, затихає і так сам собі гадає: коли тепер буду я вставати, буду своїх дітей малих колихати-лякати, будуть діти мені за марюку мене приймати, з рідної хати тікати.

А москаль тим часом швиденько знову складає йому руки, склепляє очі, хрестить його та промовляє:

- Бог с тобой, Бог с тобой! Успокойся, лежи смирно до страшного суда Божия, до последней трубы ангельской!

І далі думає козак Ось, гадає: та хіба б же москаль зовсім не мав совісті, щоб живого мене в домовину ховав? Як так – буду помирати, буду у світі горя зазнавати?

Тоді козак Ось важко зітхає, очі склепляє, руки зчіпляє, не дихне, бровою не ворухне, лежить мрець мерцем.

Збиралися до хати люди, щоб козака Ося ховати. А москаль Ась до Ося припадає, тужить, по-московськи причитує:

- Какой же ты, братец, умный был!.. И каким веселым слыл!... И какой всякия песни играть был мастер!..

А люди стиха говорять: так, так, правду москаль каже.

Слухає козак Ось і жаль його великий доймає.

Коли чує козак Ось: на дворі гримить і ліс ламає, хату хитає, козакова щасна доля із-за моря прилітає. Улетіла Осіна доля до хати, стала плакати-ридати, Осеві великого жалю завдавати: та хіба ж доля того із-за моря до

тебе, козаче, поспішала, щоб на лавці тебе заставала? Та чи для того ж тобі щастя кувала, щоб у домовину раз із тобою його поховала?

Крепився, крепився – не витримав, та як не зарідає на всю хату:

- А де ж ти до того часу барилася, зрадлива доле, що зовсім про мене не дбала?

Зачувши, забачивши це, люди – люди хвилювали, дивом дивували, один до одного промовляли: скільки живемо у світі, а того ще не бачили, не знали, щоб людину живцем у землю ховали.

Встає тоді з лавки козак Ось помалу, до москаля промовляє:

- Чи не я ж бо тобі, брате Асю, казав, що я іще живий? Чи не я ж гірко плакав, тебе як брата рідненького благав, щоб ти мене живого в землю не ховав? Де ж твоя совість, москалю?

Москаль зирк по хаті туди, зирк сюди, бачить – стоїть коло порога собака, хвостом махає. Він до нього:

- Серко! Займи мене малость своїх глаз!

У сірка очей позичає, козакові Осю так відповідає:

- Видишь, совесть у меня была дома, я это хорошо знаю, да верно положил я ее в ранец, а ранец захватил француз – через него, шут яго дери, и сыр-бор загорелся, а кабы не он, мы с тобою жили по-братски!

Тоді козак Ось головою хитає, святу присягу рве, ламає, москаля Ася грізними словами кляне-промовляє:

- Та бодай же ти щастя у світі не мав, як ти мене живого у домовину ховав! Та бодай ти без долі у світі довіку блудив, як ти дітей малих, недо-рослих батька-матері не шанувати навчав. Бодай тая земля хліба не родила, що такого катюгу, брехуна всесвітнього на світ пустила!..

А москаль висякався, та й каже:

- Ничего – у меня и на вербе хлеб уродит..

Як тее малі діти зачували, всі гуртом до нього підбігали.

- Биймо, тату, москаля з хати!

Всі гуртом гукали.

Тоді як не вхоплять – одне за рогац, друге – за лопату:

- Геть, москалю, з нашої хати!

Питання за оповіданням „Ось і Ась”:

1. Яка тема оповідання „Ось і Ась”?

Відповідь: Темою оповідання „Ось і Ась” є взаємини козака і москаля.

2. Яка ідея цього твору?

Відповідь: Ідеєю цього твору є викриття імперіалістичної політики Росії.

3. Як доля українця Ося символізує шлях усього українського народу?

4. Який зміст викладено в образі москаля? Які ознаки імперської шовіністичної політики уособлює образ москаля?

5. Назвіть негативні і позитивні риси характеру Ося.

Відповідь: Негативні риси Ося – довірливість, нерішучість. Позитивні риси Ося – добрий хазяїн, дотримується присяги, чесний.

6. Визначте жанр твору „Ось і Ась”. До чого подібне оповідання за манерою викладу?

Відповідь: Твір „Ось і Ась” можна віднести до жанру думи, тому що є тужіння; дієслівна драма, а можна і - до казки, бо блукає 100 і 7 років, є образ Долі.

7. Що це за вираз: „у сірка очей позичати”? яка лексична одиниця?

Відповідь: Фразеологізм.

8. Чи сподобався вам москаль Ась? Чим?

9. Якими ознаками оповідання „Ось і Ась” нагадує думу? (Використання рим у прозі, повними нестягненими формами прикметників).

Домашнє завдання.

1. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

1) Рідна школа на Донеччині (за матеріалом оповідання „Роман”).

2) Психологія дитячої душі в оповіданні С.Васильченка „Роман”.

3) Національне питання в думі-казці „Ось і Ась”.

2. Законспекуйте і вивчіть біографію В.А.Гайворонського. Прочитати оповідання „Двоє друзів і містер Піт”, „Сенсація знічев’я” (упереджене домашнє завдання).

Література:

1. Гаврилов П. Досвітні вогні. Повість// Донбас, 1971.- № 2. – с.6-52; 1973.- № 5. – с.15-58.

2. Дрофань А. Буремна тиша: Роман. – К.: Дніпро, 1984.

3. Костюченко В.А. Степан Васильченко. Життя і творчість. - К.: Дніпро, 1978.-с.1-156.

4. Нечволод Л.І., Прибилівська Н.В. С.В. Васильченко. Тематичні комплекси прози / Українська література: Навчально-методичний посібник. – Харків: Прапор, 1998. – 287 с.

5. Логвин Г. Про деякі особливості стилю С. Васильченка // Українська мова і література в школі. – 2000. - №1. – С. 30-35.

6. Українська література: хрестоматія для 10 класу / Упорядн. Т.О. Харахоріна, Т.В. Ткачук. – Донецьк: ВКФ «БАО», 1998. – 448 с.

7. Оліфіренко В.В., Оліфіренко С.М. Інтернет на уроках української літератури: посібник-довідник для вчителів і учнів 9-11 клас. – К.: Грамота, 2007. – 208 с.

Тестові завдання до уроку № 4 до оповідання „Роман”.

I рівень

1. Романові виповнилось:
  - а) шість років;
  - б) сім років;
  - в) вісім років.
2. Роман – хлопець:
  - а) сміливий;
  - б) боязкий;
  - в) кволий.
3. У Романа взимку не було:
  - а) ковзанів;
  - б) чобіт;
  - в) санчат.
4. Роман на уроці намалював:
  - а) птаха;
  - б) коня;
  - в) хатку.
5. Школярі сміялися з Романа, бо він:
  - а) сидів у самій сорочці;
  - б) сидів у шапці;
  - в) сидів у кожусі.

II рівень

3. Якою мовою розмовляла вчителька?
4. Що розповіла вчителька батькові Романа?
5. Чому Роман не міг читати слова?
6. Чому Роман не захотів ходити до школи?
5. Що мати порадила робити Романові?
6. Що Роман віддав учительці? Чому він радий був не ходити до школи?

III рівень

Напишіть твір-мініатюру на тему: „Ставлення Романа до навчання за оповіданням С.Васильченка „Роман”.

Урок № 5

Тема: Голоси донецької діаспори: життєвий і творчий шлях письменника-земляка В.А.Гайворонського. „Двоє друзів і містер Піт”, „Сенсація знічев'я”. Поглиблене поняття про літературу української діаспори.

Василь Гайворонський (1906 - 1972)

Василь Андрійович Гайворонський (псевдонім Гайдарівський) народився 1 грудня 1906 року у місту Костянтинівка Донецької області. Був членом літературної групи „Забой” і Всеукраїнської асоціації пролетарських письменників. Висланий за межі України 1933 року. Утік і жив, переходячи на Кавказі. У 1944 році переїхав до Львова. Звідти емігрував до Сполучених Штатів Америки.

Репресії на Донбасі на початку 30-х років ХХ століття прикривалися троцькізмом. Насправді керівники держави прагнули знищити українську культуру, про що свідчить і те, що після арешту Багнюка і Гайворонського журнал „Літературний Донбас” став виходити російською мовою. У автобіографії Василь Гайворонський згадував: „На кінець 1933 року... у Донбасі мав відбутися з'їзд письменників. Але ні мені (В.Гайворонському), ні Баглюкові, ні комусь іншому з українських письменників бути на ньому не довелося. Кружляли чутки, що Москва проектує формальне приєднання Донбасу до Росії, а тому можна сподіватися репресій проти всього, що українське...” У друкарні ГПУ (Головне політичне управління) було зупинено і закрито машини, на яких друкувався часопис українською мовою. А Василя Гайворонського і Григорія Баглюка було заарештовано. Так почалися репресії проти діячів української культури.

У 1933 році були видані новели „Пугачовська рудня”, у 1946 році – „Ще одне кохання”, у 1962 році – „А світ такий гарний”, „Заячий пастух”, у 1963 році надруковано гумористичне оповідання „Сенсація знічев'я” в місті Буенос-Айрес в Аргентині. Помер Василь Андрійович 13 листопада 1972 року в Філадельфії. У 1986 році вийшов збірник оповідань і повістей „Циркачка” у штаті Колорадо в США.

Відомий український культурний діяч із Австралії Дмитро Нитченко включив у свій збірник матеріали і про Василя Андрійовича Гайворонського; поряд з іменами Івана Багряного, Володимира Винниченка, Уласа Самчука. Це говорить про високу оцінку творчості Василя Андрійовича Гайворонського за кордоном. Марко Павлишин написав вступну статтю до цього видання, де повідомляв, що ця збірка являє собою збірний автопортрет українських письменників, які творили літературу на одному з найтяжчих етапів нашої історії, в емігрантських скитаннях і діаспорних скрутах”.

Творчість Василя Гайворонського можна поділити на два великі періоди: перший – друковані твори у 20-х роках в періодиці Донеччини, журналі „Донбас” - ”Літературний Донбас” (заступником редактора був В. Гайворонський); другий – від початку сорокових років (в Україні і Америці).

Виробнича тематика була найважливішою у творчості Василя Гайворонського в 20-30 роки ХХ століття. Москва оголосила Донбас стратегічною базою побудови спочатку соціалізму, а потім і комунізму. Молодий Василь Гайворонський був сильно захоплений індустріальною темою в літературі. У повісті „Розминовка” розповідається про те, що робітники думали про план, план, план... Здається, що вони втратили всі свої власні інтереси, а думають лише про шахту.

Тема Донбасу залишається головною у творах наступних років. В оповіданні „Циркачка” розповідається про долю дружини репресованого радянського службовця, артистку цирку Марусю, яка жила в місті Костянтинівка Донецької області, її прагнення людського щастя. Живучи за кордоном, Василь Гайворонський написав повість „Світ такий гарний”, у якій розкривається картина рідного краю, зокрема селища Кіндратівка над Торцем, у Слов’янському курорті.

Знаходячись за кордоном, В.Гайворонський звертається до теми життя українців у Сполучених Штатах Америки. В оповіданні „Двоє друзів і містер Піт” автор показує комічну ситуацію, у яку потрапили два емігранти з України Яків Куценко і його друг Гаррі Брус, до еміграції – Грицько Брусниця.

ДВОЄ ДРУЗІВ І МІСТЕР ПІТ (оповідання)

Після дзвінка на сніданок Яків Куценко напоквапно помив руки, старанно витер їх поруділим від іржі рушником, взяв із шафи паперову торбину з харчами і попрямував до вихідних дверей. У просторому відділі фабрики вже не було нікого. Робітники повиходили снідати надвір, на свіже повітря. Яків залишав приміщення останнім.

Надворі він на мить осліпнув. Увесь світ залито сяйвом, ніби кожна річ і кожна істота випромінювала світло, ніби все від неба до землі, і сама земля злилася в єдине сонячне світло.

Та поволі очі призвичаїлися до цього літнього яскравого сяяння і Яків побачив робітників, що сиділи в затінку під стіною на розкиданих, оброслих бур’янами, старих точильних каменях.

Яків пішов далі до стрімкого потічка, що весело журкотів у глибокому рові, перетинаючи напівпросторе, все в бур’янах подвір’я. Над крутим

берегом сидів Яковів друг Гаррі Брус, він в одній руці тримав кусок ковбаси, а другою кидав у воду камінці.

- Що ти там поціляєш? – жартома запитав Яків. – Може, рака побачив?

- Якого рака, - подратовано відповів Гаррі Брус. – Сома побачив...

- Сомів тут нема, - сідаючи побіч друга, казав Яків. – Соми люблять тиху й глибоку воду. А форелі тут можуть бути. Хоч досі я, крім жаб, тут не бачив нічого.

- А я побачив сома! – підкреслено мовив Гаррі Брус. – Справжнісінький сом! Думаю, що й ти вже на нього звернув увагу. Я кажу про отого дідугана з цапиною борідкою, що працює в машинному відділі, про містера Піта, як всі його взивають.

Яків тепер зрозумів усе. Починалась знайома історія.

- Так, я бачив того дідка. Симпатичний дідусь, - спокійно, навіть з деякою байдужістю відповів Яків.

- Симпатичний! – процідив крізь зуби Гаррі Брус. – Дивуюся, що в такій мірі люди можуть хорувати на курячу сліпоту.

- А я тобі кажу, Гаррі, що цього разу ти помилився. Містер Піт не той, за кого ти сприймаєш.

- Не той? То я помиляюся? – схопившись на ноги, тонким, пронизливим голосом кричав Гаррі Брус. А я тобі доведу, що містер Піт справжній комуніст.

- Доводь, - погодився Яків.

Гаррі Брус схопив камінь і пожбурих його поперед себе з такою силою, що він потрапив не в воду, а на протилежний берег. І вже спокійніше сказав:

- Що тут доводити? Цьому дідуганові сімдесят років, не менше. Інші американці у його віці мають власні хати, гроші у банку, одержують від держави старечу пенсію і живуть собі, як належить жити старим людям, в достатку, спокійно, не думаючи про завтрашній день. А цей, за вибаченням, містер Піт, напевно, усе життя пиячив, грав у карти, ледарював, роботи унікав, покладав надію, що їхня партія, за прикладом російської, захопить в Америці владу комуністів справжній соціалізм. А час робив своє діло, незчувся містер Піт, як і постарів, почала з нього сипатися порохня. А за пазухою ні цента, ні гроша, голий, мов бубон. Їсти-пити треба, за квартиру платити треба, а ледарям пенсію дають куценьку. То нічого іншого не залишилося, як клясти свою країну, свій уряд і з заздрістю дивитися на схід, де люди блаженствують. Я їх, цих волоцюг, знаю добре.

Яків дав можливість висловитися своєму другові досхочу. А як, нарешті, Гаррі Брус замовкнув, запитав його:

- І це всі твої доводи?

- А тобі й цього мало?

- Та де там мало! Аж забагато! Говорити вмієш ти, Гаррі, та чомусь не любиш фактів. Усе, що ти сказав – тільки твоя уява та припущення.

- Мені припускати нема чого, - упевнено мовив Гаррі. – Усі вони комуністи одне до одного, як близнята. Комуніста я пізнаю з очей, як скаже-ну собаку з хвоста.

- У цьому твоя правда, - погоджувався Яків. – Але містер Піт до комуністів не належить. Те, що він і досі працює, пояснювати можна всіляко. Уяви собі, Гаррі, що у містера Піта є дружина і вона хворіє уже багато років. Усі їхні заощадження забрали лікарі та шпиталі. Старечої пенсії містерові Пітові не вистачає. А він ще дебелий, працювати може, то й працює. Хіба ж мало є такого, що напосаде на людину, і не відчепишся від халепи до самої смерті. Однак, запевнюю тебе, містер Піт – людина чесна. Якщо хочеш, то я доведу це не якимись вигадками, а фактами.

- Ти? Фактами? – від здивування схопився на ноги Гаррі Брус.

Їхня жвава розмова привертала до себе увагу інших робітників. Могли подумати, що друзі розсварилися. Та саме настирливо задзеленчав дзвінок, запрошував до праці. Робітники попідводились і спроквола зникли в розчинених дверях, що здавалися темною щілиною, котрою можна дістатися в самісіньке пекло.

Незабаром у фабриці залопотіли паси, загули мотори, завищала сталь і загупали пневматичні молоти з такою силою, що здригалася під ногами земля.

Саме на цих молотах і працювали друзі: маленький, щупленький, запальний Гаррі Брус і кремезний, але вайлуватий, з пишною сивою до останньої волосини чуприною Яків Куценко. Якби не зраджувала чимала лисина на Гаррі Брусовій голові, то його могли б вважати за Якового сина.

На цій фабриці, що продукувала різних розмірів і форм терпуги та рашпилі, друзі працювали вже третій тиждень, час достатній, щоб придивитися до обставин і людей. Нічого тут друзів не захоплювало. Фабричка була вже досить старенька, від кожної речі тхнуло минулим сторіччям, навіть від бруду, що понакопичувався скрізь по кутках.

Складалося враження, що ця фабрика взагалі не мала господаря. Але господар був – містер Сміт, на диво молодий, рухливий і рудий, як пес. Ніколи він у конторі не сидів, а, заклавши руки за спину, з байдужістю вуличного гуляки проходжувався з кінця в кінець будівлі, на короткий час зникаючи з очей, щоб так само перейти в іншій половині фабрики, де стояли десятки різних машин, що на них довершувались остаточно процеси виготовлення продукції. Містер Сміт розмовляти не любив. За два з чимось тижні своєї праці на фабриці друзі чули від інших робітників, що він за цей короткий час уже звільнив з праці кількох працівників, закидаючи їм ледарство. Неробства тут не терпіли. Та це друзів не турбувало.

За три роки свого перебування в Америці друзі встигли змінити вже кілька фабрик. Їх звільняли, а Яків Куценко казав відвертіше – виганяли. І все через того малого й прискіпуватого Гаррі Бруса.

Доля звела їх до купи ще в Європі, в советському репатріаційному таборі. Забрали їх від фермерів, де працювали як остівці (люди зі сходу). Обидвох привезли до табору того самого дня і приділили в бараці до тієї самої кімнати. Раніше вони ніколи й ніде не бачились. Яків Куценко збагнув, куди він потрапив і, уявивши своє майбутнє, занепав духом, щоб за якийсь час бути знищеним. У тому сумніві не мав.

І тоді, як Яків Куценко від думок доходив до розпуки, до нього підсідав меткий, на хлопчика подібний Грицько Брусниця, теперішній Гаррі Брус. Насправді він і тоді не був такий молодий, тридцятьох років, Яковів одноліток. Багато розмовляти тоді вони не могли. Від донощиків у таборі кишіло. Вислуговувалися перед репатріаційним начальством. Тих, кого визнавали за небезпечного ворога, там же, в таборі, й стріляли. Доводилося бути обачним. Та Грицько небагатьма словами зумів вкласти у Якову душу вогник надії на спасіння утечею. Грицько мав на втечу свій план, правда химерний, неможливий до здійснення. Але у Якова нічого іншого не залишалось, як погодитися на ризик – або пан, або пропав.

Грицько з неможливого зробив можливе: утекти вони змогли. З того часу не розлучалися. Разом опинилися і в Америці. Знахідкою було те, що вони обоє на курсах децистів (переміщені особи) сяк-так навчилися працювати на токарних верстатах.

Усе розпочиналося якнайкраще. Друзі вже мали гроші, наймали умебльовану квартиру, нічого їм не бракувало. Яків, повернувшись з праці, часом любив полежати в ліжку, переглядаючи газети, часом плентався до клубу, щоб випити пива й почути щось новеньке.

Якийсь час не відставав від нього і Гаррі Брус. Так, Гаррі Брус! Потрапивши до Америки, він зразу ж зметиковав, що його ім'я і прізвище в цій країні треба змінити. Кожен, хто хотів звернутися до нього, мекав, як баран перед новими ворітьми. І він пішов на поступки. Намовляв і Якова змінити свою вивіску, але Яків не поступався. Йому байдуже, як вимовлятимуть його ім'я чи прізвище, то їхня справа – американців. Якби він погодився на заміну, то тоді б у нього вже нічого не залишилось свого. Сам собі був би чужий.

На цю тему вони довго не сперечалися. У них виникло поважніше питання.

За якийсь час Гаррі Брус не став триматися Якова, а вечорами йшов кудись сам. Яків нишком думав, що знайшов собі милу його серцеві дівчину, чи хоч якусь вдовичку, бо парубок з нього був застарений та ще лисий.

Згодом усе з'ясувалося, як Гаррі Брус повернувся з чергової прогулянки додому в досить непривабливому вигляді: одне око не бачило зовсім, синій, як печінка. Якового друга побили комуністи. Гаррі дізнався, що недалеко від їхнього місця мешкання є невеликий парк, де збираються комуністи й цілими днями там дискутують над різними політичними питаннями, прославляючи про кожній нагоді вождя трудящих усього світу товариша Сталіна, обізнані люди попереджували Гаррі: якщо він й наважиться показатися у тому кодлі, то щоб там мовчав, інакше може дійти до найгіршого. Такі випадки вже траплялись, але билися тоді свої, не маючи інших ваговитих аргументів у дискусії. А з децістами там взагалі не дискутуватимуть, бо це їхні найзапекліші вороги.

Гаррі пішов до парку, але не мовчав, розповідав натовпові, що складався переважно з українців, про життя під софитами до війни, і про те, як софити воювали, й чому вони остаточно не згинули.

Його побили так, що тиждень не міг працювати, відлежав у ліжку.

Ця прикрість не віднадила Гаррі від зустрічей з комуністами. Якову нічого іншого не залишалося, як узяти під свою охорону заповязаного Гаррі; самого нікуди не пускав, ходив слідком за ним, часом доводилося бути посередником, розбороняв, щоб потім якомога швидше зникати від поліції. Яків не був прихильником бійок, ніколи сам не розпочинав розмахувати кулаками, а як його до того спонукували, тоді бив кожного, хто нагджувався.

Усе було б гаразд, якби політичні дискусії відбувалися тільки в парку. Гаррі знайшов Сталінових прихильників і на фабриці; у суперечці знову дійшло до бійки. Кінчилося тим, що обидвох супротивників, а з ними Якова Куценка, як активного арбітра, з роботи нагнали. Щось подібне сталося й на іншій фабриці.

Після другого звільнення довгий час не могли знайти роботи, майже місяць нікали від фабрики до фабрики, поки, нарешті, не влаштувалися в сусідньому місті, на допотопній фабриці.

Яка б вона не була, ця фабричка, одначе і тут втрачати роботу Якову ніяк не хотілося. А до того може дійти. Цього разу Гаррі Брус знайшов собі на спірку досить невдалу особу, тиху, стареньку людину, що викликала підозру тільки тому, що й досі працює. Яків Куценко не міг залишитися пасивним спостерігачем. Він перебрав ініціативу до своїх рук.

На перешкоді стояло те, що Яків знав англійську мову поганенько. Це заважало як слід розмовляти з робітниками. Про те він запитав декого, що воно за дідок, отой містер Піт. У відповідь один робітник без слів покрутив біля скроні пальцем, ніби хотів сказати, що у дідка не всі дома. Інший робітник пробелькотів щось невиразне, либонь, не бажаючи розмовляти.

Тоді Яків вирішив піти навпрошки, порозмовляти з містером Пітом

безпосередньо, як людина з людиною, звичайно, наскільки дозволить знання мови. Брати собі за перекладача Гаррі Бруса не хотілося; він, завдяки своєму упередженому ставленню до дідуся, може товариську розмову перетворити на тенденційний допит і тим самим образити людину.

Йдучи ранком на роботу, Яків попередив друга:

- Сьогодні я спробую відверто побалакати з містером Пітом. Думаю, що краще буде, як ми розмовлятимемо без сторонніх свідків. У таких випадках розмови бувають завжди відвертіші.

- А хто ж буде за перекладача? – запитав Гаррі.

- Обійдусь без перекладачів.

- Цікаво буде подивитися на ту комедію. Здалека стежитиму за вами. Боюсь, що руками розмахуватимеш, як вітряк крилами.

- То мені знайомий спосіб. Я руками розмовляв в Німеччині аж два роки.. І нічого, руки не повикручувались.

У сніданок Яків пішов до машинного відділу. За ним поплентався і Гаррі.

Містер Піт залишався біля свого верстату. Тут же стояв стіл, зроблений із старих скринь, і стілець з розхитаними ніжками – на ньому обережно, міцно впираючись ногами в підлогу, сидів містер Піт. Крім нього, у відділі снідало ще кілька робітників, теж люди літні, яких сонце не дуже вабило до себе. Решта були надворі.

Гаррі Брус зупинився далеченько від містера Піта, удавав, що уважно розглядає верстат. Насправді ж стежив за своїм другом.

Яків підійшов до містера Піта й привітався з ним. Старий відповів на привітання й продовжував їсти.

Вибачившись, Яків спитав, чи не міг би містер Піт відповісти на деякі його питання?

Старий повільно підвів голову, уважно подивився на Якова і, щось поміркувавши, підвівся.

- Я готовий задовольнити ваше прохання, - промовив він – слухаю вас.

- Скажіть, містере Піте, що вас примушує працювати?

- Старість, сер!

- Старість чи бідність?

- Старість, сер! – повторив містер Піт. Його банькуваті, приховані окулярами очі, здавалося, ще побільшали. – У цьому нема нічого дивного. Стара людина, якщо не хоче вмирати, то повинна працювати. А я хочу жити. Інша справа, чи є в цьому якась доцільність? Однаково доведеться помирати. Та я не з квапливих.

Яків дотепу не зрозумів, він схопив тільки зміст відповіді.

- О-кей, містере Піте, - питав далі Яків. – А скажіть, ви дружину маєте?

Дідусь не міг збагнути, чому в цього чужинця виникають такі неспо-

дівані питання, але відповідав:

- Ні, сер. Я вдівець.

- Розумію. Зле без дружини жити, - по-своєму поспівчував старому Яків. – А хату ви маєте?

- Так, сер.

- А гроші маєте?

На це питання старий з відповіддю трохи затримався.

- А ви, мабуть, грошей потребуєте – пильно придивляючись до наївного чужинця, запитав містер Піт.

- О, ні, містере Піте, - зрозумів Яків, чому старий зам'явся. – Ми з другом думаємо, що ви людина бідна, і хочемо допомогти вам.

- Дуже вам вдячний, хлопці, - одразу повеселішав старий і поплескав Якова по плечу, а до Гаррі Бруса, що стояв уже зовсім близьенько від розмовців, привітно кивнув головою. – Я гроші маю. А за ваш добрий намір щиро вдячний вам.

- Гарна ви людина, містере Піте, - розчулившись мовив Яків.

- Гарні й ви, хлопці, – і простягнув до Якова руку. Цим приятним ручканням вони заключили розмову.

Яків був певний, що Гаррі Брус уважно прислухався і тепер визнає свою помилку й угамується. Але Гаррі Брус саме тому, що все чув, зразу ж, як повернулися друзі до свого відділу, почав кпити:

- Оце ти, Якове, побалакав, так побалакав! Як першорядний дипломат: *гуд мен, гуд бой, окей та вел*. Хитрющий дідуган, ніде правди діти. Угодник Божий, та й годі. І хату має, і гроші, і працює задля спорту. Ти також на дотепну вигадку вдався, мовляв, допомогти хочемо бідній людині. Цією спритністю прихилив до себе старого. Хоч я б йому і ламаного гроша не дав.

- А я дав би. Таких людей я поважаю.

- Гарний початок. Так можеш дійти до поважання головного батька, його підбатченків, навіть безбатченків.

- Не дратуй мене, Гаррі! – насупившись, сказав Яків. – Знай міру.

- Гаразд. Все ж той містер Піт такий лис, що його голими руками не візьмеш. До нього треба підходити уміючи. Ось побачиш, Якове, який я підхід зроблю.

Яків безнадійно махнув рукою. З легкої руки Гаррі і тут накоїть лиха, а потім дійде до логічного наслідку – звільнення з праці. Хоч цього разу не за бійку. Не підніметься ж у Гаррі рука на стареньку й доброзичливу людину. Але до образ дійти може, і, напевне, дійде.

Наступного дня Яків пішов з Гаррі Брусом до машинного відділу разом. Цього разу Яків тримався на віддалі, щоб уникнути небажаної йому розмови.

Як і вчора, містер Піт сидів на покаліченому стільці й пив каву. Гаррі Брус, кивнувши старому головою, кинув куценьке слово вітання й зразу ж сів на скриню з терпугами.

Містер Піт допитливо дивився на нього поверх окулярів.

- Гаряче сьогодні, - сказав Гаррі. – Трохи зарано почалося літо.

Старий мовчав.

- Вам не шкодить кава, містере Піте? – намагався Гаррі якось захопити старого до розмови.

- Мені часом не шкодить, а часом усе шкодить, - тримаючи кухлика біля уст, мурмотів містер Піт.

- Ваша правда. В такому поважному віці все шкодить, - співчутливо сказав Гаррі. – А тут, у цій фабриці, ще й умови праці паскудні. Хіба це фабрика? Тіснота, бруд, безладдя, дах протікає, умивальні немає...

- Так, так, - погоджувався містер Піт, наливаючи з термоса до кухля каву. – На все треба грошей.

- Які ж тут гроші! – вхопився за нову думку Гаррі Брус. – Тут доробишся маєтку! Не знаю, скільки вам платять, а нам – по доларові і п'ять центів за годину. Як хлопчикам якимсь. Та ми кваліфіковані токарі! А нас на молоти поставили. Погрійтеся, хлопці! Порядочки тут – нічого казати.

- Треба бути терпеливим, - напутливо мовив містер Піт. – Одразу ніщо не дається.

- Ха! Терпеливим... – уїдливо посміхнувся Гаррі Брус. – Ви все життя терпіли, а що маєте?

- Одначе, дещо маю, - простягнув старий жиливі, з закоцюбленими пальцями і зігнуті в ліктях криві руки так широко, ніби хотів обійняти усю фабрику з устаткуванням.

- Мозолів досить маєте, містере Піте, - дивлячись на його долоні казав Гаррі Брус. – Набуток невеликий. І то, мабуть, за яких тридцять років праці.

- Сорок два роки я віддав фабриці!

- Сорок два роки на отого рудого містера Сміта! – з неудаваним жахом вигукнув Гаррі Брус.

- Боже мій, що то за людина: мовчазний і – суворий, як гробокоп якийсь. Ще слова живого від нього не чув..

- Ви ще почуєте від нього слово, - багатозначно пообіцяв містер Піт... – Ви любите багато говорити. – Загортаючи непочатий сніданок, зауважив старий.

- За півгодини ви не могли сказати, що ви хочете.

- Я нічого не хочу, містере Піте! – підвівся Гаррі Брус, побачивши на стінному годиннику, що перерва кінчається. - Мені було приємно поговорити з вами.

- А я волію мовчки думати, - обсмикуючи на собі фартух, казав старий.

– Мені здається, що навіть погані думки завжди кращі, ніж гарні слова...

Повернувся до свого молота Гаррі Брус украй обурений на містера Піта. Не інакше, той дідуган здогадався, з якою метою до нього підсідав новий робітник. О, містер Піт не з тих пристаркуватих, просякнутих злістю прочан, що в нью-йоркських парках уклоняються на схід. Містер Піт, либонь, може відчитати й все своє довге „вірую”, але вміє тримати язик за зубами. Та завжди не мовчатимеш, шановний товаришу, колись тебе таки прорве, як весняна вода греблю, і тоді накриє тебе мокрим рядом Гаррі Брус. Він може погукати.

Ніби й утішив себе Гаррі Брус такими міркуваннями, та чомусь йому руки тремтіли, не міг рівно покласти на ковадло розпечений набіло кусок сталі: молот розплескував кінці або короткими, або дуже довгими. За ці дрібні невдачі Гаррі зичив містерові Пітові все, що завгодно, але нічого доброго.

Яків спостерігав за своїм другом, і йому зробилося легко на душі.

А як ішли додому, Гаррі Брус, ніби між іншим сказав:

- Містер Піт – дивак якийсь. Я йому про горох, а він мені про капусту... Яків лише задоволено посміхнувся.

Наступного ранку, коли друзі розігрівали в горні першу партію кусків сталі, на встигши ні разу грюкнути молотом, до них підійшов містер Сміт і покивав до Гаррі Бруса пальцем:

- Прошу зайти до канцелярії.

А тоді повернувся до Якова Куценка:

- Ви також...

Друзі збентежились і запитливо переглянулися.

- Я нічого не розумію, - казав поглядом карих очей своїх Гаррі Брус.

- А я починаю розуміти, - відповіли сірі очі Якова. – Ти щось накоїв, а мені не признався.

Вимкнувши газ із горен, друзі пішли слідком за містером Смітом.

В канцелярії містер Сміт зі стриманою ввічливістю запросив робітників сісти, а сам витягнув з шухляди бюрка сигару й довго її припалював. Секретарка завзято цокотіла на машинці. З фабрики линуло монотонне гудіння машин і верещання сталі на точилах.

- Добре, хлопці, - пихкнувши димом, спроквола мовив містер Сміт. – Одно з ваших бажань ми задовольняємо: ми добавили вам по десять центів за годину. Але перевести вас на токарські верстати зараз не можемо – нема місць. Проте, при першій можливості переведемо.

Друзі і зраділи такому поверненню справи, і разом з тим недоумкувато дивились один на одного

- Дякуємо вам, - першим здогадався сказати Гаррі Брус.

- Дуже вам вдячні, - мов луна відгукнувся Яків Куценко.

- Гаразд, хлопці, - жуяючи кінець сигари, мовив містер Сміт. – Я не прошу вас, щоб ви любили мене. Ваші почуття мене не обходять. Але я категорично від вас вимагаю, щоб ви ні з якими скаргами чи проханнями до містера Керсона більше не вдавалися.

- Ми ніякого містера Керсона не знаємо! – рішуче заявив Гаррі Брус.

- Ми не знаємо його, - ствердив і Яків.

- Можливо, - погодився містер Сміт і дмухнув поперед себе димом. – Ви розмовляли з містером Пітом. Він і є містер Керсон, директор і власник цієї фабрики. Він хоче кінчати своє життя тим, чим почав – звичайним робітником. І ми не маємо права заважати намірам містера Керсона. Отож пам'ятайте, що містер Керсон лише робітник, такий самий робітник, як і ви, хлопці.

- Пробачте, містере Сміте, - зашарівшись, бубонів Гаррі Брус. – Якби ми знали. То хіба б ми...

- Ми ж не скаржились і не просили нічого, - намагався боронитися Яків Куценко.

- Мовчи! – зашипів до нього Гаррі Брус.

- Добре, хлопці, - схопився на ноги містер Сміт.

Вийшли з канцелярії друзі в такому вигляді, ніби допіру їх відшмагано лозою.

За весь день вони навіть не хотіли зустрітися поглядами. Приїхавши на вечір додому, попадали в свої ліжка й мовчки сопли. Першим усміхнувся Яків Куценко. У відповідь йому тихенько захихотів Гаррі Брус. Незабаром вони так реготали, що до їхніх дверей крадькома підійшла господиня будинку, довго вслухалася і не могла вирішити, чи справді її комірникам весело, чи, може вони повпадали в істерію. У літню спеку всього можна сподіватися.

1955 р.

Питання:

1. Подумайте, у чому причина ненависті Гаррі Бруса до американських прихильників „товариша Сталіна”? (з оповідання „Двоє друзів і містер Піт”).

Відповідь: Українці пройшли через концентраційні табори, тюрми; їм було боляче, бо люди, які нічого не знали про сталінський режим, підтримували його.

2. Чому виникає нерозуміння між героями оповідання „Двоє друзів і містер Піт”?

Відповідь: непорозуміння між українцями і американцями виникає через їх менталітет. Гаррі Брусу було важко уявити, що літня людина буде працювати задля „спорту”.

3. Порівняйте образ Грицька та Якова. Назвіть їх риси характеру.

Відповідь: Грицько є запальним, маленьким, лисим, пристосовується до ситуації, може підтримати у важку годину.

4. Яків – вайлуватий, має пишну чуприну, кремезний, не змінив своє прізвище. Більш спокійний і розсудливий.

5. Що звело друзів до купи?

6. Зачитайте рядки з оповідання від слів „Доля звела їх до купи ще в Європі...” і до слів „Усе розпочалося якнайкраще”.

Василь Гайворонський

СЕНСАЦІЯ ЗНІЧЕВ'Я

Моє перше враження від Нью-Йорку було таке, ніби опинився на величезному залізничному двірці, де безліч людей поспішає, квапиться, метушиться, щоб не запізнитися до свого потягу, що ось-ось має рушати.

Я сновигаю серед тих пойнятих поспіхом людей, намагаючись нікому не заважати, й уникаю випадкових поштовхів і штовханів. Адже їхати мені нікуди, ніхто й ніде мене не чекає, і гірше, я взагалі тут зайвий, мов стовп, навіщось поставлений серед рухливої вулиці.

Але спостерігачем мені довго бути не довелось. Треба ж якось влаштуватися, шукати собі працю. І розпочались перегонові вправи. Мені вже здавалось, що всі мешканці цього міста спеціально умовились скрізь мене випередити.

Знайти в Нью-Йорку роботу наприкінці 1949 року, коли пароплав за пароплавом висипав на берег живий вантаж недавніх одержувачів таборової юшки, справа була надто складна.

Від своїх нових колег я набув певних інформацій, як шукати роботу, і користуючись ними, уже не мусив співати: „Піду та сяду в зеленому саду, чи не прийде щаслива доля та до мене на пораду”. Щоранку, ще затемна, купував три газети – німецьку, польську та російську – виписував з них деякі адреси і негайно вирушав у дорогу.

Але скрізь з'являвся свинячий голос.

Лише в одному місці синиця була затріпотіла в моїй жмені. Німецька газета повідомляла, що ковбасня герра Шварта потребує вантажника, помивача начиння, прибиральника, тобто майстра на всі руки. Серце моє сказало мені, що працю я вже маю.

Упевненість приторочує людині крила. За якусь годину я був вже біля дверей ковбасні й натиснув гудзика. До мене вийшов справжнісінький німець, огрядний, червонопикий, самовпевнений і усміхнений, ніби щойно імпортований з Баварії. Це був власник ковбасні герр Шварц. Відрекомендувавшись, він навіть простягнув до мене коротеньку руку, щоб я потис-

нув його пухкі пальці, оздоблені колекцією перстнів.

- Мені дуже приємно бачити щасливу людину, - приязно, з усмішкою мовив герр Шварц.

- Так, - погодився я. - Знайти роботу, не знаючи англійської мови, це дійсно щастя.

- Я не це маю на думці, - казав німець. – У жидів число 18 вважається щасливим числом. І ви прийшли до мене не десятим, а саме вісімнадцятим. Отже, це факт незаперечний, що людина ви щаслива. Відносно ж місця праці, то з жалем мушу сказати, що воно вже зайняте. Я взяв третього. Та ви не журіться. З вашим щастям ви дасте собі раду.

Я подякував німцеві за його доброзичливість і пішов собі шукати щастя деінде.

Жидівське повір'я мене не завело. Того ж таки дня я одержав від мого давнього й близького приятеля Аполлона Т. листа з грішми. Аполлон писав, щоб я не відтопував у Нью-Йорку людям мозолі на ногах, а їхав до нього. Жив він в Америці, порівнюючи зі мною, давно, не менш як півроку, і тепер десь у Пенсільванії, за Геттисбургом, у фермера-садівника обрізає на деревах гілля.

І наступного ранку я вже їхав автобусом. Мій багаж складався з цера-тової торбинки, що їх давали на пароплаві користатись у скрутні моменти морської хвороби. Раніше тією торбинкою скористатися мені не довелося, і тепер вона служила мені харчовим супутником. Я напхав у неї, скільки влізло хліба, сала і дві цибулини. З таким запасом поживного харчу можна б вирушати і в подорож до Геттисбургу, цього загальновідомого містечка, де під час громадської війни вирішувалась доля північної Америки. Гарне містечко, чепурне, чисте, мов несправжнє, ніби бачиш його на сцені, як декорацію до вистави історичної німецької драми.

Але мене не надто цікавило містечко, де колись на його вулицях і околицях вирішувалась доля держави, а цікавила мене власна доля. Як же мені дістатися до отієї Ортанни, де живе Аполлон? До неї яких десятків миль, а сполучення автобусового нема. Доведеться мандрувати пішки.

Мені нагодився старенький листоноша в блакитній уніформі. Збоку у нього величезна шкіряна торба.

- Де є Ортанна? – запитав я англійською мовою, раніше подивившись у список заздалегідь приготованих найконечніших речень.

Поштар витягнув з кишені окуляри, осідлав ними ніс і глянув на мене.

- Ортанна, Ортанна, - казав я, думаючи, що старий не зрозумів мене.

Але поштар не квапився розбалакуватись. Його, мабуть, цікавив мій екзотичний вигляд. Одягнений був я в усе, хоч і пошите в Америці, проте не американцем, а мешканцем таборів, за якимсь фантастичним взірцем, і уподібнився я, завдяки одягові, трохи цирковому клоуну, трохи довічному

в'язневі й цілком хворому, що втік із божевільні.

Намилувавшись моїм одягом, поштар заховав окуляри, закинув за плечі торбу і сказав, щоб я йшов з ним. Він вивів мене в поле і почав тлумачити всіма приступними й можливими способами, як і де знайти Ортанну. Я мав іти просто дорогою яких п'ять миль, а потім з правого боку, зразу за фермою, побачу відгалуження дороги й таблицю з написом „Ортанна”. Ота бічна дорога й доведе мене, куди мені треба. Чи я добре зрозумів його? Так, цілком добре. Але поштар не йняв мені віри, розповів усе спочатку, а в додаток хворостиною намалював на землі мапу, зазначивши, де стоять ферми, що я їх минатиму, і яка відстань між орієнтовними пунктами.

Переконавшись, що він зробив усе можливе, поштар побажав мені на все краще. Проводжав він мене таким поглядом, ніби мені було три роки і я мав перейти вузькою кладкою вируючу річку. Я йшов берегом асфальтової дороги, що простягнулась через невисокі горби. Авта несподівано виникали й покvapно зникали. Навколо мене осінні кольори, - сірі, жовті, червоні, багрянні – ніби тут ще й досі жовтень місяць, хоч календар запевняв, що завтра розпочинається 1950-й рік. А в Америці погода нехтувала календарем. Навіть квітка якась намагалась милуватись світом Божим, показувала своє голубеньке личко з-під пучка трави.

Я зійшов з дороги і побрів бур'янами, щоб краще приглядатись до тутешньої землі й того всього, що на ній росте. Я пізнав пожовклі стебла лободи, петрового батога, молочаю, заплутався в ожині, ще зеленів спориш і мишій. Мені хотілося знайти кущ полину або деревію, потерти в руці й понюхати. Я вже почав був поринати у спогади.

Раптом чую чийсь голос. Скраю дороги стоїть авто, а біля нього жінка махає рукою, закликаючи мене. Нічого не розуміючи, підхожу. Жінка стара, худа, але нафарбована, як лялечка. На голові у неї синій капелюшок з оберемком штучних ромашок.

Мило усміхаючись, бабуся відчинила двері авта й запросила мене сідати. Я оторопів й позадкував від неї. Бабця намагалася щось довести мені, та я вже не слухав її, а шамротів бур'янами. Рожеве бабусине авто пурхнуло й зникло за горбом. І знову зупинилось біля мене інше, з червоним дахом. Тепер вже запрошувала сідати в авто приваблива чорнява молодиця без найменших ознак парфуми на її свіжому обличчі. І від цієї я відмахнувся рукою.

Запрошував мене і священик у чорному вбранні з білим на шії ковнірцем, і двоє замурзаних хлопців, що певно повертались з роботи додому, і худенька, як скіпочка, жіночка з чотирма малими дітьми. Така увага до подорожнього немало мене дивувала. Хоч пізніше з'ясувалося, що той самий поштар, вболіваючи за мою безпорадність, у місті зупиняв авта і просив людей забрати мене й відвезти до Ортанни. Але я цього не знав. Я вважав, що це прояв милосердя до людини, яка не має авта. І боявся, бо

хтозна куди мене можуть завезти. Краще вже пішки.

А щоб не надавати людям зайвого клопоту зупинятись, я перейшов на лівий берег дороги й простував то ріллею, то стернею, то бур'янами. Гонів за кілька попереду виникла сподівана ферма. І від тієї ферми мені назустріч, гавкаючи, чвалала згряя собак.

Це непереливки. З такою звіриною свого часу я мав неприємне знайомство в Дагестані. Там біля овечої кошари угледів мене собацюра з теля завбільшки, і навіть ні разу не гавкнувши, з усього розгону плигнув на мене, і я опинився на землі, як підкошений. Ще б мить, і той собацюра витягнув би з мене душу спритніше, ніж злодій витягнув з чужої кишені гаманця. На моє щастя, почувши мій несамовитий вереск, із хижки вискочив горянин, щось крикнув і собака мусив залишити мою душу на старому місці.

А тепер виникла можливість недокінчену дагестанським собакою справу доконати його американським колегам.

Дивлячись на собак, що до мене наближались, я об щось зашпортався і ледве не впав. Зачепився за уламок жердини і не загаявся озброїтись. Собаки оточили мене, але тримались обачно і дружньо гавкали.

Порівнявшись з фермою, я побачив усю родину, що вишукувалась на ганку. Родина, нівроку, чималенька, душ із десяти. Я зняв з голови кепку і привітався. Але мені відповіла лише маленька руденька дівчинка, кинувши в мене яблуко, причому так влучно, що воно само потрапило в мою ліву руку. Я подякував дівчинці почав те яблуко їсти.

Не покинули мене собаки й за фермою, вели мене в ескорті, мабуть, самі шкодуючи, що взяли на себе такий клопітливий обов'язок, аж поки їм на зміну на з'явилися інші, з сусідньої ферми. Тоді супроводжувачі зраділо подалися додому, а нові напосіли на мене.

Так одна згряя передавала іншій, аж поки я не доплентався до розгалуження доріг. На розі стоїть обора, а в оборі з два десятки корів, усі руді, безрогі й сумні, позвішували голови, не рухаються, як покам'яніли. Такого жалобного настрою мені не довелося бачити.

Одна корова таки підійшла до мене й, простромивши голову поміж жердини, лизнула мою цератову торбинку. І тоді я побачив, що в корови, нарівні із шкірою, недавно, мабуть, сьогодні, позрізувано роги, і кров, що лилася з ран, позапікалася на шерсті, взялася коржем.

Я витяг із торби шматочок хліба й підніс корові до губ. Вона понюхала, але їсти не схотіла. Щоб якось розважити тварину, я сказав їй:

- Звичайно, корівко, тобі, як і твоїм оцим посестрам, болить. І біль твій, як я розумію, подвійний. Крім фізичного страждання, ти зазнала й моральних болів за знівечену красу твою. Твоє становище не краще, як ще у молоді, а посивілої жінки. Але жінка може заховати свій недолік під перукою. Ти ж лисою залишишся назавжди. Нема ради, така ваша коров'яча доля.

Єдине, чим можеш себе потішити, це те, що люди до людей ще жорстокіше ставляться, ніж до вас. Мабуть, Бог не дав людям рогів лише тому, що вони однаково їх один одному позбивали б. Ця утіха, хоч і мала, одначе втіха...

Моїй слухачці, мабуть, промова моя не сподобалась, відвернулась до мене хвостом.

Тепер довелось мені йти вниз, по боках дороги сади, ліс, знову сади, а попереду височіють гори. І тут ферми трапляються, але без собак. Зате мене голосно і одностайно привітали улюлюканням сотні індиків, замкнених у дротянім палаці. Напевне, їм кортіло побалакати зі мною.

Але мені не до балачок. Сонце вже низенько, незабаром заховається за гору, а чужинцеві вештатись уночі чужими степами не випадає.

Довелось мені зазнати і свинячої напасті. Я йшов ущелиною між горбів'я, або невеликих гір. Ліве узгір'я поросло лісом, а праве голе, витоптане худобою. Це надто зручне пасовище відгороджене від дороги густо переплетеним колючим дротом. Аж бачу, з гори просто на мене щодуху біжить стадо рябих свиней. Здавалося, що вони не зважатимуть на загорожу, кинуться на неї, і дроти порвуться, як павутина.

Одначе свині рахувались з властивістю колючого дроту. Добігши до загорожі, заюшені, ікласті, несамовито хрюкаючи, вони дивились на мене маленькими злими оченятами. Дагестанські вепри, що живуть в очеретах на північ від Махачкали, нічим не відрізнялися від цих ніби свійських тварин. У мене ніколи не виникало бажання здибатись сам-на-сам із вепром. Я б з приємністю уникнув побачення і з цими здичавілими свинями. Та куди дінешся! І я йду дорогою, а свині попри мене хрюпають, рохкають, верещать і не зводять з мене лютих поглядів. Я вже думав, що мені доведеться ввійти в Ортанну з почесним супроводом свиней. Але фермер заповіг і таку можливість, спорудивши на кінці своєї власності також поперечну загорожу. І свині, опинившись в колючому кутку, вигукували мені вслід побажання, що походили не з пельок, а з самого пекла.

Міжгір'я вже позаду, переді мною долина, куди оком не кинеш – сади й сади, а серед садів містечко з кількадесяти хат і гостра, без хреста, церква. По той бік містечка круті, порослі лісом гори, за тими горами щойно заховалось сонце і зразу ж повиповзали зі своїх криївок присмерки, швидко почало сутеніти.

Та я вже в Ортанні, скоріше подібній на німецьке курортне містечко, ніж на робітничу оселю багатого фермера. Будинки вишукано пишні, асфальтові хідники, просторо, чисто.

Мене зустріла ватага хлопчаків і, щось пояснюючи, кудись повела. А люди повиходили з будинків і мовчки на мене дивилися.

Хлопчаки довели мене до одного будинку й зупинились. І зразу ж з того будинку вибігла вся родина моїх земляків. Як і належить, обійми,

вітання, і зволожені очі. Дивлюсь я на своїх друзів і не пізнаю їх, якісь вони не такі, як були, посвіжили, помолодшали, зникли з їхніх облич непевність, нічого вже не залишилось таборянського, вони вже відчували себе людьми вільними й незалежними.

- Радію за вас, друзі мої! – з пафосом сказав я.

- А я турбуюся за вас, Василю, - без найменшої ознаки пафосу, навіть з іронією, відповідала мені пані Ірена, Аполлонова дружина. – За ваше майбутнє турбуюсь.

- А то ж чому? – запитав я, знаючи вдачу цієї жіночки, щедрої на дотеп.

- Не встигли на американську землю вступити, а вже вчинили веремію на весь повіт.

- Спокійніших за мене американська земля, ще, мабуть, не носила нікого.

- Еге ж, справжнісіньке двохметрове дитинча. Де ж воно бачено, щоб в Америці хтось мандрував пішки! Тут за два бльоки до крамниці їздять автом. А головне, ще й відмовляється, щоб його підвезли люди, воліє брести бур'янами. Підіймає камінчики, рве травичку, дратує собак, розмовляє з коровами, із свиньми і без кінця щось витягає з торби й жує. Навіть яблуко, що кинула в нього дівчинка, згриз. І за зайцем гнався, і якби догнав, то певно і його б їзжер. Чи може це все неправда, мої вигадки?

- Це все правда, пані Ірено, так воно й було. І я шкодую, що не зупинявся на розмову з балакучими індиками. Але звідки вам про це відомо?

- Мені? Якби ж то лише мені. Кожен фермер, кожен мешканець нашого повіту знає. Півдня всі телефони були зайняті розмовами про вас. І знаєте за кого вас сприйняли? За європейця? Азіята? Ні! Щонайменше за марсіянина, що випав або висів з повітряного корабля. До нас чутка про дивовижного мандрівника дійшла найпізніше. І я зразу сказала Аполлонові, що то ніякий планетний мандрівник, а наш Василь. Аполлон хотів був податись вам назустріч, та його розрадила. Хай усе доходить само собою до логічного кінця.

- І дійшло, - сказав я, щоб якось приховати свою збентеженість.

- Ще ні, - заперечила пані Ірена. – Про дивного мандрівника вже повідомили редакцію столичної газети в Гаррісбургу. І можна сподіватись, що ось-ось приїде її представник, щоб на власні очі споглянути на чудисько. Тож не гаймо часу й ходімо вечеряти.

І невдовзі ми вже сиділи за столом, їли й пили, і наша трапеза, щедро оздоблена розмовами, мабуть, тягнулася б до півночі. Але нам перешкодив репортер газети. Маленький, жвавий, хоч уже й немолодий, він в одну мить зорієнтувався, де він є і з ким має справу. Оноре Бальзак колись сказав, що властивість почувати себе всюди, як у себе вдома, притаманна

лише королям, повіям і злодіям. А дивлячись на цього меткого газетяра, мимоволі хотілось додати до тих зазначених осіб ще й репортерів. Він зразу ж нас усіх погнав у другу кімнату, розставив під ялинкою й сфотографував. Потім посадовив мене за стіл і почав інтерв'ю.

- Чи подобається вам Америка? – було його перше, стандартне й обов'язкове питання.

- Мені подобається скрізь, де я буваю вперше. Навіть свого часу, потрапивши в советську в'язницю, я забув про своє скрутне становище, а уважно придивлявся до людей, до обставин, в яких животіють в'язні, поводився, як екскурсант. Хоч пізніше вже було не до спостережень... А тут, в Америці, на мене летять враження, як нетля на вогонь, або вірніше, я влипаю у враження, як муха в мед. Тож Америка мені дуже подобається.

Перекладати мою тираду мала пані Ірена, як кращий у хаті знавець англійської мови. І пані Ірена подивилась на мене знищуючи поглядом, мовляв, що ти, чоловіче, натеревенив. А тоді до репортера:

- Містер Василь каже, що Америка йому подобається.

- Добре! – сказав репортер і його олівець блискавично списав майже цілу сторінку блокноту.

- Що вас найбільше вразило в Америці? – знову звернувся до мене репортер.

- Мене найбільш вразило тут те, що мої друзі, Аполлон та Ірена, швидко молодшають, а діти їхні, Таня і Сергій ростуть як на дріжджах. Якщо цей процес не припиниться, то незабаром всі вони зрівняються віком і тоді ніхто не розбере, хто з них діти, а хто батьки.

Пані Ірена трохи змінила мою відповідь. Вона сказала:

- Містер Василь вражений тим, що всі люди виглядають молодими і здоровими.

І репортер списав ще одну сторінку блокноту, а потім зірвався зі стільця й накинувся на телефон. Він викликав редакцію газети, зі швидкістю скоростріла прокричав, що має сенсаційний матеріал і потребує цілу сторінку.

- Розповідайте про своє життя, - запропонував мені репортер, зарезервувавши собі місце в газеті.

І тут ми зіткнулися з поважною перешкодою. Пані Ірена хоч і знала англійську мову, але в межах спитати – відповісти. На більше вона була ще неспроможною. Аполлон також. Що ж робити?

Але репортер довго не надумувався.

- Їдьте! – схопився він на ноги. – Їдьте до Гаррісбургу. Там у нас у друкарні є німець. Він буде перекладати. Діти можуть залишатись удома, а всі інші поїхали.

Мені вже за цілий день було досить пригод і вражень, я почувався

змученим і мріяв про постіль, тому кудись їхати категорично відмовився. Не вабила подорож і пані Ірену. Але Аполлон відкараскатись від репортера не зміг, і вони поїхали вдвох.

Привезли Аполлона з Гаррісбургу опівночі, а ранком ми вже мали новорічну газету з великим нашим фотом під ялинкою і довжелезним дописом, присвяченим моїй особі. Принаймні прізвище в дописі згадувалось моє. Дещо з написаного відповідало правді, оскільки та правда не шкодила репортерській фантазії. На фарби й витівки не поскупився. Читачі, напевне, з цікавістю сприйняли сенсаційний матеріал.

А кілька день по тому моя особа вже не цікавила й допитливих ортанських хлопчаків. З новими днями приходили й нові сенсації, без яких життя надто нудно, чи й просто не можна.

1953 р.

Питання за змістом оповідання „Сенсація знічев’я”.

1. Що вам найбільш сподобалось в оповіданні „Сенсація знічев’я”?
2. Подумайте, чому американцям здалися смішними дії героя оповідання „Сенсація знічев’я”?
3. Василь виріс у степу; яка риса Василя властива тільки українцям?

Відповідь: Василь Гайворонський передає читачам душевні переживання героя.

Домашнє завдання:

1. Підготуватися до уроків з літератури рідного краю у 9-у класі.
2. Підготуйте доповіді на теми: Зимовий цикл обрядів. Двадцятидення. Різдво. Новий рік. Хрещення. Весняний цикл. Масляна. Великий піст. Чистий четвер. Страсна п’ятниця. Великдень. Літні обряди. Зелені свята. Свято Івана Купала. Обжинки. Весілля на Донбасі.

Література:

1. Гайворонський В. Автобіографічна довідка // Донбас, 1993. - № 1-2. – с.134-137.
2. Костюк Г. З літопису літературного життя в діаспорі // У світі ідей і образів. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – с.441-488.

Тестові завдання до уроку №5

I рівень

1. Дати життя і смерті Василя Андрійовича Гайворонського:
  - а) 1945-2000;
  - б) 1906-1972;
  - в) 1931-2001.
2. Книга „Пугачовська рудня” Василя Гайворонського була видана:
  - а) 1930 р;
  - б) 1931 р;
  - в) 1933 р.
3. Відомості про письменника подано в:
  - а) „Советской энциклопедии”;
  - б) Українській енциклопедії (Канада, 1984 р.);
  - в) Українській радянській енциклопедії.
4. Василь Гайворонський був заступником редактора:
  - а) журналу „Донбас” ;
  - б) журналу „Дзвін”;
  - в) журналу „Всесвіт”.

II рівень

5. Назвіть псевдонім Василя Андрійовича Гайворонського.
6. Назвіть твори Василя Гайворонського.
7. Чому Василь Гайворонський змушений був виїхати за кордон?
8. Де жив Василь Гайворонський за кордоном?
9. Чому Василь Гайворонський не повернувся в рідний Донбас?
10. Назвіть риси індивідуального стилю Василя Андрійовича Гайворонського.
11. Скільки українців проживає за кордоном?
12. Скільки професорів українського походження живуть у різних країнах світу?
13. Що було причиною еміграції українців за кордон?

III рівень

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

1. „Життя українців в Америці” за змістом оповідань „Двоє друзів і містер Піт” і „Сенсація знічев’я” Василя Андрійовича Гайворонського.
2. Мої враження від оповідань Василя Гайворонського.
3. Мої думки про життя українців в Америці, Австралії та інших країнах світу.

(Див. Оліфіренко В.В. Уроки правди і добра. Джерела літератури рідного краю. // Донбас, 1995, Спецвипуск.)

9

клас

ПРОГРАМА

Урок №1. Обрядово-звичаєві традиції нашого краю.

Зимовий цикл обрядів. Двадцятидення. Різдво. Новий рік. Хрещення. Весняний цикл. Масляна . Великий піст. Страсний четвер. Великдень. Літні обряди. Троїцько-русальна обрядовість. Зелені свята. Свято Купала. Обжинки.

Особливості деяких обрядово-звичаєвих традицій на Донбасі.

Весілля на Донбасі. Особливості українського весілля зокрема весілля на Донбасі.

Поглиблення поняття про народну драматургію та її основні жанри.

Урок №2. Образ рідного краю в поемі «Слово о полку Ігоревім» і в літописних свідченнях про битву на Калці.

«Слово о полку Ігоревім». Згадки про природу Придінців'я і Приазов'я. Гіпотеза про трактування місцезнаходження «могили» як теперішньої Савур-могили.

«Битва на Калці». Битва 31 травня 1223 року київського князя Мстислава Романовича і галицько-волинського князя Данила Романовича з татаро-монгольськими завойовниками на річці Калка, притоці Кальміусу. Географічні реалії Донеччини. Хоробрість руських воїнів у битві з монголо-татарами. Поглиблення поняття про колективного героя в художній літературі.

Урок №3. Життєвий і творчий шлях поета-земляка М.М.Петренка. Зв'язок письменника з Т.Г.Шевченком.

«Небо». Роздуми над долею людини, над сутністю всесвіту і прагненням людини зрозуміти його закономірності. Образ неба – вимріяного, уявного світу поета-романтика, у який він прагне поринути.

«Іван Кучерявий» («Савур-могила»). Епіко-лірична форма розповіді. Географічні назви Донеччини і Східної України у творі.

«Слов'янськ». Висловлення автором любові до земного буття. Законаність митця в українську народну пісню. Єдність малої батьківщини Донеччини з матір'ю Україною у віршах про Слов'янськ.

«Туди мої очі, туди моя думка...», «Як в сумерки вечірній дзвін...». Тема нерозділеного кохання у віршах. Популярність пісень на слова поета-земляка М.М.Петренка.

Використання поетом віршових розмірів народних пісень (коломиївкий розмір) і розмірів нової поезії початку 19-го століття (ямб, амфібрахій). Вплив народних дум, історичних пісень і віршів Т.Шевченка на тво-

рчість поета.

Вшанування творчості поета-земляка на Донеччині. Діяльність шкільного літературного музею М.Петренка в середній школі №5 міста Слов'янська.

Поглиблення поняття про народнопоетичні витoki творчості поетів-романтиків.

Урок №4. Творчість поета-земляка, науковця М.Ю.Сріблянського (Шаповала). Подвижницька праця письменника на користь Україні.

«Передвеликодній герць», «В тюрмі», «Така вона розхристано-погана». Ідея революційного перетворення. Символічний зміст образів «праведної сили», «пророка», «стоголової неправди», «дзвону голосного». Переконаність поета в перемозі справедливої боротьби.

«Доти будемо й ми...». Усвідомлення у статті позитивів і негативів української революції 1917-1920 років. Звинувачення автором яничарства у зрадників національних інтересів Батьківщини. Накреслення автором шляхів відродження України як суверенної держави. Глибокий патріотизм та історичний оптимізм ідей М.Ю.Шаповала. Актуальність думок, висловлених у статті.

Вшанування пам'яті поета-земляка у Сріблянській середній школі Артемівського району.

Урок №5. Голоси донецької діаспори: творчість В.П.Бендера. Складність життєвого шляху письменника-журналіста.

«Говорить Чигирин» (уривки з книжки «Фронтіві дороги»). Реалістичне зображення письменником Другої світової війни. Вболівання автора за потоптану війною українську землю.

Останні бої сотні Сіроштана на югославській території. Уміння письменника розуміти найхарактерніші риси вдачі й поведінки героїв повісті Сіроштана, Чиговського, Войпана, Наді. Прорив сотні на італійську територію.

Урок №1

Тема: Обрядово-звичаєві традиції нашого краю.

Теоретичні відомості про обряд, традиції, звичаї

Обряд – ряд усталених традицією дій, які супроводять якусь урочистість.

Традиція – історично складений і переданий з покоління в покоління досвід, практика в будь-якій галузі суспільного життя, норми поведінки, смаки та ін.

Звичай – 1. Загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. 2. Манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

Виділяють зимовий, весняний, літній і осінній цикли обрядів. Зупинимось на основних українських обрядах та їх особливостях у Донбасі.

Зимовий цикл обрядів: Різдво, Новий рік, Хрещення.

СВЯТВЕЧІР *(реферат)*

План реферату

1. Особливий день.
2. Щоб увесь рік жити багато...
3. Від злої сили...
4. Свята вечеря.
5. Морозе, морозе, іди до нас кутю їсти!
6. Спільна вечеря всього роду.
7. По вечері.

Зима. Навколо біліють сніги. Мороз ніби пензлем розмалював вікна. Дерева обсипані інеєм і обліплені снігом. Нерухомі, білі, немов кришталеві, стоять вони, як у казці, і сяють самоцвітами від першого променя січневого сонця.

Ранок. Над кожною хатою стовпом в'ється дим. Тихо. Здається, що село ще спить: на вулицях нема нікого. Але в кожній хаті давно кипить робота...

1. Сьогодні особливий день

З давніх-давен у нас на Україні словом і ділом, словесним твором і актом, всією обставою люди створюють у цей день образ багатства, миру і

спокою у своєму домі.

Ще вдосвіта, як тільки день синім проблеском заглянув у хату крізь шибки, господиня приступила до праці. Першою магічною дією було добування нового вогню. Господиня дістала з покуття кремінь і кресало, які останні дванадцять днів лежали під образами. Вона перехристилася тричі, і ставши обличчям до схід сонця, викресала „новий огонь”. Цим вогнем вона розпалила в печі дванадцять полін, що їх припасала та сушила дванадцять днів останнього місяця. Через кілька хвилин у печі вже палають сухі дрова; на протилежній стіні кидається химерна тінь.

Господиня пов'язалася хусткою, засукала рукава і заходилася готувати дванадцять свят-вечірніх страв: наставила узвар, варить горох, смажить капусту, рибу, ліпить вареники, готує бараболю, гриби, кашу гречану з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком і кутю з товченої пшениці. У всьому їй допомагають діти, а найбільше – старша дочка.

У цій багатій, але пісній вечері господиня представляє найголовніші плоди поля, городу і саду. Ніби дає звіт новому рокові за своє багатство в минулому році.

У той час, коли господиня поралася біля печі, господар напоїв худобу, підстелив свіжою соломою та дав їй свіжого пахучого сіна. Потім він поодкидав сніг від хати, розчистив стежки і уважно оглянув усе господарство. Усе живе і мертво, що є в господарстві, повинно зустріти урочисту хвилину Святвечора на своєму місці. Ніщо не може бути в цей вечір поза домом, у чужих руках – позичене чи десь забуте. Усі члени родини теж повинні бути вдома. „Боже сохрани, - кажуть люди, - десь заночувати в цю ніч, цілий рік будеш блукати по світі”. Боронь, Боже, і сваритися в цей день! Навпаки, добре помиритися з ворогами, щоб у новому році було мирно і в хаті, і поза хатою. Та не завжди господиня знає своїх ворогів, а щоб не помилитися чи когось не забути, вона заворожує всіх разом. Для цього вона затикає клоччям усі дірки в лавках і ослонах і закликає:

„Не дірки затикаю, а роти моїм ворогам, щоб їх напасті не зловили мене через увесь рік”.

Та цього ще мало. Завзята господиня веде далі свою боротьбу з ворогами. Вона зав'язує гудзі на мотузці – стільки гудзів, скільки має ворогів, а коли сідатиме вечеряти, то покладе той мотузок під себе, примовляючи: „Щоб так мої вороги мовчали, як ці гудзі мовчать!”

2. Щоб увесь рік жити багато...

І так у турботах проходить день. Сьогодні не снідають і обходяться без обіду. Хіба дітям, що не можуть терпіти голоду, мати дозволить дещо з'їсти, та й то лише в обідній час.

Коли вже сонце схилиться до заходу, починається готування домашнього вівтаря з найважливішого домашнього знаряддя і снопа жита – сим-

волу врожаю. Господар вносить сніп жита – „дідуха”. Переступаючи поріг, він скидає шапку і вітається з господинею, ніби вперше входить до хати:

- Дай, Боже здоров'я!

- Помагай Біг, - відповідає господиня, - а що несеш?

- Злато, щоб увесь рік ми жили багато! - говорить господар, зупиняючись посеред хати. Тут він хреститься і, звертаючись до родини, віншує:

- Віншую вас із щастям, здоров'я ям, із цим Святим Вечором, щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались – від ста літ, поки нам пан Біг назначить вік!

Повіншувавши, господар підносить „дідуха” високо над столом і ставить на покуті під образами. Далі він перев'язує „дідуха” залізним ланцюгом і кладе біля нього ярмо, чепіги від плуга і хомут. Господиня добуває зі скрині нову білу скатерку і все це накриває.

3. Від злої сили...

Господар знову виходить із хати і вносить оберемок соломи та сіна. Солону він розстеляє по долівці, а сіно ділить на дві нерівні частини. Меншу кладе на покутній бік столу, а з більшої робить копичку під столом. Зверху на копиці сіна ставить черепок із жевріючим вогником, де куриться ладан, наповнюючи хату святочними пахощами. Збоку коло сіна, під столом, господар кладе ще „залізя” – леміш від плуга, гистик без держака та сокиру. Діти по кілька разів торкаються тих речей босоніж, - „щоб ноги були тверді, як залізо”.

У цей „таємний” вечір магічними діями і „залізям” господарі захищають свою госпуду від „злої сили”, щоб позбутися її не тільки на цей вечір, а й на весь господарський рік.

Господар і господиня з новоспеченим „святочним” хлібом, медом і маком обходять двір, комори та обкурюють все це ладаном. Біля обори, де стоять корови, господиня посипає насінням дикого маку, - „щоб відьми, його визбируючи, не могли приступити до худоби”. На закінчення цього обходу господар „зарубує” поріг, - „щоб звір не міг переступити”. Йдучи в обхід, жінка вбирає собі на голову чоловічу шапку, - „щоб цілий рік ходити простоволосою”. У хаті господиня кладе під скатерку на чотири кути столу по голівці часнику, - „щоб злу силу відігнати”.

Свята, „багата” вечеря, виготовлена на „новім” огні з різнорідних плодів землі, із дотриманням відповідних „законів”, стає невичерпним джерелом магічної сили: на утворення нового багатства в новому році, а також на відвернення всякої супротивної сили. Майже всі магічні акти виконує голова родини – господар, а йому допомагають дружина, діти і навіть гість, якщо такий у цей вечір нагодиться до хати.

На сіно, що намощене на покутньому кінці столу, „невинна душа” (дитина до семи років) кладе три хлібини або калачі, грудку солі і ставить

велику воскову свічку. Мати виставляє полумиски з вечерею на стіл, а на сіно, що на покутті біля „вівтаря”, ставить горщик із кутею та узваром.

Хоч діти вже дуже голодні, все ж вони не відважуються просити у матері їсти – терплять і крізь вікно пильно дивляться на небо: чи не зійшла вже вечірня зоря, що має сповістити всім людям про велике чудо – *народження Сина Божого!*

4. Свята вечеря

До хати входить батько і урочисто сповіщає родині, що Святий Вечір уже почався, бо на небі засяяла вечірня зоря. Але перш ніж приступити до вечері, йому треба нагодувати худобу і „запросити гостей”. Господар бере миску, підходить до столу і набирає по кілька ложок кожної страви. Господиня дає йому хлібину та черпак із медом, а для пса окремо – окраєць хліба і грудку овечого лою. Тримаючи в руках усі ці „дари”, у кожусі, але без шапки, батько виходить із хати. На порозі його зустрічає вірний приятель і добрий вартовий господарства – кудлатий Сірко. Передчуваючи приємність, він весело махає хвостом і голосно гавкає. Господар урочистим голосом говорить до нього:

Це той хліб і вівці, що ти доглядав мені весь Божий рік. Як служитимеш вірно і в цьому році, то в наступному Святому Вечорі ще більше візьмеш!

Із цими словами він не кидає, а кладе перед псом хліб і лій, а сам іде до стайні. Сутеніє. Скрипить під ногами сніг, мороз дошкульно щипає обличчя...

Господар відсунув примерзлі двері і ввійшов у стайню. Там тепло, щедро підстелено соломною, а за драбинами сухе зелене сіно пахне луками. Корови й воли ліниво повернули голови і тихим протяжним „Му-у-у!” привітали господаря. Коні тихо заржали, а вівці у своїй загороді збилися докупи і, вижидаючи, дивляться на господаря. Господар поставив миску з вечерею на вікно, а сам узав у руки хліб і, підходячи до кожної тварини, благословив її, тричі торкаючись хлібом до голови:

Благословляю тебе цим святим хлібом і закликаю на тебе добро, щоб ти звіра не боялася, грому не лякалася та щоб минали тебе чорні напасті!

Отак поблагословивши, він бере черпак із медом і малює хрестик меж очима кожної тварини. Після цього в чисто вимите дерев'яне корито він сипле з миски вечерю, кришить туди хліб, досипає борошна, солить сіллю, все це добре перемішує дерев'яною кописткою і розділяє поміж усіма тваринами, що є в господарстві.

Вдарити сьогодні будь-яку тварину – великий гріх! У цю ніч, опівночі, всяка німина людською мовою розмовлятиме з Богом. Бог запитає, як їй ведеться в господаря. Якщо господар не б'є її і добре годує, вона похвалить його перед Богом, а коли б худоба голодна була і заплакала, то не-

хай потім нарікає такий господар сам на себе, якщо йому не поведеться з худобою в наступному році.

Після цього господар, якщо має пасіку, відвідує бджіл і дає їм їсти. Господиня тим часом відвідала курей, качок, гусей і всіх їх нагодувала вареною пшеницею – „кутею”.

5. Морозе, морозе, іди до нас кутю їсти!

Повернувшись від худоби, господар знову набирає в чисту миску по ложці всіх свят-вечірніх страв, зверху ставить кухоль із медом і склянку з водою і кладе калач, кілька горіхів і яблуко. Усе це він тримає лівою рукою, а праву озброїв бичем від ціпа; потім без шапки виходить за поріг і стає під дверима. Господиня замкнула за ним двері на засув, погасила світло і наказала дітям сидіти тихо, не ворухитись. У хаті – напружений настрій. Кожний відчуває, що там – за замкненими дверима, надворі має відбутися щось таємниче.

Діти вірять, що батькові загрожує небезпека, що він стоїть віч-на-віч зі стихійними силами природи. До нього може з'явитися „гість” в образі крижано-снігової потвори, що тиняється в цю ніч по далеких степах, великих лісах і страшних нетрях у супроводі цілої зграї голодних вовків. Діти притулилися в темній хаті до матері і мовчки тремтять, чекаючи кінця страшної магічної дії, що там, за дверима, виконує їхній батько.

Тим часом господар надворі з вечерею в руках і бичем викручувався „за сонцем”, вдивлявся у безкраю далечінь зоряного неба і тричі робленим басом гукав:

- Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти!

Він на мить зупинявся, ніби вслухався у спокійну тишу зимньої ночі і знову гукав:

- Морозе, морозе, йди до нас на вечерю!

Після третього разу він сердито погрожував бичем, примовляючи:

Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю. Іди на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби!

Потім господар запрошував сірого вовка. Нарешті господар просив чорні бурі та злі вітри.

Після цих запросин батько повернувся до хати, не оглядаючись, і щільно зачинив за собою двері. До кінця вечері вже ніхто не повинен виходити з хати і двері не можна відчиняти. „Хоч би там не знати, що скоїлося, а дверей, було, батько не відчинять”, - згадує Свирид Галушка.

6. Спільна вечеря всього роду

Свята Вечеря – це спільна вечеря всього роду. Навіть мертві родичі і безвісти загиблі – усі мають у цей вечір зібратися разом, щоб трапезувати цілим родом.

Живі, пам'ятаючи своїх мертвих родичів, ставили для них кутю та уз-

вар на вікнах, розкидали варений біб по кутках, залишали немитими ложки та миски після вечері, - „щоб душі могли їх лизати для поживи”. Сідаючи на стілець чи на лавку, продували місце, - „щоб не привалити собою мертві душі”, бо в цей вечір „мертвих душ з’являється сила-силенна! І скрізь вони є: на лавках, на вікнах, на столі та під столом...”

Господар запрошує всі мертві душі на Свят-Вечерю.

Якщо на цей час трапиться сторонній чоловік, його теж запрошують до столу. Гість на Святий Вечір, за віруванням наших предків, приносив щастя в дім. У селі Млієво на Київщині існує переказ про те, як невідомий чоловік, що збився з дороги, потрапив на Святу Вечерю до великої бідної родини. Хоч як було тісно біля столу, все ж сім’я якось викраяла місце подорожньому. На другий день ранком, коли подорожній уже мав знову вийти на шлях, він показав тій бідній, але гостинній родині, де закопано дорогоцінний скарб. І з бідної великої родини зробилися багаті на всю Гетьманщину.

Під час вечері виходити з-за столу не годиться, розмовляти багато – теж не добре. Першу ложку куті господар підкидає до стелі, - „щоб так ягнята стрибали, як ця пшениця скаче від землі до стелі!” Другу ложку куті підкидає, - „щоб телята рикали так, як це зерно стрибає від землі до стелі”, а третю - „щоб бджоли роїлися”.

Кожна подробиця під час вечері має віще значення: якщо тінь на стіні подібна до скирти – буде врожай на хліб, до копиці – сіна буде багато, до дерева – садovina вродить...”

На Великій Україні діти носять вечерю до своїх близьких родичів: онуки - до баби і діда, племінники – до тітки і дядька, хрещеники – до хрещених батьків. „А як я був малий, - згадує Свирид Галушка, - то носив вечерю до баби-пупорізки, бо в нашому селі вона вважалася за родичку тим, кого приймала”.

Заносючи вечерю, люди ніби намагаються приєднати живих членів роду до спільної, святвечірньої трапези.

Звичай цей відбувається так: діти, найчастіше хлопчик із дівчиною, ідуть до діда й баби з вузликом. Постукають у двері, переступлять поріг, хлопчина скине шапку і говорить:

„Добрий вечір, зі Святим Вечором будьте здорові! Просили тато й мама і ми вас просимо на вечерю – нате вам вечерю!”

Баба візьме з дитячих рук вузлик, роздягне своїх онуків – бодай скине з них козушки – і посадить за стіл, частуючи солодкою кутею чи медяником. Дід звичайно наділить їх горіхами та дасть по кілька дрібних монет. Потім баба загорне їм у вузлик свій калач, кілька пиріжків чи вареників – обмінює вечерю.

На Гуцульщині та на Покутті заможніші газди несуть вечерю до бідніших. Цей звичай пов’язаний там зі спомином про померлих родичів.

7. По вечері

По вечері починаються забави. Малі діти бігають по долівці, тішаться ялинкою, - якщо є така, залазять під стіл і там „ковкочуть”, - „щоб квочки сідали”. Мати їм кидає за це в солому горішки та дрібні гроші.

Поступово все затихає і наступає святвечірня тиша. Малі діти, набавившись, лягають спати, а старші понесли вечерю до діда і баби. Батько та мати в напівтемряві, при мигтючому вогнику свічки, схилились над столом і тихим голосом співають: „Бог Предвічний народився...”

Весняний цикл: Масляна, Великий піст, Чистий четвер, Страсна п'ятниця, Великдень.

ВЕЛИКДЕНЬ (реферат)

План реферату

1. У церкві.
2. Удома.
3. Розговини.
4. Великодні дзвони.
5. Сонце грає.
6. Гойдалка.
7. Гагілка.

1. У церкві

Як тільки задзвонять до заутрені, то з усіх кінців села чи міста народ починав рухатися до церкви – хто пішки, а хто й возом. Дітей теж брали з собою, вдома майже ніхто не залишався. Кому не було місця в церкві, той спинявся надворі під церквою і так стояв, скинувши шапку, аж до кінця Богослужіння.

«У перший день Великодня читають різними мовами, під веселий гуд дзвонів із євангеліста Івана Богослова».

Староста або паламар наказував виносити хоругви. Усі ВИХОДИЛИ з церкви. Парубоцтво звичайно виносило хоругви і хрест, а старші чоловіки брали образ Воскресіння Христового, євангелію та артос; чотири поважні дідусі виносили плащаницю.

У цей час сторож уважно оглядав церкву, щоб ніхто не залишився всередині. Коли всі вже вийшли, він замикав двері і сам ставав на варті – «щоб відьма не взялася рукою за замок».

Усі містичні істоти, що відіграють важливу роль в народній демонології – відьми, упирі та всяка «нечиста сила» - у Великодні свята, а особ-

ливо під час Богослужіння, за народним віруванням, втрачають свою силу, а тому їх у церкві – при певних умовах – можна бачити і впізнавати.

«У той час, коли обходять навколо церкви, приглядаються, хто залишається в церкві, ховаючись по кутках. Якщо жінка, то це відьма, а як чоловік, то це упир».

Під час заутрені можна побачити в церкві відьму з глечиком на голові. Для цього треба взяти шматок дерева з труни мерця; але цей шматок повинен мати дірку від випалого сучка. Треба дивитися крізь цю дірку, але так, щоб не відділятися від натовпу, «бо відьми розірвуть».

Слідкують, бувало, за тими жінками, яких підозрівають у відьомстві: «вони повинні торкнутися рукою священика».

Хто прийде до церкви з першим вареником, сховавши ще на Масляну, той побачить відьму. Відьми здебільшого ховаються по дзвіницях.

Коли вперше заспівають «Христос Воскрес», мисливці, які стоять з рушницями надворі, стараються в ту ж хвилину вистрілити: «їхні постріли убивають чорта».

У селах Поділля парубки споруджували колись «гармату». Для цього брали залізну трубу, ланцюгами прикріплювали її до дерев'яної колоди; міцно скручуючи ганчірки, робили «кулю», заганяли її в «жерло гармати» і набивали «гармату» порохом. Як тільки священик у церкві виголосить: «Христос Воскрес!», хлопці підпалювали смолоскипом порох, і гармата вибухала.

Хто хотів розбагатіти, той ставав у куток, тримаючи у руці срібну монету. На виголос священика «Христос Воскрес» він, замість «Воістину Воскрес», відповідав «Анталуз маю!». Вірили, що від цього срібна монета набирає чародійної сили і, де б вона не була, все одно повернеться до свого господаря та ще й нові гроші з собою приведе.

Коли священик у церкві скаже: «Христос Воскрес», то замість відповідати: „Воістину Воскрес” можна чого-небудь побажати собі – це бажання здійсниться.

Після утрени старі бабусі ходять на могили христосуватися з померлою ріднею. Така бабуся, стоячи над могилою, називає на ім'я батька, матір, сина чи дочку і каже: «Христос Воскрес!».

Селяни вірять, що, коли піти на кладовище і похристосуватися з померлими батьками саме в той час, як у церкві вперше проспівують «Христос Воскрес!», то з могили можна почути відповідь: «Воістину Воскрес!».

Як бачимо з наведених прикладів, слова «Христос Воскрес» у народному віруванні мають велику магичну силу.

«По закінченні літургії коло церкви або у притворі святиться «свячене», що складається з паски, сиру, яєць, поросяти, масла, сала та ковбаси. Яйця святять очищені, бо бояться, щоб свячена шкаралупа не впала на землю і не була потоптана ногами. Кістки «свяченого» закопують у полі –

«щоб град посівів не побив».

«Коли йдуть або їдуть святити паску, то разом із паскою для свячення беруть сало, яйця, порося з хроном у роті, мак, ладан, галун, сіль, пшоно, мідний хрестик і голку. Свячений хрін гризуть, як занудить або глисти нападуть, голкою лікуються від курячої сліпоти (дивляться крізь вушко свяченої голки на схід сонця), хрестиком лікуються, коли «колька коле», ладаном підкурюють хворого на бешиху, галун п'ють із свяченою водою від «завійні» (болі у шлунку), а пшоно і сіль бере з собою хворий на пропасницю, йде на перехресну дорогу або в садок, кидає через голову і каже: «Вас, тітки, сімдесят сім – ось вам хліб-сіль усім!».

Поздоровляти зі святами і христосуватися починають уже після Богослужіння. При христосуванні звичайно цілуються і обмінюються писанками чи крашанками. Яйце, одержане при першому христосуванні, зберігається як цінність, бо за народним віруванням «воно має велику силу».

«Христосуються писанками і крашанками хлібороби і всі стани населення, не виключаючи і шляхти; бувало, не ввійдуть у хату без писанки або крашанки. Було б великою кривдою, якби після христосування не прийняв хтось писанки».

Якщо Великодню службу Божу править не один, а кілька священиків, то христосування починається в олтарі поміж священиками. Потім вони виходять із олтаря з хрестом, євангелієм та святими образами в руках, стають перед царськими ворітьми обличчям до народу, і найстарший із них виголошує привітання:

- Христос Воскрес!

А народ відповідає хором:

- Воістину Воскрес!

Тепер повівся добрий звичай виголошувати це привітання так: «Христос Воскрес – Воскресне й Україна!».

2. Удома

«Як тільки прийдуть із церкви і принесуть паску, відразу ж мастять натщесерце свяченим салом губи, ніс і все обличчя – «щоб у літі не боліло і не тріскалося від вітру та сонця». У цей же час придивляються до паски, бажаючи помітити на ній шерстину: якщо помітять білу, то це значить, що білий скот буде добре вестися в господарстві; якщо чорну чи руду помітять, то такої шерсті скот і треба заводити».

«У західних місцевостях України, прийшовши чи приїхавши додому, господарі до хати відразу не заходять. Вони обходять усі будівлі, що є в господарстві, і посипають навколо них свячену сіль – «щоб нечисту силу відігнати».

Після цього господиня йде до хати накривати стіл, а господар заходить із «дорідником» до стайні привітатися з «німиною». Тут ще звичайно буває темно, і господар запалює освячену свічку та ставить її на полицю

за яслами. Стайня виповняється тьмяним світлом, і тепер видно, що корови, вівці та коні занепокоїлись, почувши смачні запахи «дорідника». Корови потягнулися до «свяченого» і своїми довгими шорсткими язиками намагаються його лизнути. Господар скидає шапку, бере «дорідник» у руки і, підходячи по черзі до кожної тварини, кладе «свячиво» їй на хребет, примовляючи: «Який цей дар красний, так щоб і тобі Бог дав такі телята (лошата, ягнята) красні». Не примовляє він так тільки до свиней та пса.

Поздоровивши отак худобу, газда відрізує шматочки свяченої паски, вмочає їх у сіль, дає по одному кожній тварині і каже:

Абись була така весела, як цеся Божа дора.

Наприкінці газда заходить ще до бджільника, торкається «дорідником» головиці вулика і промовляє:

Чи ти, матко, спиш, чи чуєш?

Чи зробила матінник?

Чи ти вже ночуєш у матіннику?

Уставай, бо Ісус Христос воскрес!

Кілько я разів ковтну, тільки роїв аби ти, матко,пустила!

Як я тебе не забув, свяченої дори тобі даю,

Посвяти і ти свою родію, і сама себе.

Бо тебе би вже час випускати,

Аби ти йшла по світі старати,

По всьому світу

І по всьому цвіту!

Абись була цвітна, як цвіт,

Тяжка з воциною, як я здоров,

Абись несла меду на собі так, як я несу дору,

Абись віск робила на віддяку,

Ісусові Христові на посвіт,

Людям на разлучінне душі з тілом,

А мід собі на уживанне,

Людям на спомаганне!

Як я з своєю газдинев роблю та працюю,

Аби ти так межи Богородицями 12 роїв пускала,

А від мене, порженого, абись не втікала!

Абись сі так тримала пасіки, як сі тримає цеся дора мене!

Отак привітавшись з бджолиною маткою, газда йде до хати. Переступивши поріг, він скидає шапку і голосно вітається:

- Христос Воскрес!

- Воістину Воскрес! – відповідають йому діти й жінка.

Газда ставить «дорідник» із свяченим на стіл і христосується зі всією родиною, починаючи з газдині. Похристосувавшись, діти стають на коліна, а батько з матір'ю розбивають над дитячими головами «дорідник» чи

бесаги, примовляючи:

Аби вам розум так скоро ся розв'язував, як сі бесаги скоро розв'язуються.

Якщо у хаті є дівка на віддані, кладуть їй паску на голову і кажуть: «Абись у людей така велична, як паска пшенична!».

Малу дитину кладуть у порожній «дорідник», примовляючи: «Абись так скоро росло, як паска росте!».

Перед тим, як сісти за стіл, уся родина вмивається. Мати наливає у велику череп'яну миску холодної води, а на дно кладе три червоні крашанки. Першою вмивається дівчина, потім хлопці і мати, а останнім – батько. Після кожної особи воду міняють, але крашанки залишаються ті самі. Їх забирає дівчина – «щоб краща була».

Уся родина молиться Богові і сідає за стіл. Стіл заселений білим обрусом і заставлений різними напитками та наїдками, на які тільки міг здобутися господар: паски, яйця, сир, масло, шинка, ковбаса. У пляшках – пиво, горілка, наливки та настоянки...

Про розкіш великоднього столу в Україні, імовірно в заможних родинах, із захопленням писав колись Олександр Терещенко:

«В Україні святкують Великдень веселіше і заможніше, ніж на півночі. У кілька рядів ставлять на столі паски, що пеклися на різних солодошах і пахучому корінні. Разом із паскою, в яку встромлена гілочка свяченої верби і воскова свічка, - тарелі яєць, пофарбовані на різні кольори: жовтий, синій, червоний; начинене поросля з хроном у зубах, а по боках його – зелень і овочі; смажена гуска, гиндик, телятина, вуджена свиняча шинка, ковбаса, сало, шматок чорного хліба, солодкі пиріжки, сир, сметана, сіль, карафка з горілкою, настоянки та наливки. Під вагою великодніх наїдків та напитоків гнуться столи, і все це не здіймається протягом тижня...»

У південних степах України, на Херсонщині, існує цікавий звичай ставити на великодній стіл, поміж напитками та наїдками, тарілку, на якій могилкою насипана земля з зеленою травичкою, що росте з неї. Для цього здебільшого сіють овес – за два тижні перед святами. Зелень повинна вирости так, щоб у ній могло сховатися яйце, отже, досягти 7-8 см. Навколо цієї «могилки», поміж зеленню, кладуть стільки червоних крашанок, скільки в цей хаті померло рідні. Отже, це ніби символічна могила. Вона стоїть на столі поруч із паскою цілий тиждень, аж до Хоминого понеділка, коли, як кажуть селяни, «наш Великдень одходить».

Це дуже гарний звичай, і його – на наш погляд – варто б поширити і в інших місцевостях України.

3. Розговини

Обряд розговіння у різних місцевостях України відбувається по-різному. Найстарішою формою цього обряду, на наш погляд, є такий. Господар обходить тричі навколо столу, із мискою, наповненою «свяченим».

Ставши обличчям до святих образів, він розрізує на тарілці кілька свячених яєць і кінчиком ножа або ложкою підносить частину яйця до рота (ніби причащає) кожному членові родини, примовляючи:

«Дай, Боже, ще й на той рік дочекатися світлого празника Воскресіння Христового в щасті і здоров'ї!».

Такий обряд розговіння ще й досі затримався на Поділлі, Волині та в західній Галичині.

У центральній і східній Україні розговляються свяченою паскою, яйцем, салом, ковбасами. Все це запивають «оковитою», але без спеціального ритуалу. Розговляючись, стараються не ронити крихти «свяченого» на долівку, щоб, боронь Боже, не потоптати їх ногами. Крихти, що залишаються на столі, кидають у вогонь – «щоб миші не поїли». Існує повір'я, що як миша з'їсть «свяченого», то обернеться в кажана і буде літати над головою того, хто впустив «свячене».

Першу шкаралупу зі свяченого яйця кидають у воду – в ріку чи в море: «вона попливе до рахманів і скаже їм, коли Великдень».

На Слобожанщині обряд розговіння відбувається так: уся сім'я стає перед образами і молиться Богові. Після молитви сідають за стіл, і господар відломлює від паски «шишку» та віддає господині. Взявши «шишку», господиня або відразу несе її корові, або зберігає і віддає корові тоді, коли та отелиться, - «щоб відьма не спортила». Віддавши «шишку», господар ріже паску на шматки і запрошує всіх розговлятися. Спочатку їдять паску, яйця, шинку; потім доходить черга і до поросяти; звичайно, при цьому не забувають час від часу промочити горло горілкою чи якимось іншим питвом. Упиватися під час розговин не можна, бо «як уп'єшся на розговинах, то цілий рік будеш ходити немов у півсні, так тебе Бог покарає».

Та не скрізь і не завжди обряд розговіння відбувається весело. Якщо господарі вже поважні люди, і дорослі діти у них померли або пішли поневірятися по світу, то мати, сідаючи за великодній стіл, плаче й примовляє:

*Николаю мій, Николаю дорогой!
Ти то межі нами того Великодня був,
Ти то нам паску-дари покроїв,
Ти то нам до церкви відніс,
Ти то насамперед свяченого кушав.
А тепер ми без тебе і їсти не можемо,
Николаю мій, Николаю,
Хто би був казав ще тогідних свят,
Що ти вже цих не діждеш.
Николаю мій, Николаю дорогой!*

Якщо мати не певна того, що її сини чи дочки вже померли, і ще сподівається, що її діти повернуться по святах додому, то вона залишає для них шматок свяченої паски та три крашанки. Все це вона загортає в рушник і кладе десь у затишному місці, покриваючи сухою материнкою – символом вічної надії. Цей дарунок від матері з великоднього столу зберігається до свята Вознесіння Господнього і в цей день віддається бідним – «щоб молилися за спокій душі загублених».

Після розговіння вмиваються, кладучи в миску два яйця і дрібну монету, а потім воду виливають на вогонь або в озеро.

«Коли на Великдень розговієшся і вийдеш з хати на вулицю, то що перше побачиш, тим і промишляй – буде удача. Якщо в цей день дощ або небо захмарене – буде врожай.

Удень свята Воскресіння Господнього ворота у царство небесне відкриті, а той, хто в цей день умре, прямисінько піде до раю. Дитина, яка народиться в цей день, буде нещаслива.

На Великдень, як зустрінеш якого чоловіка, хоч і незнайомого, поклонись, привітайся. Гріх не вітатися в цей день навіть із ворогом!»

Після обіду ходять на кладовище христосуватися з померлими і кладуть на гробки крашанки, що їх відразу ж підбирають діти.

«Дівчата і невісти носять за пазухою сливки (писанки), також малі хлопці. Дають парубкам або вони самі видирають. Також перемітують сливки через церквов... Парубки і молоді жонаті ходять оборога по цвинтарі. Стають чотири парубки або молоді газди, а два вилазять з плота на їх плечі і так ходять по цвинтарі. Стає також по шість, а нагору – по чотири».

4. Великодні дзвони

На Великдень кожний селянин старався бодай кілька разів смикнути за мотузок і вдарити в дзвін, бо це, за народним віруванням, приносило щастя, зокрема... родила гречка.

«Після розговіння кожний поспішає першим вийти на дзвіницю і задзвонити, будучи певний, що від цього буде добрий урожай гречки на його ниві».

«На Великдень цілий день дзвонять. Хвалять собі, як хто перший, укусивши паски або свяченого яйця, задзвонить. Проте молоді парубки, що ближче церкви сидять, перебігаються, аби перший задзвонив. Коли з'їдять обід, приходять до церкви і старі, і молоді».

Колись у нас на Україні були такі люди, що вмiли дуже гарно видзвонювати на дзвонах – «грати». Ось уривок із спогадів про одного з таких дзвонарів, Андрія з Полтавщини:

«Це був монастирський послушник, жив у монастирській келії. Він був дзвонарем-віртуозом. Кожної неділі, як тільки світало, він уже був на монастирській дзвіниці і дзвонив. Але як же він дзвонив! На тих дзвонах

він виробляв чуда. Усі люди, де б вони не були, у Полтаві та в околиці, вибігали надвір і, як зачаровані, стояли й слухали дзвонаря Андрія, - то були справді божественні звуки, що могли виходити тільки з-під рук Богом обдарованого генія.

Взагалі Андрій був чоловіком здібним, добре начитаним, у його келії було завжди багато книжок, що він їх читав у кожную вільну хвилину після праці. А праця була в нього тяжка, він ходив біля корів, коней, працював у саду.

Було, як яке велике свято, як ось Великдень, Андрій уже з самого досвітку на дзвіниці. Він одягав на кожную ногу по вірьовці до п'ятьох невеличких дзвонів, а до п'ятьох інших брав у руки, мотузки від трьох найменших дзвонів тримав у зубах. Понад нього у великий дзвін бив його помічник, а два середні дзвони-підчаски допомагали дзвонити ще два хлопці. І то було «трію», варте уваги самого Бетховена!

Урочистий передзвін тривав півгодини, а коли й більше. Люди, що виходили з церкви, ніколи не йшли додому доти, доки не замовкнуть дзвони. Було, всі постають на площі, позадирають голови й дивляться, як Андрій «грає на дзвонах».

Про дзвонаря Андрія тоді розходила слава по всій Лівобережній Україні, і письменні люди говорили, що він міг би стати добрим композитором, якби йому дати належну школу. Але... в 1924 році, коли в келіях монастиря вже засідав большевицький «жилкооп», Андрій заподіяв собі смерть. Він запалив у своїй келії піч, закрив каглу і задушився чадом.

Що ж залишалось бідному Андрієві? Він із дитинства звик до церкви, до Богослуження, а дзвони – це була його стихія, без них він жити не міг...»

Французький письменник ХІХ-го століття Франсуа Рене де Шатобріан (1768-1848) описав цілу гаму найсвятіших людських почувань, що пов'язуються з церковним дзвоном:

«Яке серце не тремтіло при звуках дзвонів, що радісно лунали над його колискою, вістили про його появу на світ, відзначали перше биття його серця, благовістили навколо про радість його отця, про муки та ще більшу радість його матері. Чудові мрії, якими нас заколисує благовіст рідного дзвона, вміщує все найдорожче для нас: релігію, родину, батьківщину, коліску, могилу, минуле й прийдешнє».

5. Сонце грає

Із давніх-давен існує в нас на Україні повір'я, що на Великдень, під час сходу, сонце «грає».

«Великдень – такий великий празник, що й сонце гуляє, сказано бо: все радується і на небі, і на землі. Як ідеш із обідні й дивишся, воно гуляє: парости по ньому, наче хто мотає туди й сюди».

На Гуцульщині кожен, побачивши сходяче сонце, побожно здійснює накриття голови і, звернувшись обличчям до сходу, віддає йому глибокий поклін, хреститься і шепче слова молитви:

Слава тобі, Господи, за личенько твоє Господнє, що ся показало, праведне; слава тобі, просвященне!

На Волині вірять, що сонце - «цар неба», що світить і гріє вдень, а вночі ховається за землю, обходить її і на ранок знову з'являється на сході.

На Поділлі кажуть, що сонце – це відблиск лиця Божого, і тому воно так яскраво світить.

А в селі Забужжя є така казка: «Сонечко в полудень не йде по небі, а трохи спочиває; під вечір іде на спочинок, уночі спить, а раненько встає. На сході жила колись дуже гарна дівчина і, як тільки сходило сонечко, вона його вимивала, витирала гарненько; від того сонечко перше світило ліпше, ніж тепер».

Колись в Україні дівчата молилися до сонця.

«У нас колись дівчата вставали раненько на Великдень, йшли в садок, ставали під яблунею лицем до сходу і чекали сонця. Як тільки сонце появилось, дівчата складали руки, як перед образом, і молилися. Після молитви позначали дерево, під яким стояли, хрестиком на корі. Коли дерево зацвіте, рвали цвіт, плели з нього вінок і надівали на голову, а потім той вінок берегли і ним чарували на любов».

Молитва до сонця, щоб причарувати любов

Добрий день тобі, сонечко яснее!

Ти святе, ти ясне, прекрасне,

ти чисте, величне й поважне;

ти освіщаєш гори й долини, і високії могили,

освіти мене, рабу Божу, перед усім миром:

перед панами, перед царями,

перед усім миром християнським

добротою, красою,

любощами й милощами;

щоб не було ні любішої, ні милішої

од раби Божої народженої, хрищеної, молитвеної

[Марії.

Яке ти ясне, величне, прекрасне,

щоб і я така була ясна, велична, прекрасна

перед усім миром християнським на віки віків.

Амінь.

Ранком на Великдень, перед тим, як має сходити сонце, люди відчи-

няють усі віконниці і відслоняють фіранки на вікнах, а, краще сказавши, усувають все, що могло б не пропустити до хати чародійного проміння великоднього сонця, що, за народним віруванням, приносить у дім щастя і здоров'я.

6. Гойдалка

Був колись звичай на Великдень гойдатись на гойдалці. Я не відважуюся запевнити читача, що цей звичай був поширений по всій Україні. Із певністю можу сказати лише про Херсонщину, південну Київщину, Таврію та все Лівобережжя зі Слобожанщиною включно.

Будували гойдалку парубки. Це була досить проста споруда: закопували в землю два стовпи, угорі з'єднували їх перекладиною, із допомогою залізних кілець чіпляли дві голоблі, до яких унизу прикріплювали дошку.

Гойдалка на селі під час Великодня - центр розваги всього села: від самого ранку до пізнього вечора на перший, другий і третій день свят біля гойдалки роїлись, бувало, дівчата, хлопці, діти та й поважні люди. Тут же грали у крашанки.

Великодня гойдалка була не тільки в селах, а й у містах. Так, в Одесі десь аж до 30-х років нашого століття рік у рік на Великдень була гойдалка разом із каруселею на «Куликовому полі», біля головного двірця. Сюди збиралася маса людей, а найбільше молоді.

Звичай гойдатися на гойдалці походить, як думають дослідники, зі сходу, де гойдалка була відома ще у стародавні часи. До слов'янських країн цей звичай міг прийти з Туреччини, бо в південних слов'ян, що були під турецьким гнітом, гойдалка – найулюбленіша весняна розвага.

Тепер це тільки розвага, але колись в основі цього звичаю була поважна мета: очищатися повітрям від усього злого, що накопичилося за зиму. А звідси: хто очиститься, той буде здоровий, а хто не очиститься – буде хворіти. У Боснії, Герцеговині, Сербії, а частково і в нас, на півдні України, існує повір'я, що хто погойдається на гойдалці в Лазареву суботу (у нас на Великдень), той весь рік буде здоровий, а хто не погойдається, у того буде боліти голова.

Пізніше гойдалка, як і багато інших поганських звичаїв, пристосувалася до нових обставин і здобула християнське тлумачення. Ось яке пояснення цього звичаю записав Олександр Терещенко:

«Існує звичай чіпляти у stodолі гойдалку; і старий, і молодий повинен погойдатися на цій гойдалці, на згадку про те, що Юда повісився».

Тут же, біля гойдалки, звичайно грають у крашанки чи писанки. Грає не тільки молодь, але й дорослі, жонаті чоловіки. Жінки й дівчата в іграх участі не беруть.

Найчастіше грають у «навбитки», у «котка» та в «кидка». Гра «навбитки» полягає в тому, що один тримає в руці крашанку, носком догори, а

другий б'є носком свого яйця. Потім б'є другий по кушці, тобто по протилежному кінці; чия крашанка розіб'ється з обох кінців, той програв: він віддає свою крашанку тому, хто виграв.

У „котка” грають так: із похилого місця, із перепonoю внизу котять яйця, одне за одним, намагаючись котити так, щоб потрапити своєю крашанкою у крашанку партнера. Правило: хто частіше попадає, той більше виграє.

Гра в „кидка”. Один із партнерів кладе дві крашанки на такій віддалі одна від одної, щоб поміж ними не могло прокотитися яйце; другий партнер стає на віддалі одного сажня і кидає свою крашанку; якщо він попаде одночасно в обидві – виграв, а як попаде в одну або не попаде в жадну – програв.

Грають ще так: кладуть кілька шапок, під одну з них – крашанку; хто відгадає, під котрою з шапок є крашанка, той виграв, а не відгадає – програв.

Кладуть яйце на землю. В десяти кроках від нього стоїть один із партнерів, що хоче виграти яйце; йому зав'язують очі хусткою. Із зав'язаними очима він відміряє десять кроків, розв'язує очі і має дістати до яйця, не сходячи з місця. Якщо дістане – виграв, не дістане – програв.

Крім цих ігор у крашанки чи писанки, існує ще багато інших; ми тут назвали лише найпопулярніші з них серед населення центральної України.

7. Гагілки

„На Благовіщення й на Великдень, як дні гарні та ясні, дівки ходять кругом села і співають, а за ними ідуть маленькі діти. Вийдуть на просторіше сухе місце, беруть трьох малих хлопчиків (дівчаток ні), садовлять їх навкоси (трикутником), один проти одного, а тоді беруться за руки; одна заходить між дітей і виводить кривого танцю; дійде до задньої, тоді беруться задня з передньою за руки і вже ходять кругом ти, співають пісню:

*А у кривого танцю
Да не виведу конця.
Буде його да виводити,
Йому кінець да находити.*

Як переспівають пісню, то всі дівчата спиняються, обертаються до дітей, поділяються на три частини (кожна частина стоїть кругом одного хлопця) і плескають руками над їх головами та співають: *Ладки, ладки Да вербчику...*

Як закінчать пісню, то піднімають дітей на руки і підкидають угору (кожного хлопця) кілька разів і все на руках спускають та кричать: „ту-тата” – і так витають хлопців”.

Цей цікавий варіант „кривого танцю” записала Ніна Заглада в селі Старосіллі на Чернігівщині в 1928 році. Це, імовірно, був останній рік, коли можна було спостерігати і записувати великодні гагілки в Наддніпрянській Україні.

У Західній Україні гагілки на Великдень „грали” дівчата ще в 1944 році. Найцікавіша з великодніх гагілок Галичини, що символізує похорон зими, називається „*Коструб*”. Починаючи „грати” цю гагілку, дівчата беруться за руки і утворюють велике коло. У середину кола заходить дівчина і голосно гукає:

- Христос Воскрес!
- Воістину Воскрес! – відповідає хор.
- Чи не бачили мого Коструба?
- Бачили, пішов у старости!

Після цього перегукування хор іде в коловий танець, співаючи:

*Бідна моя голівонько,
Нещаслива годинонько!
Що я собі наробила,
Чом Коструба не злюбила?
Приїдь, приїдь, Кострубоньку,
Станем рано до шлюбоньку,
Рано, рано, пораненьку,
На білому камінейку.*

Проспівавши цей текст, хор зупиняється, і дівчина знову гукає:

- Христос Воскрес!
- Воістину Воскрес!
- Чи не бачили де мого Коструба?
- Поїхав по квітку! – відповідає хор і знову співає „Бідна моя голівонько...”. Після цього діалог повторюється з відмінами: „Поїхав по напій”, „Слабий” і нарешті „Вже вмер!”. Після кожного діалогу хор співає „Бідна моя голівонько...”. Останній діалог:

- Христос Воскрес!
- Воістину Воскрес!
- Чи не бачили де мого Коструба?
- Вже повезли на цвинтар!

Хор весело співає:

*Слава Тобі, Божий царю,
Що мій Коструб на цвинтарю.
Лежи, лежи, як колода,*

*Я молода, як ягода,
І мене для тебе шкода;
Лежи, лежи, щоб не встав,
Бо до мене інший пристав;
Ніженьками затоптала,
Рученьками заплескала.*

Дещо відмінний варіант „Коструба” знаходимо в Якова Головацького: „Дівчата стають у хоровод, взявшись за руки; одна стає всередині, а інші співають хором:

*Приїдь, приїдь, Кострубоньку!
Стану з тобов до слубоньку,
На травнику – биліську
І в подертім сірочиську!*

Після цієї строфи дівчина, що стоїть у колі, питається: „Христос Воскрес! Чи не виділись-те, люди, мого Кострубонька?”. Їй відповідають: „Твій Кострубонько лежить у недузі”. Тоді ця дівчина, вхопившись за голову, починає співати плачучим голосом:

«Що ж я, бідна, учинила, Кострубонька не любила!» Вслід за цим хоровод знову співає:

«Приїдь, приїдь, Кострубоньку!» і т.д.

Після того дівчина повторює кілька разів своє питання, дістаючи відповіді: „Твого Кострубонька голова болить, ноги болять, руки болять, твій Кострубонько вмирає”, нарешті: „Твій Кострубонько вже вмер”. Тоді дівчина, що в центрі кола, співає й пританцьовує:

*Слава тобі, Христе Боже!
Коструб встати вже не може!
Нехай лежить, як колода,
Я молода, як ягода.*

Фольклорист Анічков, посилаючись на Афанасьєва, подає кінцівку третього, нам не відомого варіанту „Кострубонька”. Він пише: „Щоб учасники гри розвеселилися, Кострубонько повинен ще схопитися і бігати та ловити дівчат; тоді хор весело співає:

«Ожив, ожив наш Кострубонько, Ожив, ожив наш голубонько...»

У звичаях наших найближчих сусідів, молдован, фігурує ідол-лялька Калаян або Траян. За тиждень до дня Святого Юрія дівчата ліплять з глини опудало на зразок людини і одягають його в одяг селянина. Кладуть його у труну, а на другому тижні, у п'ятницю, вони знову збираються, запалюють біля Калаяна свічі і „плачуть” над ним. Після цього вони ховають Калаяна де-небудь у глухому закутку і просять послати дощ.

Нашого Кострубонька і молдавського Калаяна дослідники порівнюють з старогрецьким Адонісом. Свято на честь Адоніса греки святкували ранньої весни, у кінці лютого або на початку березня. Жінки плакали, співали спеціальні пісні, били себе у груди; все це відбувалося під акомпанемент флейти над лялькою, що зображувала померлого Адоніса. Через день Адоніс прокидався, оживав, і жінки з цього приводу раділи. Отже, святкування складалося з двох головних актів: сумного і веселого.

Згодом цей ритуал відбувався в Олександрії значно урочистіше, бо там поруч із Адонісом фігурувала Афродіта. Адоніс був коханцем Афродіти, і вона оплакувала його смерть. Учасники цього обряду молилися, щоб Адоніс повернувся до них у наступному році. При виконанні ритуалу особливу роль відігравали „сади” Адоніса, що їх кидали у воду. Це були невеличкі горщики з квітами, хлібними культурами та городиною.

В образі Адоніса, як думають дослідники, учасники ритуалу оплакували смерть природи в літню спеку або восени і раділи з приводу її воскресіння навесні. Ось як пише про це англійський етнолог, Джемі Фрезер: „Під ім'ям Озіріса, Адоніса, Томуза, Аттіса та Айоніса єгиптяни, сирійці, вавілонці, фретійці і греки уявляли собі смерть і оживання рослинності через ритуал, що був скрізь приблизно однаковий і паралелі до якого зустрічаються у весняних і купальських обрядах сучасного європейського селянства”.

Літні обряди: Троїцько-русальська обрядовість, Зелені свята, Свято Івана Купала, Обжинки.

СВЯТО ІВАНА КУПАЛА (реферат)

Свято Івана Купали належало до важливіших, до найшанованіших та веселих свят року. Його святкували 7 липня. У ньому брало участь все населення, до того ж традиція вимагала активної участі кожного в усіх обрядах, особливої поведінки, обов'язкового виконання звичаїв та правил.

Про Іванів день складено багато прикмет і прислів'їв: «Сильна роса на Івана – до врожаю огірків»; «Коли на Іванів день буде гроза, то горіхів уродиться мало й вони будуть пустими».

Іванівські дощі приносили багато турбот селянам, бо вони були потрібні хлібам, але дуже погані для трави перед косьбою. Селяни казали: *«Іванові дощі краще золоті гори»*; *«Сіно чорне, та каша біла»*; *«Перед дощем квіти краще пахнуть»*.

У деяких місцях на Купала відкривали великий покіс: *«Пройти до сонечка два покоси – будеш ходити не босий»*; *«Коли до Івана просо в ложку, то буде і в ложці»*; *«На Іванів день цвіт, на Ільїн день – хліб»*.

Іванів день заповнений обрядами, зв'язаними з водою. Вранці-рано купатися на Іванів день – звичай всенародний. Цьому купанню приписується цілюща сила. Але в деяких містах, наприклад, у Ярославській губернії, селяни вважають таке купання лихим, бо Іванів день вважається іменинами Водяника, який не любить, коли люди вторгаються у його царство, тому може потопити необережного.

Вранці – рано на Іванів день збирають росу. Беруть чисту скатертину і відправляються на луки. Скатертину тягають по мокрій траві і потім нею втираються, щоб прогнати усяку хворобу. Купальською рососою кроплять ліжка та стіни хат, щоб не було клопів та тарганів. Перед Купалою в річках й біля колодязів обов'язково миють кадушки, в яких запарюють тісто для хліба.

Ще один з купальських звичаїв – обливати водою кожного зустрічного. Селянські хлопці вдягаються у брудне та йдуть із відрами до річки. Там вони набирають наймутнішої, брудної води, а то й просто багнюки, та, йдучи по селу, обливають кожного, кого зустрінуть. Виняток роблять тільки для малюків і старих. Охочіше за все обливають дівчат. Дівчата, намагаючись помститися, теж йдуть до річки за водою. Закінчується все тим, що молодь, уся брудна та мокра, гуртом купається в річці.

Головна особливість купальської ночі – вогнища. Навколо них танцювали, через них стрибали. Хто стрибне вище – той буде щасливіший.

Вогнища робили за селом на високому місці. До вогню клали бересту, щоб горіло яскравіше та веселіше. У деяких місцях через вогонь проганяли скотину, щоб захистити її від мору.

До купальських вогнищ матері кидали сорочки дітей, які хворіли. У вогні згорали всі хвороби.

Молодь, підлітки та дітлахи, настрибавшись через вогнище, починали грати в горілки. Гравці ставали парами один за одним, а той, хто водив, ходив перед ними й виспівував, або співали всі разом:

*Гори, гори ясно,
Щоб не згасло.
Поглянь на небо –
Пташки летять.*

*Колокольці дзвенять:
Дігі – дон, дігі – дон.
Утікай скоріше геть!*

При цьому перша пара, тримаючись за руки, бігла уперед, а той, хто водив, намагався їх спіймати. Кого схопили – стають позаду. Хто відірвався від пари – водить (горить).

Іванів день – день відьом, колдунів. Треба стерегтися домових, русалок, лісовиків і водяників. Відьми збираються на Лисій горі в Києві та святкують там усю ніч. Вони відбирають у корів молоко, лякають людей.

Характерною прикметою Івана Купали є звичаї, пов'язані з травами та квітами. Зілля, зібране в Іванів день, висушують і зберігають. Воно вважається цілющим понад зібрані у другий час.

У день Івана Купали дівчата плетуть вінки з різних трав. Увечері ці вінки кидають у річку та дивляться, куди вони попливуть. Якщо вінок потоне – наречений більше не кохає і заміж за нього за вийдеш.

Головним героєм Іванового дня є папороть, з квіткою якої пов'язані легенди про скарби. Але знайти таку квітку важче понад усе. Десь коло дванадцятої години ночі з широкого листя папороті з'являється брунька, яка росте, підіймається. Рівно опівночі ця брунька розривається і з'являється яскраво-вогняна квітка. Вона така яскрава, що на неї боляче дивитися. У цей час чути голоси нечистої сили, яка лякає людину, не дає зірвати квітку. Але той, хто добуде чарівну квітку, має владу над усім. Перед ним будуть безсилі могутні правителі, нечиста сила буде в його повному розпорядженні. Ця людина може знати, де зарито скарби, може бачити майбутнє. Таку силу і владу має ця квітка.

Свято Івана Купали - велике свято. Воно шанується багатьма.

У осінньому циклі обрядів головним є весілля.

ВЕСІЛЛЯ (реферат)

Весілля на Україні відбувалися за найрізноманітнішими сценаріями. Восени, коли закінчувались основні сільськогосподарські роботи, селом ходили молоді хлопці, розвідували. Із жартами, сміхом втовплювались до хати, натяками, випитували: чи є телиця, вівця, а то у нас в господарстві знадобиться. А потім уже засилали сватів. Свати приходили, як було прийнято, до трьох разів. Тільки після третього разу наречена розрізала принесений сватами хліб хрест-навхрест і розкладала на столі по чотирьох кутках: сватання відбулося. Тоді наречена перев'язувала рушниками сватів.

Перед заручинами молодий і його товариші приходили з гармошкою, пригощали подруг нареченої, співали пісні. Після сватання готували посаг. Напередодні дня весілля посаг перевозився до жениха.

У день весілля в будинку жениха збирався весільний поїзд – дружина весільних чинів, яким відводилась та чи інша роль. Так, у поїзді молодого мали бути дружок-розпорядник на весіллі, старости, група нежонатих хлопців-бояр або дружків, свахи і свашки, світилки. Коли молодий зі своєю ватагою наближався до двору нареченої, йому влаштували „перейми” – ворота були заперті, іноді забарикадовані.

Нареченого у двір не пускали, просили викуп за молоду. Розраховувався грошима старший дружок. Після одержання викупу нареченого вводили в будинок і разом із нареченою саджали на покуті.

Після батьківського благословення біля воріт розпалювали вогнище. Наречена і наречений, міцно взявшись за руки, переплигували через вогнище, сідали на коней із дзвіночками та їхали до вінця в церкву. Дуга карети була обмотана червоними рушниками, на вуздечку кріпились червоні паперові квіти. Після вінчання весільний поїзд прямував до будинку нареченого, де батько й мати зустрічали молоду пару з хлібом і сіллю, саджали на покуті.

Дружка розплітала косу, заплітала дві менші коси, голову пов’язувала шерстяною хусткою. Гості співали пісні і дарували подарунки. Увечері катались по селу, на наступний день приходили снідати до молодих. Забивали у хаті „чоп”, щоб продовжити гуляння на другий день. На третій день влаштовували проводи далеким гостям. На цьому весілля закінчувалось.

Питання:

1. Як, на вашу думку, чи пов’язані обряди з певною порогою року? (Так, обряди бувають зимового циклу, весняного, літнього, осіннього)

2. Які традиції українського народу вам відомі?

3. Які обрядові звичаї ви знаєте, що пов’язані власне з Донеччиною?

З приходом на нашу землю християнства стародавні обряди та звичаї поступово сполучились з новою вірою, яка благословляла працю людей.

Звичаї, поширені в Донбасі, органічно пов’язані з християнськими святами. Вони є складовою частиною загальноукраїнських святців, але разом із тим у них багато свого, неповторного в етнографічному й фольклорному змісті. Спільне й відмінне переплітається в наших обрядах і звичаях, характеризуючи тим самим різноманіття української духовної культури та її органічну єдність.

Домашнє завдання.

1. Складіть тести за темами: «Обряди, звичаї українського народу», «Святкування в Донбасі».
2. Напишіть твір-мініатюру з теми: «Народні звичаї і моя родина» (за простим планом).

Література:

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993.- С. 42-53, С. 271-287.
2. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні. – К.: Обереги, 1994.
3. Короткий тлумачний словник української мови. – К.: Рад. Шк., 1978.
4. Лаврів П. Історія південно-східної України. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1996.
5. Овчаренко І. Дав пісню крилату // Донбас. – 1988. - №4. – С.96-97.
6. Оліфіренко В., Пустова Ф. Таємниця духовного скарбу// Донбас. – 1994. – № 1-6. – С. 32-38, 49-53.
7. Романько В. Література рідного краю. Навчальний посібник. – Донецьк, 1995. – С.10-14.
8. Скуратівський В. Святвечір. У 2-х кн. – К.: Перлина, 1994.
9. Супруненко В.П. Народини: витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців. - Запоріжжя: МП „Берегиня” –СП „ФАЄЗ”, 1993. – С. 208-210.
10. Чернікова Л.Г., Харахоріна Т.О. та ін. Збірник текстів для переказів із української мови. - Донецьк: ВКФ „БАО”, 1999. – С.153-155.
11. Шептій К. Його книжки «ходили по руках» // Вітчизна. – 1989. - №6. С.166-170.

Урок №2

Тема: Образ рідного краю в поемі «Слово о полку Ігоревім» і в літописних свідченнях про битву на Калці.

Відомості про Донецький край

У давнину Донеччина як і вся територія Південно-Східної України, Приазов'я являла собою мало заселені степові простори, тому називалася Диким полем. Ця дика територія завжди була приводом для воєн між русичами та їхніми ворогами, бо кожна з воюючих держав бажала привласнити цей велетенський простір.

У «Слові про Ігорів похід» (або, по-іншому, у «Слові о полку Ігоревім») Дике поле називається Половецьким полем.

Читаючи «Слово», ми бачимо, що князь Ігор теж мріє про ці землі:

*Зажадалося князеві
На провіщання не зважати,
Пошукати долі на Дону великім,
«Хочу, - каже, - з вами, русичі
Чи списа зломити
При полі половецькому
Та й наложити головою,
Чи шоломом пити воду з Дону.*

Природу нашого краю змальовано досить розлого:

*Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-білозерці клекотом
Звірину скликають на кості,
Лисиці брешуть багрянні.
О Руська земле, уже ти за могилою!*

*Довго ніч темніє,
Зоря світ запалала.
Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається,
Загородили русичі
Поле щитами багряними,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.*

**«Слово о полку Ігоревім»
(уривки)**

*Глянув Ігор на ясне сонце
Та й побачив – військо тьма покрила,
І сказав до дружини-вояцтва:
«Браття мої, друзі вірні!
Лучче нам порубаним бути,
Ніж полону зазнати!
А сядьмо, браття,
На бистрі свої коні,
На синій Дін погляньмо».*

*Зажадалося князеві
На провіщання не зважати,
Пошукати долі на Дону великім,
«Хочу, - каже, - з вами, русичі,
Чи списа зломити
При полі половецькому
Та й наложити головою,
Чи шоломом пити воду з Дону».*

.....
*А половці дорогами небитими
Помчалися к Дону великому.
Риплять вози опівночі,
Мов ті лебеді ячать сполохані.
Ігор на Дон військо веде,
А вже лихо його тяжкеє
Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-білозерці клетотом
Звірину скликають на кості,
Лисиці брешуть на щити багряні.
О руська земле, уже ти за могилою!*

.....
*Довго ніч темніє,
Зоря світ запалала.
Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається,
Загородили русичі
Поле щитами багряними,*

*Шукаючи собі честі,
А князеві слави.*

.....
*Ой рано-вранці пораненьку
Кривавая зоря світ-день ізвістує.
Чорні хмари знаходять з моря,
Чотири сонця закрити хочуть.
Трепече в них синя блискавка –
Литися дощеві стрілами
З Дону великого.*

*Тут же то списам поламатися,
Тут же то шаблям пощербитися
Об шоломи половецькі
На річці Каялі
Близько Дону великого!
О Руська земле,
Уже ти за могилою!
Се вітри, внуки Стрибогові,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде,
Вода в ріках каламутиться,
Порохи поле вкривають,
Гомонять стяги,
Половці наступають від Дону,
Від Дону, та й від моря,
І відо всіх сторін широких,
Обступили полки руські.
Діти бісові поле чисте
Криком перегородили,
А хоробросильні русичі
Своїми щитами багряними.*

.....
*З ранку красного до вечора,
З вечора до світу ясного
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи булатні
У полі невідомому,
Серед землі половецької.*

Чорна земля під копитами
Кістями засіяна,
Кров'ю полита, -
Тугою зійшли тії кості
На Руській землі!
Що то шумить, що то дзвенить
Перед зорею ранньою?
Ігор полки свої повертає:
Жаль брата любого Всеволода.
Бились день та бились і другий,
А на третій, в південну годину,
Похилились Ігореві стяги!
Тут брати розлучились
Над річкою Каялою бистрою.
Не стало вина кривавого,
Закінчили своє погуляння русичі,
Сватів своїх добре напоїли,
Самі полягли за Руську землю.

.....
Тож-бо два хоробрі Святославичі,
Ігор та Всеволод,
Розбудили лихо недобре,
Що приснав був отець їх,
Святослав грізний великий київський.
Був же він грозою на ворога,
Приборкав його полками сильними,
Наступив на землю Половецьку,
Потоптав гори та яруги,
Скаламутив ріки та озера,
Висушив болота й потоки,
А невірного Кобяка з лукомор'я
Од залізних полків половецьких
Мов би той вихор вихопив, -
І упав Кобяк у Києві,
У світлиці Святославовій.

.....
Темно було того дня
Померкли два сонця,
Два багряні стовпи погасли,
Ще й два молоді місяці,
Олег і Святослав,

Тьмою огорнулись.
На ріці Каялі мла світ закрила,
Розсипались по землі половці,
Мов та згряя лютих пардусів,
Потопили наших у морі,
Хану своєму великому дали потугу.
Уже ганьба славу поборола,
Уже див шугнув на землю.
Заспівали готські діви красні
На березі синього моря,
Руським золотом видзвонюють,
Співають про часи недавні,
Славлять помсту Шароканову.
А нам тепер, друзі-дружино,
Не до веселощів!

.....
Опівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вихрами,
Ігореві-князю бог путь являє
Із землі Половецької
На землю Руську,
До отецького золотого престолу.

Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю міряє
Од великого Дону
Та й до Дінця малого.
Овлур свиснув на коня за річкою:
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,
Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор-князь поскочив горностаєм
Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.
Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчав вовком-сіроманцем
До луку донецького,
Ще й полетів ясним соколом,

*Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелеться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні.*

*Каже Донець: «Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Кончаківі – досади лютої,
А Руській землі – веселоців!»
Каже Ігор: «О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях.
Стелив йому траву зелену
На берегах срібних.
Окривав теплим туманом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг на воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!»*

.....
*Сонце сяє в небі ясному,
Ігор-князь – у Руській землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва-города.
Іде Ігор Боричевим
До святої Богородиці Пирогощії.
Землі раді, городи веселі,
Співають вони про древніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославичу,
Буй-турові Всеволоду.
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганями!
Князям і дружинам слава!*

Амінь!

Питання:

1. Який вигляд, на вашу думку, мала Донецька земля в давнину?
2. Чи була вона густозаселеною територією?
3. З чим, на ваш погляд, асоціюється Донеччина в літописних джерелах?

Питання до поеми «Слово о полку Ігоревім»:

1. Чи постає природа однією з дійових осіб у «Слові про Ігорів похід»?
2. Знайдіть один із образів-пейзажів Половецького поля, з'ясуйте його роль у «Слові о полку Ігоревім». Доведіть, що природа є однією з найважливіших дійових осіб поеми.
3. Визначте тропи і розкрийте їх зміст у такому реченні: «Донець гойдав князя на хвилях, слав йому зелену траву на своїх срібних берегах».
4. Що називається тропами? Навести приклади.
5. На контурній карті Донецької області позначте шлях Ігорєвого війська через Донеччину до Дону й Азовського моря.
6. Зробіть ілюстрації до поеми «Слово о полку Ігоревім».

Домашнє завдання:

1. Перечитайте поему, дайте відповідь на питання, відпрацюйте навички виразного читання.
2. Ознайомтеся текстуально з поезіями Михайла Петренка : «Небо», «Іван Кучерявий», «Туди мої очі, туди моя думка...», «Як в сумерки вечірній дзвін», «Слов'янськ» («Дума і пісня», с. 101-108).

Література: Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства// Донбас. – 1993. - №5. – С.5-6, 74-78.

Урок №3

Тема: Життєвий і творчий шлях поета-земляка Михайла Миколайовича Петренка. Зв'язок письменника з Т.Г.Шевченком. „Небо”, „Іван Кучерявий”, „Слов'янськ”, „Туди мої очі, туди моя думка...”

Михайло Петренко (1817-1862)

Михайло Миколайович Петренко народився 1817 року у небагатій дворянській родині у **Слов'янську**. Михайло у сім'ї був старшим; крім нього, було ще два менших сини – Олексій і Павло.

Навчався Михайло спочатку в Харківській гімназії, а з 1836 по 1841 р. у Харківському університеті, на юридичному факультеті. Він стає активним учасником гуртка поетів-романтиків, знайомиться з письменником Григорієм Федоровичем Квіткою-Основ'яненком. Викладачі університету: Петро Петрович Гулак-Артемівський, Микола Іванович Костомаров, Іван Срезневський, Амвросій Метлинський – мали великий вплив на Михайла. Уроки в Харківському університеті посилили увагу поета до історії України, її культури. У ті часи саме Харків став центром відродження української духовності, а це, у свою чергу, позначилося на долі Михайла Петренка, який входив до літературного гуртка харків'ян Писаревських і П.Корецького. Свої твори автор друкував у альманахах „Сніп” (1841), „Молодик” (1843) і в «Южном русском сборнике» А.Метлинського (1848).

Відомо всього дев'ятнадцять поезій М.Петренка. Амвросій Метлинський, що був першим бібліографом поета, в одному з листів до Івана Срезневського писав: «...тут (тобто в альманасі „Сніп”) з'явився поет істинний, не рівня нам...».

Петренко працював у Харківській палаті карного суду, будучи талановитим він зробив успішну кар'єру пройшовши від посади канцелярського чиновника, потім – губернського секретаря, до столоначальника (1846 р.). Невідомою залишається причина падіння кар'єри М.Петренка, який із 16 жовтня 1847 року одержав призначення на посаду секретаря Вовчанського повітового суду, а згодом і на ще більш низьку посаду стряпчого. Дехто з дослідників життя і творчості поета вважає, що це сталося у зв'язку зі справою Кирило-Мефодіївського братства, а не переслідувалося царатом. Члени братства були жорстоко покарані російським урядом, а Тарас Шевченко засуджений до десяти років солдатської служби. Царські прислужники прагнули знищити все, що було пов'язане з боротьбою української інтелігенції за культурне і національне відродження. Тому не випадково 10 вересня 1847 року генерал-губернатор м. Києва Д.Г.Бібіков вірнопіддано сповіщав цареві про розгром кирило-мефодіївців: „Окончившееся дело о славянском обществе не имело в крае никакого развития.

Идеи, его образовавшие (общество), принадлежат к тем, которые с давних пор начали развиваться в Малороссии, особенно в Харьковском университете, сколько сочинениями на простонародном языке, столько же и направлениям к созданию никогда не бывшей украинской народности”. До цього повідомлення губернатор ще додав список авторів тих „сочинений”, і серед них були названі імена Т.Г.Шевченка та М.М.Петренка. Тепер стає зрозумілим переміщення поета вниз у службовій кар’єрі.

У чому ж полягає зв’язок Михайла Петренка з Тарасом Григоровичем Шевченком?

Михайлові Миколайовичу Петренку було тоді тридцять два роки. Він жив разом із дружиною, сином Миколою та донькою Людмилою у дерев’яному будиночку в Лебедині. Тут і відбулася зустріч Михайла Миколайовича з Тарасом Григоровичем Шевченком. До Лебедина Тарас Григорович прибув 6 червня 1857 року і знаходився тут до 9 червня. Вони були знайомі давно, читали твори один одного. Тарас Григорович переписав до свого альбому вірш Петренка „Небо”, їх об’єднувала спільна справа, внаслідок якої Т.Шевченко відбув довгі роки солдатської служби, а Петренко позбувся кар’єри.

У родині Петренків розповідь про зустріч з великим Тарасом Шевченком передавали як святиню з покоління в покоління.

Помер Михайло Миколайович Петренко в Лебедині 25 грудня 1862 року у 45- річному віці.

Пам’ять про поета-романтика, щирого патріота рідної землі поступово відроджується на Донбасі. У 1987 році з нагоди 170- річчя із дня народження поета на будинку місцевої бібліотеки Слов’янська встановлено пам’ятну меморіальну дошку. На ній викарбувані слова: „У 1817 році у Слов’янську народився український поет-романтик 19-го століття Михайло Миколайович Петренко”.

Нещодавно у середній школі № 15 Слов’янська відкрився шкільний літературний музей поета. Зібрано документальні факти, фотографії, листи людей, які мали відношення до творчості поета. Серед експонатів музею є листи відомого українського співака, нашого земляка, Анатолія Солов’яненка, у яких він розповідає про свою улюблену пісню „Дивлюсь я на небо...”, про її світову славу.

Дивлюсь я на небо...

*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю,
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я землю б покинув і в небо злітав!
Далеко за хмари, подальше від світу,*

Шукать собі долі, на горі привіту,
І ласки у зірок і сонця просить,
У світі їх яснім все горе втопить;
Бо долі ще змалку здаюся нелюбий,
Я наймит у неї, хлопцюга приплудний;
Чужий я у долі, чужий у людей,
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохаюся лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю,
І в горі спізнав я, що тільки одна –
Далекеє небо, - моя сторона.
І на світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо – мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.
Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я землю б покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо полинув
І в хмарах навіки од світа втонує!

Іван Кучерявий

I.

У неділеньку раненько,
Рано до схід сонця,
Ой журилася Грициха,
Сівши до віконця,
І смутними оченьками
За Самар гляділа,
У те поле безконечне,
Де Савур-Могिला.
З того краю далекого
Сина сподівалась,
Не раз, не два, його ждучи,
Слізьми умивалась.
Давно пішов з козаками
У степ на татарів;
І немає об них вісті,
Мов у воду впали.
Полетіли на врагових
Сизими орлами.
Не дай, Боже, на чужині
Лягти головами.

2.

*Не сон схилив головоньку
На білії руки;
Ой упала, схилилася
Од тяжкої муки.
Ой згадавши вона сина,
Мужика згадала;
Серце кров'ю облилося,
Вона плакати стала.
Не год же він у неволі,
У польській Вкраїні;
Ще попався вражим ляхам
При лихій годині,
У ту пору, в ту годину,
Як Буш руйнували;
Відтіль взяли сердешного
З рідними синами.
Лються сльози з очей смутних,
Як дощик той з хмари,
Лились довго, виливались,
Потім перестали.*

3.

*Не вій, вітре, не вій, буйний,
На самарські лози,
Лучше повій на Грициху,
Та звій з очей сльози, -
Та звій в Самар, нехай плинуть
В море за водою;
Щоб сліз дарма не тратила
Вона за дочкою.
Одпустила її з братом
В далеку дорогу,
Аж на Донець в Святі Гори,
Помолитись Богу;
І жде її, не діждеться,
А матері мука;
Чи хто стукне, чи хто грякне,
Так серце й застука.
„Ой, крий Боже, голубоньку
В дорозі від лиха...”
Та й здихнула тяжко, важко*

*По дочці Грициха;
Бо скучно їй, одна дома,
Ні з ким розмовляти,
І нікому старенькій
Порадоньку дати.*

4.

*Не все гудуть буйні вітри,
Не все стогне море;
Отак в серці після лиха
Не вік живе горе.
Настає свята година,
Та свята минута:
В тую пору не наляже
На серденько смута,
І на душі тихо стане,
Як там під зірками:
Тоді, тоді невідоме
Щось робиться з нами!
Душа, очі, наше серце
Так і льнуть до неба;
Тоді чоловік спізнає,
Що молиться треба!
Довго, довго у віконця
Грициха сиділа;
Потім встала, до образів
Свічки посвітила,
Перед іконами святими
Вона ниць упала;
За мужика і за дітей
молитися стала.
Її печаль і молитва
Богом прийнялася;
Бо там, в степу, за Самар'ю,
Кура піднялася.*

Туди мої очі, туди моя думка
*Туди мої очі, туди моя думка,
Де ти живеш Галю, сердешна голубка;
Од раннього ранку до пізньої ночі
Я плачу без тебе і виплакав очі;
А ти мого горя не чуєш, не знаєш.*

О, як болить серце, як тебе згадає!
Дарма топлю очі далеко за гори:
Я Галі не бачу, зате ж люте горе,
Мов тая гадюка, коло серця в'ється;
О, як йому тяжко, о, як воно б'ється!
Дарма топлю очі в крайнебо блакитне;
Для всіх воно ясне, ласкаве, привітне,
По ньому так пишно місяць ясний ходє,
І тисяча тисяч зірок за ним бродє;
Від його ж на мене недолею віє;
Як гляну в крайнебо, серденько заніє,
Останнюю радість од серця одгоне,
Тумане очиці, душу горем томе;
Бо там за горою, де зіронька сяє,
Там, там моя мила голубка витає,
Закрилась від мене і небом, й горами,
А я тут зостався з горем і сльозами.
Туди ж мої очі, туди моя думка,
Де ти живєш, Галю, сердешна голубка!

Як в сумерки вечірній дзвін
Як в сумерки вечірній дзвін
Під темний вечір сумно дзвоне,
Як з вітром в полі плаче він,
А у діброві тяжко стогне,
Тоді душа моя болить,
Від смуги плачу по невірній,
А думка все туди летить,
Де вперше почув я дзвін вечірній,
Де вперше так я полюбив
Поля привольні та діброви,
Де вперше світ і радість вздрів,
Та карі очі й чорні брови!
Проснеться все в душі тоді;
Вечірній дзвін усе розбудє
Сльоза проб'є і від нудьги
Душа всі радості забудє,
О! Тяжкий дзвоне, твій привіт
Тому, хто милої не має;
Душа болить і меркне світ,
А серце гірше заниває.

Слов'янськ

*Ось-ось Слов'янськ! Моя родина!
Забилось серденько в грудях,
Пригнулись до землі коліна,
А очі плавають в сльозах!
Слов'янськ, Слов'янськ! Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!
Твої дівки цвітуть так мило,
Як чорні брови – їх пісні.
По Україні перше диво
І перша слава для річей.
Ніде нема таких очей,
Які слов'янки мають очі:
І рання зірка на востоці
Навряд бува ясніша їх!
Ох! Хто із хлопців молодих,
Який на вас хоч раз поглянув,
Покойну нічку досипав,
По вас горюючи, не в'янув
Не плакав нишком, не вздихав.
Ви всі на диво білолиці,
Як подивлюся я на вас,
Ви настоящі чарівниці;
І всякий раз, і всякий раз,
Коли слов'янка що промове,
Так і почувється тобі:
Неначе вечором в діброві
Воркує горлиця собі.
А як вечірньою порою
В садочку пісню заведе –
Так враз до сліз і доведе.
І серце підірве журбою.*

Домашнє завдання:

Ознайомитися із творчістю Микити Шаповала, самостійно проаналізувати творчість М. Петренка.

Література:

1. Овчаренко І. Дав пісню крилату // Донбас. – 1988. - №4. – С.96-97.
2. Романько В. Література рідного краю. Навчальний посібник. Донецьк. - 1995. – С.10-14.
3. Шептій К. Його книжки „ходили по руках” // Вітчизна. - 1989. - №6. – С.166-170.

Тестові завдання до уроку №3

І рівень

1. М.Петренко народився
  - а) у 1818 році;
  - б) у 1816 р.;
  - в) у 1817 р.
2. Місто, у якому народився М.Петренко –
  - а) Маріуполь;
  - б) Слов'янськ;
  - в) Таганрог.
3. Скільки всього поезій в літературному доробку Михайла Петренка?
  - А) 29;
  - б) 39;
  - в) 19.
4. У якому році до Михайла Петренка приїхав Тарас Григорович Шевченко?
  - А) У 1857 році;
  - б) у 1856 р.;
  - в) у 1858 р.
5. М.Петренко – автор цієї поезії
  - а) «Шахтар»;
  - б) «Сонце»;
  - в) «Небо».
6. М.Петренко помер
  - а) у 1860 році;
  - б) у 1863 р.;
  - в) у 1862 р.

ІІ рівень

7. Назвіть ім'я батька М.Петренка.
8. Яку посаду обіймав письменник у 1846 році?
9. У якому місті відбулася зустріч Михайла Петренка з Тарасом Шевченком?
10. Назвіть місто, де помер письменник.
11. Назвіть відомі вам твори М.Петренка.
12. Де знаходиться музей Михайлові Петренку?

Урок №4

Тема: Творчість поета-земляка, науковця М.Ю. Шаповала (Сріблянського). Подвижницька праця письменника на користь Україні: «Передвеликодній герць», «В тюрмі», «Така вона розхристано-погана», «Доти буде демо й ми». Вшанування пам'яті поета-земляка в Сріблянській середній школі Артемівського району.

Микита Шаповал (Сріблянський) (1882-1932)

Микита Юхимович Шаповал – видатний український науковець, політичний і громадський діяч, соціолог, письменник. Його батьківщиною було село Сріблянка Бахмутського повіту (тепер Артемівського району Донецької області). Звідти походить псевдонім письменника – Сріблянський. Народився 8 червня 1882 року. Батько працював мірошником, шахтарем, був відставним унтер-офіцером. Юхим Олексійович Шаповал – батько, Наталія Яковлева – мати, обидва – православні. У селі Комишуваха, недалеко від Серебрянки, майбутній письменник закінчив двокласну школу і вступив до Новоглухівської лісової школи. Після закінчення цього закладу стає спеціалістом – лісоводом. Дружина Микити Шаповала, Ольга, зазначала, що подальша доля письменника була спрямована під сильним впливом ученого-лісовода О.Макаренка, який і ознайомив нашого земляка з українським рухом. З того часу М.Ю.Шаповал почав брати активну участь у відродженні національної свідомості українського народу засобами революційної пропаганди, а пізніше – з допомогою художнього слова. Ольга Шаповал так писала про причетність свого чоловіка до активної діяльності: «Темпераментна вдача М.Шаповала, що на собі зазнала різні кривди і соціальні злидні національно обездоленого народу, пориває його істоту за кращу долю своєї нації. Разом із тим він палко хапається за студії економічних і соціальних наук, в яких шукає для себе відповіді...Усе це приводить Микиту Юхимовича в ряди соціалістів. Він рішуче відкидає марксистську інтерпретацію соціалізму як науки повного і всебічного визволення. Він рішуче обґрунтовує український народницький соціалізм, виходячи з конкретних обставин української дійсності. Микита Юхимович Шаповал був непримиренним і постійним ворогом московського більшовизму...».

Причиною його арешту стало захоплення революційними ідеями, пропаганда необхідності революційних зрушень на Україні. Заарештований у 1906 році, Шаповал вісім місяців просидів у Варшавській цитаделі. Проте за відсутністю доказів його було звільнено з-під варті.

У 1907 році М.Шаповал продовжує навчання в Харківському університеті, слухає лекції українською мовою професора-історика Д.І.Багалія. 1908 року письменник видав першу збірку поезій – «Сини віри». У наступні роки – «Самотність» (1910), «Лісові ритми» (1917), нариси «Листки з

лісу» (1917). Заснував журнал «Українська хата», у якому друкував критичні та суспільно-політичні статті. Основною силою визвольного руху в Україні М.Шаповал вважав робітників, селян, трудову інтелігенцію. Доля письменника пов'язана зі становленням самостійної української держави. Виснажлива боротьба українського народу за свою суверенність не стала переможною...

М. Шаповал – один з лідерів і організаторів Української партії соціал-революціонерів (УПСР), член її ЦК, голова Всеукраїнської Лісової Спілки, член Центральної Ради (від 17 березня 1917 р.), перший редактор газети Центральної Ради «Вісті з Української Центральної Ради», від 21 жовтня 1917 р. – член Малої Ради (виконавчого комітету Центральної Ради), міністр пошти і телеграфу в уряді В.Винниченка, співавтор 4-го Універсалу УНР.

1920 року Шаповал опиняється в еміграції, спочатку в Будапешті (секретар дипломатичної місії УНР), потім в Чехословаччині. Він не полишає громадську й літературну діяльність. 1921 року разом з іншими вигнанцями з України створює Український Громадський комітет, який опікувався українськими емігрантами та підтримував їх матеріально. У 1922 році було створено Українську Господарську Академію в місті Подебрадах. 1923 року – Педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова, Українську Реальну гімназію, Українську Студію мистецтв, Український Архів-музей та інші заклади культури. Микита Шаповал не помилився – Українська держава, незважаючи на скажений опір імперіалістичних сил колишнього Радянського Союзу, стала нарешті суверенною, незалежною.

Відома громадянська діячка Софія Русова сказала так: «Сам пролетар за походженням, із безземельної селянської родини, він своїм розумом, непохитною волею переборов усі перешкоди на своєму тернистому шляху, добився сам найвищих ступенів наукового звання й пошани від справжніх вчених і в Європі, і в Америці. І на цьому життєвому шляху ніколи не спокушали його ані гроші, ані кар'єра; жив завжди дуже просто, віддаючи всі свої зароблені кошти на українську справу, на українські видання, на установи. Як родився в убогій хатині, так і помер в невеликій хаті на чужині...»

Передвеликодній герць

О.Олесеві

*З журбою радість обнялась!
Ще не засохли скрути сльози,
А щастя стало на порозі –
Весела пісня полилась.
Кругом панує лютий кат:
Людей мордує, палить хати,*

*Штики лаштує і гармати,
Розстріли й громи аж ляцять.
А радість б'є! Як з джерела
Вода, розкутая весною,
На кригу смерті йде війною,
Так сміла радість загула.
Людська могучая весна
Встає, як пролісок з-під снігу,
Бо гнів зламав давнішню кригу
Й зоря з-за хмар блищить ясна!
Чи чують люди! Вже журба
І радість гучно обнялись.
Як п'явки, страшно дві вп'ялись
Одна в одну! Це боротьба...
Могуча радість, оживись!
Пручайсь на волю, сміла, вільна –
З смутної весни голови...*

1907 р.

Поезія «У тюрмі. Зоря пророча»

*Во дні занепаду і кражі,
І розмордованого шалу,
Повстане серед вас на стражі
Пророк, захисник ідеалу.
Не заховається сваволя
Від всекараючого слова,
І помарніє глум неволі
Й неправда їхня стоголова.
Дарма, що всі, як люті гади,
Сичать і кидатись на нього
Гуртом візьмуться серед зради –
Не вбить їм речника святого!
Самі, скатовані ганьбою
І криком нелюдської муки,
Вони впадуть самі собою
Серед всесвітньої розпуки.
І наближається вже буча!
Цю пекельною добою
Іде вже кара неминуча
Невпинно – дужою ходою.
Іде пророк і, може, згуба*

*Його розіпне або спале,
Та хрест його й огонь вік буде
Світить красою ідеалу...*

1908 р.

*Така вона розхристано-погана
Така вона розхристано-погана,
Така скривавлена й брудна,
Від крові й грабежу щоденно п'яна,
Розгуляна, розбещена, страшна.
А я ж за неї мріяв довгі літа,
Любив безтямно до снаги –
Була любов натхненно-сумовита
Й ламала бунтом всякі береги.
Тепер стою немов на кладовищі –
Дивлюсь, як блискають ножі
І лється кров... О ти, Найвищий!
Любить її хоч трохи помози!*

1919 р.

Питання:

1. Дата народження і смерті Микити Шаповала (1882 – 1932).
2. Звідки походить назва псевдоніму письменника? (від назви села, де народився письменник).
3. Як називається перша збірка М.Шаповала? («Сини віри»)
4. Чому письменник змушений був виїхати за кордон?

Домашнє завдання.

Вивчити біографію М.Шаповала, виразно читати й аналізувати вірші; одну поезію вивчити напам'ять.

Література:

1. Енциклопедія Українознавства. т. 10. – Львів: НТШ. – 2000, С.3788.
2. Донецький вісник НТШ. т. 19 // «Микита Шаповал – видатний державний діяч, вчений, патріот». Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 125-річчя від дня народження. – Донецьк – НТШ, УКЦентр. – 2007. – 132 с.
3. Василь Терещенко. Микита Шаповал – видатний просвітител ь і педагог // Схід. Спеціальний випуск, вересень 2004 р. – С. 6-8.
4. Оліфіренко В.В. Дума і пісня. Джерела літературного краєзнавства // Донбас. – 1993. - №5. – С.64-68, 178-181.

Тестові завдання до уроку №4

I рівень

1. Роки життя і смерті М.Ю.Шаповала
  - а) 1868 – 1937;
  - б) 1817 – 1862;
  - в) 1882 – 1932.
2. Псевдонім М.Шаповала походить від
  - а) назви села Сріблянки;
  - б) від назви річки;
  - в) назви національності.
3. Микита Юхимович закінчив
  - а) Донецький політехнічний інститут;
  - б) Новоглухівську лісову школу;
  - в) Сталінський педінститут.
4. 1907 рік. М.Ю.Шаповал продовжує навчання
  - а) у Харківському університеті;
  - б) у Московському університеті;
  - в) у Київському університеті.

II рівень

5. Як називається перша збірка М.Ю.Шаповала?
6. Назвіть збірки творів М.Ю.Шаповала.
7. Визначте тему вірша «Передвеликодній герць».
8. Визначте ідею вірша «У тюрмі. Зоря пророча...».
9. Назвіть художні засоби поезії «Передвеликодній герць» М.Ю.Шаповала.

III рівень

10. Придумайте епіграф до творчості й життєвого шляху Микити Шаповала.
11. Напишіть план (складний) до твору за темою: „Місце творчості Микити Шаповала в літературі рідного краю”.

Урок №5

Тема: Голоси донецької діаспори: творчість В.П.Бендера. Життєвий і творчий шлях письменника й журналіста. «Горить Чигирин» (уривки з книжки «Фронтові дороги»). Реалістичне зображення письменником Другої світової війни. Вболівання автора за потоптану війною українську землю.

Віталій Бендера (... - 1991)

Ім'я цього письменника ще й сьогодні маловідоме в Україні, проте за кордоном він відомий як редактор газети «Українські вісті» (з 1954 р.), автор автобіографічних книжок зокрема про своє дитинство неподалік м. Волновахи на Донеччині та важкі роки в часи Другої світової війни. Бендер – це псевдонім, а справжнього прізвища письменника ми не знаємо. Він корінний донбасівець. Чому ж така невідомість навколо його імені?

Частково можна знайти відповідь у книгах самого автора – Віталій Бендер «Марш молодості» (Мюнхен, 1954), «Станція Пугаловська» (Торонто, 1984), і «Фронтові дороги» (Торонто – Нью-Йорк, 1987). Із цих книг ми дізнаємося про причини трагедії як самого Бендера, так і інших українців, які пережили події Другої світової війни (Радянський Союз і Німеччина). Власна держава не могла захистити українців.

На фронтах війни Віталій був із самого початку. Перший раз потрапив у полон, але йому вдалося втекти. Потім вдруге потрапив у полон, пережив голод, жахливі умови концтабору. Пізніше про це напише у книзі «Фронтові дороги»: «...Німецький полон був найтяжчим періодом всього мого життя...» Віталій прийшов до висновку, що тільки зі зброєю в руках є шанс вижити і людині, і народу, державі. Вступив у лави дивізії «Галичина», яка формувалася з українських добровольців у складі німецької армії і воювала з Радянським Союзом. Метою цього військового об'єднання було утворення українських збройних сил для боротьби за незалежність України як з німецькою, так і з радянською владою.

Дивізія «Галичина» виникла в кінці 1943 року. На боці німців воювали військові формування з росіян (армія генерала Власова), французів, італійців, чехів та представників інших народів. Так що українські військові формування не були виключенням.

Віталій Бендер потрапив до дивізії «Галичина» в кінці 1944 року, після бою під Бродами Львівської області з радянськими військами. Після цієї битви потрапило в полон близько 7 тисяч воїнів Української дивізії, а залишки одинадцятитисячної частини прорвалися на захід...Воїнам важко було розібратися в тих ситуаціях, у яких вони опинилися, але всі вони захищали Україну.

Читаючи «Фронтові дороги», ми здогадуємось, що письменник за по-

ходженням є донбасівцем, бо він з великим піднесенням описує зустріч зі звільненим від фашистів Святогірськом (нині Слов'яногірськом), описує містечко Вишнівськ, що знаходиться за 200 кілометрів від станції Святогірської (нарис «Ірина»).

У першій повісті «Марш молодості», яка була надрукована в Мюнхені (Німеччина) в 1954 році, В.Бендер розповідає про долю вояків дивізії «Галичина». Це автобіографічний твір.

Події повісті розгортаються у березні-травні 1945 року. Дійовими особами є командир окремої спеціальної сотні Сіроштан, його заступник хорунжий Чиговський, медсестра Надія та ще півтори сотні вояків, які охороняли від партизанів Тіто міст через річку Муру на півдні Австрії. Усі вояки-дивізійники мріяли про незалежну Україну.

Як приклад творчості Віталія Бендера, наведемо уривок з повісті «Фронтіві дороги» - «Горить Чигирин».

„ФРОНТОВІ ДОРОГИ”

(уривки з повісті)

Горить Чигирин

Долаючи не дуже сильний опір німців, фронтіві частини підійшли до Дніпра і полк знову опинився в передовому ешелоні. В окремих місцях штурмування Славути почалося що в середині жовтня і, якщо пам'ять мене не зраджує, радянським військам найскорше вдалося перетнути його біля Дніпропетровська. А нам випало долати цю ріку трохи вище Кременчука під кінець жовтня. А в нижній течії, ближче до Чорного моря, радянські війська перейшли на західний берег щойно весною 1944 року.

Майже вдосвіта радянські гармати почали інтенсивно молотити правий берег, провіщаючи, що невдовзі дніпровські хвилі зачервоніють від крові. Сотні й сотні гармат, чисельні «катюші» й мінометні з'єднання скреготіли злобою, шпурляючи через Дніпро потоки гарячого металу. Клекотіла й вібрувала земля і вирував Дніпро від безнастанних вибухів німецьких і наших стрілен. А опісля «Лаги». «Іли», «Яки», навіть «кукурузники» трамбували правий берег ніби ціпом й клювали його серійними налетами.

Ще били гармати, а на воду вже впали дерев'яні й понтонні човни та безліч «плавків». Поволі долаючи течію, вони віддалялись до середини ріки, а над ними в обидва керунки шурхотіли й шипіли, як ненажерливі змії, ракети, стрільна й міни.

Після такого довгого й сконцентрованого ціпування німецьких становищ здавалося, що там і комар не вцілів, не то що людина. Якби ж німці

були люди як люди! На той час вони, мабуть, жаліли, що нарекли себе надлюдьми, хоча того жовтневого ранку біля Кременчука їм напевно було не соромно за такі претензії – вони справді відбивалися, як надлюди. Вони уміли швидко й організовано відійти. Але коли вже вирішували дати бій, то потиснути їх з позицій можна було лише ріками крові.

Вони зустріли наші форсування таким суцільним і нищівним вогнем, що ніби ніякої артпідготовки з нашого боку не було. Сотні їхніх кулеметів, які не татакали ліниво, як наші «максими», а сичали, як змії, вистрілюючи по тисячу куль на хвилину, безліч мінометів і навіть зенітні гармати нахилилися доземно – і тріски від човнів та кусні людського тіла злітали з поверхні Дніпра до неба і плавно спадали на зеленкувату воду.

Скільки ж тоді лягло «чорносорочників», українських дядьків, багато з яких у війську ніколи не були! Розкидавши руки навznak, пливли вони швидко течією на південь, востаннє вслухалися в клекіт відкритих порогів і спливали в Чорне море. Як тут не пасувало давнє зітхання Миколи Гоголя: «Чуден Дніпр прі тихой пагоде...»

Невеликим гуртам щасливців таки вдалося захопити «п'ятачок» землі на правому березі, але навести міст не вдавалося. Запеклий бій тривав і вночі, протягом якої ріку таки перекрили понтонами, по яких заспішили «тридцятьчвірки» – танк «Т-34». Щойно наступного дня німців відтиснули від Дніпра і переправа почалася на ширшу скалю.

Громи почали дещо втихати. Дніпро залишився позаду. І хоч спереду нас чекали нові форсування, ніхто і не думав про завтра. Ще довго ми оглядалися на Дніпро, не ховаючи страху. Десь далеко спереду текли Буг, Дністер, Прут. Але Дніпру вони не рівня, особливо Дніпру в огні.

Хоч і дуже повільно, але день за днем посуваємося на захід. Одного дня надвечір зупиняємося в селі, що дотліває від пожеж. Смердить горілим деревом, плачуть біля згарищ жінки. Викопавши мінометні окопи, падаємо на суху землю, спочиваємо, а десь не дуже далеко на північний захід від нас щось палає – на темному небі витанцьовують червоні плями.

– Кажеться, Чігрін гаріт, – байдуже інформує молодший лейтенант, родом з Уралу.

А ми, захекані, лежимо й не реагуємо. Горить, то хай горить. Але один боєць підводиться. Я знаю його, Скляренко, дещо старий, перед військовою вчителював у середній школі.

– Хлопці, Чигирин горить, – повторює він, і в його голосі вчувається хвилювання.

І я зриваюся, рівняюся з учителем, разом ми вдивляємося в червону заграву. Чигирин, Суботів, Умань, Бар – ці назви запали в мою пам'ять з поем Шевченка ще в дитинстві.

*Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Якби подивились на той Чигирин,
Заплакали б гірко..*

Веду очима по лежачих бійцях, приблизно кожний п'ятий з яких є українець. Чигирин для молодшого лейтенанта з Уралу — нуль без палички, ще одне містечко чи там село, і більш нічого. Але невже з оцих захеканих українців ніхто раніше не чув про Чигирин? Невже лише до вчителя й до мене пробився цей випадковий відгук історії? Невже ніхто з оцих молодих хлопців і дядьків не читав Шевченка?

Не може бути. І думки побігли назад, в дитинство. Коли я приніс «Кобзар» від діда Серафима десь в 1929 році, то до нас стали приходити багато ближчих і дальших сусідів з вулиці «пожичити Шевченка». Той «Кобзар» зачитали до того, що почали випадати сторінки й кришитися кути. На сторінках з'явилося повно плям з вишень, помідорів, жиру, кави чи чаю. І все це були прості городяни, більшість з яких заледве могла читати.

А молодші покоління знали про Шевченка ще більше, бо Тарас не вибував з шкільних читанок та хрестоматій. То чим же це пояснити, що «Чигирин горить», а серед синів цієї землі ні дрібки цікавості? Це ж Чигирин! А вниз по Дніпру, дещо на південь — П'ятихатки, а біля них Жовті Води. Це ж тут, у цьому степу стугоніли копита козацьких полків, це ж тут збивали куряву гетьманські гінці, це ж тут козацьке воїнство громило королівські війська, це ж тут над головами гетьманів здіймалася булава і все втихало, щоб вислухати їхні кличі й напучення! Це ж тут хазяйнували наші пра-пра-пра-діди, згідливо косячись на «москаля і ляха»! А тепер ось горить Чигирин і нікому до того ніякого діла!

Ця тупа байдужість, мабуть, дуже опікала душу вчителя. Ні він, ні я не перемовились і словом, але безмовний діалог між нами відбувся, бо він тепло поляскав мене по плечу і, може, й зрадів, що хоч в одного з зелених нащадків ще жевріє пам'ять. А до мене й справді линуло відлуння давніх літ, хоч, зрозуміло, в ту пору я не мав поняття, як те відлуння осмислити і чи потрібно його роздмухувати.

Повертаючись до свого окопу й переступаючи через тіла земляків, я намагався в думках пояснити їхню нехіль тим, що вони вже так вимучені, так спустошені, що якщо й знали щось про Чигирин, то в їхніх помислах він скорше асоціювався з бажанням взяти його без великих втрат, ніж з Тарасовою тугою за тим періодом, коли «запорожці на Вкраїні вміли панувати».

Два чи три дні пізніше весь полк затруївся консервами. Несамовиті блювоти і гостра форма дизентерії. Весь склад зразу зліг. Почалася була паніка, бо закружляли чутки, що це — холера. Висока температура, постій-

не лящання в голові, блювоти й дизентерія – всі бійці й командири поробилися як тіні протягом кількох днів. Кільканадцять бійців померли. Та невже холера? На отакій війні, в зажерливому перехресті куль і стрілен уціліти протягом майже двох з половиною років і вкінці померти від холери! Не від кулі, а від хвороби! Чи ж не жарт долі? Всіх нас вивезли до медсанбатів, але там не було потрібних ліків. Лікарі заспокоювали нас, що ніякої холери нема, що все це звичайне затруєння від зіпсованих консервів. Хтось викрикнув жартома чи серйозно, що американці хочуть нас вивести, бо консерви походили із США.

– Ні, – відповідали лікарі. – Американці давали нам мільйони й мільйони банок м'ясних консервів і ніякої пошести ніде не було. Деколи трапляється, що зіпсута машина зшиває банки неправильно, до них проникають зовні бактерії і тоді ось такі неприємності. Таке трапляється й з консервами радянського виробу...

В листопаді найбільш знесилених перевезли назад за Дніпро до евакошпиталів. Холодно, брудно, одноманітні харчі, та й тих недостатньо – цього разу ніякої втіхи від шпиталю, ніякого порівняння з розкошами в Міллерово.

Кінець екскурсії

І покотились ми, покотились, як розігнане колесо з вигірка. Наша рота втікала зигзагом – то на південь, то на схід, тоді знову на південь. Ніякого фронту не існувало. Німці гнали поперед себе мішанину військ, більшість яких розгубила все: зброю, командирів і дисципліну. Це вже не було військо, а занархізована маса, яка тільки й дбала про те, щоб втекти подалі від ворога, заїхати в якийсь склад, самовільно набрати товарів і харчу, а потім далі на схід.

Властиво, не було ні фронту, ні запілля (Авт. - тилу). Скільки ми не їхали, в які села й містечка не заїжджали, ніякої влади ніде не застали. Ні комендатур, ні сільрад, ні партійних комітетів – все зникло, щезло, випарувалось. Люди розбивали колгоспні комори, державні склади, якщо їх не встигли спалити, розбирали все до нитки. Якщо колгоспну скотину не встигли евакуювати, її ділили між собою селяни.

Відчуття було таке, що не за горою – кінець. Навоювалися. Що де робилося – ніхто нічого не знав, в ті дні не бачив я ані газет, ані не чув якихось радіовісток. Та й що могли вдіяти газети, коли власними очима бачив, що довкола все валилося.

Для нас, солдатів, війна раптово перетворилася в екскурсію. Женемо з усіх сил на схід, до Каспійського моря. Але насамперед загостили на Кубанській землі. А земля кубанська – це на правду ріки молока й меду. На-

віть під радянською владою на ній збереглося багато з колишніх розкошів: впорядковані станиці, доглянуті садиби з безліччю хлівів, скотини й птиці й обов'язковими садами, де дозрівали персики, цитрини й останніми соками наливалися яблука. А для бійців-українців ще й мила несподіванка – люди там, особливо в станицях, розмовляли чудовою українською мовою. Лунали українські пісні й мелодії, молодиці наряджались в чудові строї, які на той час на Україні міг хіба побачити на сцені. Край, колись заселений запорізькими козаками, зберіг прадавні звичаї й ритуали багато краще, ніж корінні українські землі. Українська мова тут була чистішою, ніж навіть в Полтаві.

Військо Кубанське, так як і Донське, теж втішалося пільгами за царських часів і теж жило під самоуправою. Як і для донців, для кубанців кінь був найвірнішим товаришем. Але в додачу, кубанці утримували кілька піших полків, так званих пластунських, які уміли підкрадатися повзма прямо до ворожих становищ. Всі кубанські полки, кавалерійські й піші, теж вважались елітарними частинами.

Правда, від давнього запорозького строю – жупанів і шароварів – у них майже нічого не лишилося. На їхній одежі уже сильно позначився вплив сусідніх горців, в яких вони позичили широкі смушкові шапки-кубанки («одна вівця на шапку»), як з посміхом інформували нас старі козаки), черкески і верхові бурки, що вкривали не тільки плечі верхівця, а й тулуб всього коня аж до хвоста. В багатьох хатах на стінах висіли намальовані портрети предків, перших поселенців, так як вони виглядали в ті часи: шикарні вуса коромислом, оселедець, бандура чи кобза на колінах і люлька в устах.

Кубанські жінки охоче пекли для нас хліб з припасеного нами борошна, варили смачні страви з овечого м'яса, бо овець в степу було повно – хмари евакуйованих і покинутих тварин блукали без ніякого догляду. Бери, ріж, насолоджуйся. Мабуть, ніколи раніше ми так добре не їли й не пили. Щодня свіже м'ясо, хліб з маслом, молоко, солодоші, прихопили ми на складах і кілька скринь горілки та вин. Як ночівля в станиці, так і бенкет. Гриміла музика, хвацько витанцьовували «гопака» бідові кубанські жінки. Підпивши, Стручко ставав на стілець і об'являв веселому товариству:

– У нас січас нова тактика. Щоб не попасти в окруженіє, ми должны бігти так, щоб не дати немцю можності нас наздогнать!..

Регіт, оплески. Серед кубанців прихильність до німців була ще показнішою, ніж на Дону.

– Куди вас, хлопці, несе? Моря Каспійського не бачили? Залишайтеся тут, дивіться, скільки тут дівчат-красунь, заживемо по-людськи!

Доводилося замислюватися. Виглядало, що війна ось-ось скінчиться. Німець, мабуть, стане на Каспійському морі, на Волзі, а може й на Уралі, і

скаже: до цієї лінії все, що ми захопили, наше, а ви там промишляйте в тайзі, влаштовуйтеся як можете. То чи не краще залишитися тут, повернутися додому і, принаймні, страждати чи розкошувати в своїх рідних сторонах, а не десь за Волгою?

Пару разів я був на грані рішального кроку, але кожного разу на пам'ять наверхталася минула осінь і короткотривалий полон, і нога, вже піднята, щоб переступити рубікон, опускалася на попереднє місце. Відступ продовжувався. Не війна, а «малина». Єдиною неприємністю були налети німецької авіації. Від ворожих літаків просто не було рятунку. Вже й на бічних дорогах не було від них сховку. Але, як кажуть, Бог милував.

Наступив вересень. Із сходу війнуло першими холодами. Тепер капітан Сазонов дбав лише про одно: прибути на переформувальний пункт разом із своїми людьми, машинами й зброєю. Уже це одне не тільки б реабілітувало його в очах властей, а й піднімало б на кілька голів вище тих командирів, які чимчикували на схід без нічого, розгубивши техніку, людей і зброю. Тим ще й відповідати доведеться, не одному – власною головою. Взагалі ж, при загальній паніці рядовому солдату найкраще, бо одного втікача можна розстріляти на пострах іншим. Коли ж втікає армія чи група армій, то стріляти всіх підряд не будуть. В таких випадках найгірше командирам, а особливо генералам, тоді вся відповідальність падає на них.

Почали ми очунюватися аж під Ставрополем. Не знати у висліді чого (Авт. - внаслідок чого), але в дальших населених пунктах місцева влада стала помітнішою, діяли комендатури, частіше стали і на очі попадатися енкаведівські війська, які, проте, не чіпали здеморалізовану вояччину, пропускали далі на схід. Згодом на дорогах ми почали зустрічати свіжі частини – піхота, артилерія, цілі колони «катюш» організованим маршем поспішали назустріч ворогові. Ясно, нашій приємній «екскурсії» невдовзі мав прийти кінець.

Недалеко від Крячовки чи Грачовки комендантські війська й особливі відділи вправно й ефективно розсортували рештки розпилених формацій: піхота на цю дорогу, артилерія – он туди, міномети в цей керунок, кулеметні частини – ось тут. На вказаному місці залишили машини і всю зброю, дозволено було взяти з собою лише персональні торби чи наплечники (Авт. - рюкзаки). Там ми розпрощалися з Сазоновим, якого, як і всіх інших офіцерів, скерували на командирський пункт. А політрука з нами не було. Після Глибокої він пересів в машину іншої роти, щоб пару годин побалакати із своїм другом чи земляком, та й «пропав», коли полк пішов в розтіч.

Капітан Сазонов виявився надзвичайно порядним командиром. Бійців насправду жалів, захищав як міг. Пару разів, коли нас ледве не зацупили для скоропоспішних оборонних заходів, щоб стримати ворога, він бився за нас, як чайка за чаєнят, репетуючи, що ми належимо до окремої формації

та що всі бійці й сержанти під його командою «є спеціалісти високої марки», розкидатися якими було б злочином. І домігся свого, тим рятуючи нас і себе самого.

Всякими видами транспорту й пішки під кінець жовтня ми прибули в Астрахань в середині жовтня. Там формувалися нові дивізії для Південного фронту і там ми дістали призначення до нових частин.

На наших широтах фронт устabilізувався в Калмицькому степу, десь кілометрів сто від Астрахані. Війні минало півтора року від дня її «народження», а моїй військовій службі й блуканням – 15 місяців. Виглядало, що з незрозумілих міркувань фортуна взяла мене під свій охоронний перст, бо з тих, що почали війну разом зі мною, в живих і здорових на ту пору залишалось не так і багато.

Упали сніги. Вдруге зима вдалася несамовито холодною.

Питання:

1. Чому назва саме така - “Горить Чигирин”? Доведіть це текстом.
2. У чому виявляється біль автора за свою землю? Чи не здається вам, що письменник сам є учасником подій? Якими рядками з повісті це можна підтвердити?
3. Чи маємо в повісті опис нашої місцевості, Донеччини? Знайдіть це місце (на початку твору).

Домашнє завдання:

1. Прочитайте уривок із повісті “Горить Чигирин”. 2. Підготуйте відповіді на тестові завдання.

Література:

1. Оліфіренко В.В. Уроки правди і добра. Джерела рідного краю// Донбас. – 1995. – Спецвипуск. – С.110-128.
2. Енциклопедія Українознавства. т.9. Львів: НТШ. – 2000. С. 3447.

Тестові завдання до уроку №5

I рівень

1. Назвіть роки життя Віталія Бендера:
  - а) 1900 – 1945;
  - б) 1906 – 1972;
  - в) дата народження невідома – 1991..
2. В.Бендер родом із
  - а) містечка Вишнівська Волноваського району;
  - б) із села Хлібодарівки Волноваського району;
  - в) із Волновахи.
3. Віталій Бендер потрапив до військового з'єднання «Галичина»
  - а) під кінець 1941 року;
  - б) під кінець 1944 року;
  - в) під кінець 1945 року.
4. В.Бендер відомий за кордоном
  - а) як редактор газети «Українські вісті»;
  - б) як кореспондент журналу «Дзвін»;
  - в) як директор часопису «Дивослово».

II рівень

5. Як називається перша повість Віталія Бендера?
  6. Де була надрукована перша повість письменника?
  7. Про що розповідає В.Бендер у своїй першій повісті?
  8. Події якого часу розгортаються в цій повісті?
  9. Назвіть дійових осіб повісті.
  10. У якому місті і якого року була надрукована книга «Фронтові дороги»?
3. Де знаходився Віталій Бендер у роки Другої світової війни?

III рівень

4. Напишіть твір-мініатюру на тему «Чому існує таємничість навколо імені письменника Віталія Бендера?»

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

6 КЛАС

До уроку №1

I рівень

- а) «Ой Морозе, Морозенку»;
б) «Ой не знав козак і не знав Супрун»;
в) «Де Савур-Могила, широка долина».
- а) відображення боротьби українського народу проти південних загарбників.
- б) боротьбу українського народу проти панської Польщі та її союзників.

II рівень

- Історичними піснями називаються народні лірико-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.
- Відображення боротьби українського народу проти південних загарбників.
- «Ой Морозе, Морозенку», «Ой не знав козак та не знав Супрун».
- Т.Г.Шевченко, М.В.Гоголь, М.Стельмах.

До уроку №2

I рівень

- а) 1814-1861.
- в) 1901-1985.
- в) "На пароплаві"; в) П.А. Байдебура.
- Т. Шевченко, Олексій Панов, Володимир Кишкін.
- а) Т. Шевченко.

II рівень

- "На пароплаві" П. Байдебури є оповіданням, тому що твір невеликий за розміром, має один епізод із життя двох головних героїв.
- "Гобелен".
- Свої думки Т.Г. Шевченко записував у зошит-щоденник.
- Улюбленою піснею Шевченка була: "Ой, зійди, зійди, ти зіронько, та вечірня".
- Т. Шевченко у своїх творах передбачив ряд доленосних подій, зокрема відновлення незалежності України.

До уроку №3

I рівень

1. б)
1. б)
2. в)

II рівень

1. Тематика віршів: доля шахтарів, їх важка праця, Донеччина.
2. Шахтарі боролися за свої економічні та політичні права.
3. Твори С. Черкасенка було видано в Україні в 1990р.
4. Вірші М. Чернявського "В Донецькому краї", "Шахтар".

III рівень

Зразок твору на тему: «Зображення шахтарської праці в поезіях М.Ф.Чернявського і С.Ф.Черкасенка».

План

1. Страшні умови праці під землею.
2. Душевний стан шахтарів.
3. Завжди пам'ятаймо про важку працю шахтарів.

Праця шахтарів завжди була дуже тяжкою.

Письменника Миколу Чернявського хвилювало становище бідного робочого люду, а особливо – шахтарів.

Важкими були умови під землею. Але чоловікам слід було йти працювати, щоб нагодувати й одягнути членів своєї родини. Іншого виходу в них не було. Шахтарі працювали по дванадцять годин на добу. У шахті було дуже жарко та не було води.

У сажі, як мара,

Рукою піт з лица втира

І кайлом вуголь б'є і б'є

В норі шахтар –

так писав М.Ф.Чернявський у вірші «Шахтар» (1895р.).

Крім М.Ф.Чернявського, про працю шахтарів писав Спиридон Феодосійович Черкасенко у вірші «Під землею»:

Тут вічна ніч. Але не та,

Що після стомленого світу

Клопітну землю обгорта

У ласці тихого привіту.

Тут вічна ніч. Вона не сні

Несе утішній людині:
Землі занедбані сини
Помалу гинуть в домовині!

На шахту приходили працювати сильні фізично юнаки та чоловіки, а вона (шахта) висмоктувала з них всю силу, а часто забирала й життя. С. Черкасенко про це так написав у вірші «Шахтарі»:

Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить,
Сила шахтарських кісток
в йому горить!

Мільйони шахтарів гинули за чорне золото, аби дати людям тепло. Ми, юне покоління, ніколи не забудемо про тяжку працю гірників, так само, як і твори М.Чернявського і С.Черкасенка.

До уроку № 4

І рівень

1. а) 1959р.
2. б) Василя Мефодійовича Крючка.
3. а) радісною зорею.
4. б) 12 жовтня 1962р.
5. б) наче він отець мій.

II рівень

1. "Незабутній", "Галина Йванівна", "Учитель", "Ті озерні води, неба синь тонка".
2. Тема віршів "Учитель", "Незабутній" – показ любові В. Сосюри до своїх учителів.
3. Ідея віршів "Незабутній", "Учитель" – прославлення трудового подвигу простих учителів.
4. Епітети з вірша "Ганна Йванівна" – просту, скромну (вчительку), задуману, мрійну (сім'ю), лагідна (усмішка), привітна, тиха й ясночола (вчителька).

До уроку № 5

І рівень

1. б)
2. в)
3. а)
4. в)

7 КЛАС

До уроку №1

1.
  - а) народ.
2.
  - а) “Дума про втечу трьох братів із Азова”;
  - б) “Вдова Сірка Івана”;
  - в) “Дума про отамана Сингура”.
3.
  - б) ідея рідної землі, волі, єдності народу.
4.
  - в) зображення героїчної боротьби запорозького козацтва, очолюваного І. Сірком.
5.
  - а) зрада Голубом Волошиним.
6.
  - в) зажерливість і прагнення підкорити вільних козаків.
7.
  - а) під містом Тором.
8.
  - в) розбагатіти.
9.
  - б) зчинити заколот проти Сингура.
10. У думі “ Втеча трьох братів з Азова” згадується Савур-Могила.
11. У “Думі про Сингура” прославляється козацька вірність, звитяга.
12. “Дума про Сингура”.

До уроку №2

1.
  - а) 24 грудня 1876 року в м. Новий Буг на Миколаївщині – помер 7 лютого 1940 року у Празі.
2.
  - в) три томи “Творів”.
3.
  - б) шахтарська праця.
4.
  - а) “Чорний блиск”, “Чепуха”, “Необережність”, “Ахметка”, “Вони перемогли”, “П’ятниця”.
5. Страждання і загибель тварин змальовано в оповіданнях “Воронь-

ко”, “Безпритульні”.

6. Старий конюх Антип ставився до коня з любов’ю.
7. Кінь був потрібен, щоб вивозити вугілля і дубові стойки.
8. Кінь Воронько мріяв про сонце, запах степу, літню ніч.
9. 6 років у шахті відпрацював кінь Воронько.
10. Немолодий кінь із шахти, чулий та роботящий.
11. Воронько осліп, бо давно не бачив сонця, а люди не зав’язали йому очі, коли піднімали на-гора.

До уроку №3

1.
  - а) поетичні твори про важливі сучасні авторові суспільні мотиви.
2.
  - в) 1898-1965.
3.
  - а) Третя Рота.
4.
  - в) „Третя Рота”(роман)
5.
  - а) 1917.
6. “Україно моя!” (1927), “Вітчизна” (1937), “Україна” (1937), “Любіть Україну” (1944).
7. “Знов село” (1932), “Краю мій!” (1940), “Донеччино моя!” (1949), „Шахти, терикони, заводські огні” (1955), “Як я люблю тебе, мій краю вугляний!” (1965), “Як передать, Донбас, твою красу і силу”(1959).
8. Жуковський Станіслав Віталійович, “Освідчення в любові”; Оліфіренко Вадим Володимирович, “Дума і пісня”.
9. Бібліотеки, школи носять ім’я В.Сосюри, є обласна літературна премія, є музей у місті Сіверську Артемівського району.
10. Сенников Анатолій Антонович.
11. В.Сосюра справив на мене великий вплив, бо міцно любив свою Україну і рідний Донбас, був патріотом нашої держави.

До уроку №4 (варіант 1)

І рівень:

1. а) Лесько і Юхим.
2. б) у Тор.
3. в) папери.
4. в) сіль.
5. а) за солеварів.

6. а) наглядач.

7. а) так.

II рівень:

8. Я вважаю, що солевари допомагали козакам, і козаки допомагали один одному. Козаки врятували солеварів від кийків наглядача. А солевари віддячили козакам.

9. Я думаю, що П. Байдебура написав це оповідання, щоб ми пам'ятали історію рідного Донбасу.

Це оповідання навчає мене дружби та взаємодопомоги.

III рівень:

Зображення дружби і взаємодопомоги між козаками і солеварами /за оповіданням П. Байдебури “Універсал гетьмана Богдана”/.

Зразок твору за оповіданням Павла Байдебури “Універсал гетьмана Богдана”.

План твору.

I. Вступ. Козаки розвозять універсали.

II. Головна частина. Зображення дружби та взаємодопомоги між козаками і солеварами.

1. Допомога козаків під час бійки.

2. Прихід солеварів.

III. Висновки. Завдання гетьмана Богдана виконано.

*Тому роду нема переводу,
у якому брат із братом шанують згodu.
(Юрій Яновський)*

В оповіданні Павла Андрійовича Байдебури розповідається про козаків, які доставляли універсали гетьмана Богдана. Універсали – це гетьманські акти до козаків, міщан і посполитих селян, які містили державні постанови і політичні рішення. Зокрема ці рішення стосувалися військових мобілізацій і дій у національно-визвольній війні 1648-1654 рр.

Головними героями оповідання “Універсал гетьмана Богдана” є козаки Лесько, Юхим Головань і солевари. Коли козаки в'їхали у місто Тор, їхню увагу привернула робота двох солеварів: “... обидва напівголі – без сорочок, у подертих, засмальцьованих, аж чорних штанях, босі, голови нічим прикриті”. Один із солеварів вправлявся швидко і легко, а в іншого робота не клеїлась. Та ось із-за дров'яного стосу вийшов наглядач. Підбіг-

ши до солеваря, який не дуже добре працював, він почав бити його ногами, а потім навіть замахнувся палицею. Але в ту ж мить інший солевар вихопив товариша з-під удару наглядача і ненароком штовхнув його. Той кумедно перекинувся і впав обличчям у пісок. Тут, звідки не візьмись, вискочив козак Лесько, і зав'язалась між ними бійка. Це був необачний вчинок з боку Леська, але завдяки втручання козака у бійку припинилося знущання з солеваря. Козакам була необхідна сіль. А за таку поведінку її могли не дати. Після бійки наглядач звернувся до управителя Курбатова і розповів про цей випадок. Тут у їх розмову втрутився козак Юхим Головань. Він сказав пану, що їм дуже потрібна сіль, і пообіцяв заплатити за неї золотом і сріблом. Цією розмовою козак намагався помирити солеварів із наглядачем і управителем. Пан не знав, що йому відповісти. Але наглядачу не сподобалось, що козаки просять сіль. Він не хотів її віддавати. Тієї ж ночі солевари прийшли до козаків і принесли неприємну звістку, що "...сьогодні на світанку валки возів вирушають у дорогу... на Москву", тобто не дістануться козакам. Козаки розгубились і не знали, що робити. А потім вирішили піти до управителя. Вони прийшли до нього несподівано вночі. Пан злякався. І йому нічого не залишилось, як віддати сіль. Із цього приводу він сказав: "...півста на Москву, а решту – на гетьманщину. Відряджатиму сам!". Того ж дня козаки відвезли сіль на гетьманщину.

Я вважаю, що завдяки взаємодопомозі і дружбі між козаками і солеварями доручення гетьмана Богдана Хмельницького було виконано повністю.

До уроку №4 (варіант 2)

1.
  - а) 1901-1985.
2.
  - б) понад 30 книг.
3.
  - а) в 1954 р.
4.
  - в) Юхим Головань і Лесько Ожеред.
5. "Біля врубівки" (1931), "На плитах" (1932), "Шахта №10", "Вугільні дні", "За вугілля", "Протест" (1933).
6. "Діти шахтарів" (1949), "Таємниця степового шурфу" (1956), "Як ми шахту будували" (1950).
7. Козаки найбільше пильнували свої шапки, де були зашиті папери від гетьмана Богдана.
8. Універсали закликали підніматися на боротьбу проти шляхетської неволі.

9. Їхня увага була звернута на тяжку працю робітників, виснажених, напівголих, босих.

10. Управитель боявся повстання і крадіжок.

11. Оповідання цінне для нас тим, що ми дізнаємося про минуле нашого рідного краю, позитивні риси українців, навчаємося кращого.

До уроку №5

1.

б) іншого місця для дозвілля не було.

2.

а) усе їхнє селище.

3.

в) би́ла сина.

4.

б) пограти у футбол.

5. Санькові ставало жалко цих живих істот (павуків).

6. Батько загинув в шахті, працюючи електрослюсарем. Батько Ігоря Крученюка натиснув пускову кнопку лінії, де провід конвейєра закріплював Іван Наливайко, і його вбило струмом.

7. Санько сказав: “А коли б тебе ось так на вогонь, то як ти би почувався...”.

8. Санько торкнувся вербички, понюхав її, а не поламав. Він любив природу, ставився до неї і до тварин із турботою.

9. Хлопці притягли шину, щоб покататися на ній з терикону.

10. Він прокотився на шині з терикону і отримав травму.

11. Вони боролися за його життя два дні, щоб він не став калікою.

8 КЛАС

До уроку № 1

I рівень

1.
  - а) невеликий (здебільшого з 3-5 куплетів) ліричний вірш, що виконується співом.
2.
  - а) Михайло Петренко.
3.
  - в) Анатолій Солов'яненко (помер у 1999 році)
4.
  - б) Степан Руданський;
5.
  - а) Михайло Старицький;

II рівень

6. До популярних народних ліричних пісень відносяться:
  - а) „Дивлюсь я на небо та й думку гадаю”;
  - б) „Цвіте терен”;
  - в) „Повій, вітре, на Україну”;
  - г) „Ой чий то кінь стоїть”;
  - д) „Ой хмелю ж мій, хмелю”;
  - е) „Ніч яка місячна, зоряна, ясна!”
7. Народні пісні бувають таких жанрів:
  - 1) трудові;
  - 2) обрядові;
  - 3) календарні;
  - 4) колискові;
  - 5) весільні;
  - 6) історичні;
  - 7) балади;
  - 8) коломийки;
  - 9) частівки.
8. Ця пісня називається „Ой хмелю ж мій, хмелю”.
9. Ця пісня називається „Дивлюсь я на небо та й думку гадаю”.
10. Ці рядки з пісні „Повій, вітре, на Україну”.
11. Ці слова з пісні „Ніч яка місячна, зоряна, ясна!”

До уроку №2

1.
  - а) М.Ф.Чернявський;
  - б) С.Ф.Черкасенко;
  - в) Х.О.Алчевська.
2.
  - а) „Сон велетня”
  - б) „Степ і степ, один без краю...”;
  - в) „Степ”.
3.
  - б) „Вечір у степу”.
4. „Пісня лілії”, „Голос життя”, „Липнева ніч”.
5. „Сон велетня”.
6. „Степ і степ, один без краю.
7. „Вечір у степу”.
8. „Пісня лілії”.
9. „Голос життя”.
10. „Омана”.
11. „До Лазаря”.

До уроку № 3

І рівень

1.
  - б) 1863-1910.
2.
  - а) 1876-1940.
3.
  - б) молодий чоловік.
4.
  - в) шахтарем.
5.
  - а) у шахті.

II рівень

6. Панько ставився до роботи в шахті дуже відповідально.
7. У Панька була молода дружина Одарка і трирічний син Данько.
8. Панько думав про свою сім'ю.
9. Назва оповідання походить від кольору вугілля.
10. Дід Лаврін загинув від холоду та виснажливої праці, заляк, замерз.

11. Начальник поставився до смерті діда Лавріна недобре, кричав, лаявся.

**Зразок твору на тему:
«Мої враження від оповідання С.Черкасенка „Чорний блиск”.**

План твору

1. Картина шахтарської дійсності.
2. Життя діда Лавріна.
3. Невдячність штейгера.
4. Мої враження від оповідання.

В оповіданні „Чорний блиск” С.Черкасенко розкрив картину побуту шахтарів, виробничі стосунки на копальні.

У цьому творі автор розповідає про старого шахтаря діда Лавріна. Він вивозив конячиною на поверхню шахти породу, змолоду багато попрацював вибійником під землею, втративши своє здоров'я. Цей чоловік доживав свого віку на шахті. Письменник описує сон Лавріна, у якому перед ним пройшло все його трудове життя, пройняте чорним вугільним блиском. Під час одного з перепочинків дідусь замерз насмерть.

Наостаннє він одержав від штейгера такі слова:

- Та він замерз, чорт старий!.. Ей, хто там? Люде!.. Бач, не знайшов іншого місця пропасти, собака!..

Штейгер відплатив Лавріну за багаторічну працю невдячністю.

Страждання людей від жорстокості чи неухаги інших доповнюють невеселу картину шахтарського краю. Це не лише привертає мою увагу до долі Лавріна, але й змушує замислитись над причинами людської жорстокості, над необхідністю бути більш милосердними, а також над тим, якою важкою є робота в шахті.

Мені сподобалось це оповідання, тому що воно закликає нас, людей, бути гуманними, людяними, добрими. Ми ближче до серця сприймаємо нелегкий труд робітників. І все це завдяки творам, що знайомлять нас із тогочасним життям.

До уроку № 4 за темою: С.Васильченко „Роман”

І рівень

1.
  - б) сім років.
2.
  - а) сміливий.

3.

б) чобіт.

4.

б) коня.

5.

а) сидів у самій сорочці.

II рівень

6. Учителька розмовляла російською мовою.

7. Учителька розповіла батькові Романа, що він пустує на уроках.

8. Роман не знав букв.

9. Йому було не цікаво.

10. Мати сказала, щоб Роман пішов до хазяїна привчатися до діла.

11. Роман віддав учительці книжку.

До уроку №5

I рівень

1.

б) 1906-1972.

2.

в) 1933 р.

3.

б) Українській енциклопедії (Канада, 1984 р.)

4.

а) журналу „Донбас”.

II рівень

5. Василь Гайдарівський.

6. „Пугачовська рудня” (1933 р.), „Ще одне кохання” (1946 р.), „А світ такий гарний” (1962 р.), „Заячий пастух”(1962 р.), „Сенсація знічев’я” (1963 р.), „Двоє друзів і містер Піт”.

7. В.Гайворонський зазнав тяжких переслідувань перед війною 1941-1945 років від радянської влади, тюрем, заслання, муки. У кінці війни подався на Захід.

8. Письменник жив у Філадельфії (США).

9. Василь Гайворонський знав, що, крім тюрем і знущань з боку радянської влади, йому більше нічого бачити. Він дуже сумував за Україною.

10. Риси індивідуального стилю Василя Гайворонського: вроджена дотепність і сатиричний талант.

11. У січні 1992 року було відзначено, що за межами України мешкає

понад 12 мільйонів українців.

12. Біля 400 професорів.

13. Вони втікали від голоду, репресій, руїни.

Зразок твору: „Мої враження від оповідання „Сенсація знічев’я” Василя Гайворонського”.

Серед творів, що належать перу письменників-земляків, частина присвячена темі еміграції. Зокрема, це оповідання Василя Гайворонського „Сенсація знічев’я”, „Двоє друзів і містер Піт”.

Так, в оповіданні „Сенсація знічев’я” автор розповідає про вимушений переїзд за кордон головного героя. На мою думку, Василь, головний герой оповідання, - це сам письменник Василь Гайворонський, тобто оповідання є по своїй суті автобіографічним.

Мені особисто цей твір сподобався. По-перше, він легко читається і сприймається, незважаючи на свою серйозну і важливу в усі часи тему, - проблему еміграції. По-друге, хоч реалії життя в еміграції і є важними, але ситуація, що є центральною в оповіданні, має щасливий кінець. Найчастіше емігранти почували себе невпевнено і самотньо, як Василь: „...ніхто й ніде мене не чекає, і гірше, я взагалі тут зайвий, мов стовп, навіщось поставлений серед рухливої вулиці”.

Однією з проблем для емігрантів був пошук роботи: „Треба ж якось влаштуватись, шукати собі працю. І розпочались перегонові справи”. Попри все, Василеві повезло: після марних пошуків він приїхав до друга, що вже влаштувався.

Мені хочеться, щоб всі ми зрозуміли, що тільки вдома на рідній землі нас чекає добра доля, справжнє щастя, душевний спокій. Для себе робимо однозначний висновок – не варто їхати у світи назавжди – треба будувати нашу нову Україну в Україні.

9 КЛАС

До уроку №3

І рівень

1. в) 1817 р.;
2. б) у Слов'янську;
3. в) 19.
4. а) у 1957 р.
5. в) «Небо».
6. в) у 1862 р.

II рівень

7. Батька письменника звали Микола Гаврилович.
8. У 1846 році М.Петренко обіймав посаду столоначальника.
9. Зустріч М.Петренка з Т Шевченком відбулася в м. Лебедині.
10. Письменник помер у м. Лебедині.
11. Музей Михайлові Петренку знаходиться на батьківщині поета, у Слов'янську (школа № 15).

До уроку №4

І рівень

1. в) 1882 – 1932;
2. а) від назви села Серебрянки;
3. б) Новоглухівську лісову школу;
4. а) у Харківському університеті.

II рівень

5. Перша збірка поезій М.Ю.Шаповала називається «Сині віри» (1908р.).
6. «Самотність» (1910), «Лісові ритми» (1917), нариси «Листки з лісу» (1917).
7. Тема вірша «Передвеликодній герць» М.Шаповала – показ важкого життя простого народу, де лютує цар.
8. Ідея вірша «У тюрмі. Зоря пророча...» – неминучість перетворень у країні.
9. Художні засоби поезії «Передвеликодній герць»: персоніфікація («з журбою радість обнялась»), порівняння («весна встає, як пролісок з-під снігу»), образи-символи: журба, радість, зоря, весна.

До уроку №5

I рівень

1. в)
2. а)
3. б)
4. а)

II рівень

5. Перша повість В.Бендера називається «Марш молодості».
6. Повість «Марш молодості» була надрукована в Мюнхені в 1954 році.
7. Віталій Бендер розповідає у своїй першій повісті про долю вояків дивізії «Галичина».
8. Події повісті розгортаються наприкінці війни, у березні-травні 1945 року.
9. Дійовими особами є командир окремої спеціальної сотні Сіроштан, його заступник хорунжий Чиговський, медсестра Надія та півтори сотні вояків, що охороняють від партизанів Тіто міст через річку Муру на півдні Австрії.
10. Торонто – Нью-Йорк, 1987 рік: надрукована повість «Фронтіві дороги».
11. Під час Другої світової війни В.Бендер двічі потрапляв у полон, був у складі військової частини «Галичина».

Навчальне видання

О.М. Задюєнко

ДОНЕЧЧИНА ЛІТЕРАТУРНА

ХРЕСТОМАТІЯ З ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

для учнів 5-9-х класів

Редакція авторська

Коректор	Т.В. Залогіна
Комп'ютерна верстка	Ю.В. Молодан
Відповідальний за випуск	В.С. Білецький

Підп. до друку 21.05.2008. Формат 60x84 1/16. Папір офісний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк різнографний. Ум. друк. арк. 17,4.
Обл.-вид. арк. 12,2. Наклад 200 прим. Зам. 5-0508.
Надруковано у ТОВ «Східний видавничий дім»
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net

ББК 83.3 (2=Укр)

З 12

З 12 Задосенко О.М. Донеччина літературна. Хрестоматія з літератури рідного краю (5-9 класи). – Донецьк: Східний видавничий дім, Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, 2008. – 300 с.

До хрестоматії увійшли твори письменників Донбасу С. Васильченка, В. Сосюри, Г. Бойка, М. Чернявського, М. Лісовської, К. Тесленка, П. Байдебури, С. Черкасенка, А. Косматенка, Є. Летюка, С. Жуковського, Х. Алчевської, Б. Грінченка, В. Гайворонського, М. Петренка, М. Сріблянського, В. Бендера. Користуючись цією книгою, учень зможе працювати згідно з програмою літератури рідного краю, затвердженою Міністерством освіти та науки України.

У посібнику-хрестоматії коротко представлено життєвий і творчий шлях письменників Донбасу, а також вміщені тестові завдання для перевірки знань учнів та відповіді на них.

Книгу підготовлено для реалізації варіативної складової Державного стандарту базової і повної середньої освіти (галузі «Українська література»). Рекомендується для учнів середніх шкіл, студентів-філологів, учителів-словесників.

ISBN 978-966-317-019-0

ФОТО

І ПОРТРЕТИ

ПИСЬМЕННИКІВ

**МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ
ЧЕРНЯВСЬКИЙ**

(1868-1937)

(стор. 35, 57)

**СПИРИДОН
ФЕОДОСІЙОВИЧ
ЧЕРКАСЕНКО**

(1876-1940)

(стор. 59)

**СТАНІСЛАВ ВІТАЛІЙОВИЧ
ЖУКОВСЬКИЙ**

(нар. 1938)

(стор. 91)

**ВОЛОДИМИР
МИКОЛАЙОВИЧ СОСЮРА**

(1898-1965)

(стор. 114)

**ПАВЛО АНДРІЙОВИЧ
БАЙДЕБУРА**

(1901-1985)

(стор. 129)

**ІВАН ОМЕЛЯНОВИЧ
БІЛИЙ**

(нар. 1942)

(стор. 145)

**БОРИС ДМИТРОВИЧ
ГРІНЧЕНКО**

(1863-1910)

(стор. 174)

**СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ
ВАСИЛЬЧЕНКО**

(1878-1932)

(стор. 187)

**МИКИТА ЮХИМОВИЧ
ШАПОВАЛ
(СРІБЛЯНСЬКИЙ)**

(1882-1932)

(стор. 263)

